

POLITICAL CAPITAL
POLICY RESEARCH & CONSULTING INSTITUTE

Láttelelet 2008.

Kutatósi összefoglaló az előítéleteesség és intolerancia hazai helyzetéről

Helyzetjelentés és javaslatok

Készült a
Magyar Antirasszista Alapítvány
megbízásából

A tanulmányt készítették:

Gimes Gergely
Juhász Attila
Kiss Kálmán
Krekó Péter
Somogyi Zoltán

POLITICAL CAPITAL
POLICY RESEARCH & CONSULTING INSTITUTE

Tartalom

ÖSSZEGZŐ MEGÁLLAPÍTÁSOK	5
JAVASLATOK	8
BEVEZETÉS	12
ELŐÍTÉLETEK ÉS ETNIKAI FESZÜLTSEGEK A MAI MAGYAR TÁRSADALOMBAN.....	14
AZ ELŐÍTÉLETEK FORRÁSAI ÉS FUNKCIÓI A MAGYAR TÁRSADALOMBAN	14
AZ ÉRDEKKONFLIKTUSOK KÖVETKEZMÉNYE	14
A MEGISMERÉS TÁMASZA	15
A TEKINTÉLYELVŰSÉG KIFEJEZÉSMÓDJA	16
A SAJÁT KÖZÖSSÉG FELÉRTÉKELÉSE	16
KULTURÁLIS HAGYOMÁNY	17
ANTISZEMITIZMUS	18
CIGÁNYELLENESSÉG	22
A ROMÁK INTEGRÁCIÓS PROBLÉMÁINAK LEGFŐBB TERÜLETEI	26
ROMAEELLENESSÉG ÉS POLITIKA	29
HOMOSZEXUALITÁS MEGÍTÉLÉSE	30
IDEGENELLENESSÉG	36
A NEMZETKÖZI MIGRÁCIÓ, MINT POLITIKAI ÉS KOMMUNIKÁCIÓS PROBLÉMA	39
MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK	42
NYILVÁNOS DISKURZUSOKBAN KIALAKULÓ MIGRÁNS-KÉP	43
A SZÉLSŐJOBBOLDALI SZERVEZETEK TÍPUSAI, RETORIKÁJA ÉS TÁRSADALMI HATÁSA	48
RADIKÁLIS IDENTITÁS, CSOPORT, KÖZÖSSÉG – ELLENSÉGKÉPEK ÉS ÖSSZEESKÜVÉS-ELMÉLETEK.....	48
A RADIKÁLIS JOBBOLDALISÁG, MINT IFJÚSÁGI KULTÚRA	58
RADIKÁLIS SZERVEZETEK CSOPORTOSÍTÁSA.....	60
RADIKÁLIS SZERVEZETEK CSOPORTOSÍTÁSA A DEMOKRATIKUS INTÉZMÉNYRENDSZERHEZ ÉS A TÖRVÉNYESSÉGHEZ VALÓ VISZONY SZERINT.....	60
RADIKÁLIS SZERVEZETEK CSOPORTOSÍTÁSA IDEOLÓGIAI SZEMPONTOK SZERINT.....	60
RADIKÁLIS SZERVEZETEK CSOPORTOSÍTÁSA SZERVEZETTÍPUS ÉS CÉLRENDSZER SZERINT.....	61
RADIKÁLIS SZERVEZETEK CSOPORTOSÍTÁSA KIÉPÍTETTSÉG SZERINT	63
RADIKÁLIS SZERVEZETEK CSOPORTOSÍTÁSA TÁRSADALMI KOCKÁZAT SZERINT.....	64
RADIKÁLIS SZERVEZETEK CSOPORTOSÍTÁSA A NYILVÁNOSSÁGHOZ VALÓ VISZONY SZERINT.....	64

A SZÉLSŐJOBBDAL MÉDIAHASZNÁLATA ÉS A MÉDIA SZÉLSŐJOBBDAL-HASZNÁLATA..... 67

A SZÉLSŐJOBBDAL MÉDIAHASZNÁLATA – RADIKÁLIS NYILVÁNOSSÁG ÉS RADIKÁLIS AKCIÓK	67
A SZÉLSŐJOBB ÁTSTRUKTURÁLÓDÁSA ÉS AZ ÚJ KOMMUNIKÁCIÓS TECHNIKÁK.....	67
AKCIÓTÍPUSOK A RADIKÁLIS JOBBOLDALON	68
A SZÉLSŐJOBBDAL A MÉDIÁBAN	71
A MÉDIA SZEREPE A KÖZGONDOLKODÁS FORMÁLÁSÁBAN.....	71
VÁLTOZÓ HOZZÁÁLLÁS ÉS MEGKÖZELÍTÉS	73
PASSZÍV ELŐÍTÉLETESSÉG: A RADIKÁLIS JOBBOLDAL AZ ÉRDEKLŐDÉS KÖZÉPPONTJÁBAN	75
AKTÍV ELŐÍTÉLETESSÉG: KISEBBSÉGEK A MÉDIÁBAN	79
VAN-E KIÚT?	86

Összegző megállapítások

PERIFÉRIÁRÓL A CENTRUMBA

- A hazai nyilvános közbeszéd sok vonatkozásban a szélsőjobboldali értelmezés foglyává válik. A radikális jobboldal egyes fogalmain keresztül („pl. „magyarellenes”, „magyargyűlölő”, „cigánybűnözés”) a szélsőjobboldali ideológia egyes elemei lopakodó módon beépülnek az általános társadalmi közbeszédbe és közgondolkodásba. Ezen kategóriák a radikálisok ideológiájának sarokkövét képezik, hiszen kijelölik az ellenségeket, amelyekkel szemben a szélsőjobb meghatározza magát, és amelyek fenyegetésével létezése és szélsőséges fellépése indokoltá tehető.
- A szélsőjobboldal ma nemcsak radikális eszmékkel szimpatizálók számára nyújt tehát politikai közösséget, hanem egy teljes világmagyarázatot és lázadási lehetőséget is kínál, ezzel pedig divatjelenséggé válik, mely főleg a fiatalok körében hódít. A radikális szubkultúra ma nemcsak saját ideológiával, hanem zenekarokkal, szórakozóhelyekkel, öltözködési trendekkel, rádióadókkal, fesztiválokkal és közvetítő szerepet betöltő értelmiségi körrel is rendelkezik. A szélsőséges ideológia egyes elemei ezzel is szokványossá, elfogadottá, a kultúra és a közbeszéd részévé válnak.
- A közvélemény, a média és a jogalkalmazók (ügyészség, bíróságok) ingerküszöbe is rendkívüli módon megemelkedett a gyűlöletkeltő, uszító kijelentésekkel szemben az utóbbi években. A fentiek alapján pedig nem meglepő, hogy a friss kutatások szerint (lásd például az MTA Szociológiai Kutatóintézetének vonatkozó vizsgálatát) a szélsőjobboldali gondolkodás inherens részét képező tekintélyelvűség, előítéletesség, rendszerellenesség mára a társadalmi „közép” világnézetében is markánsan és kitapinthatóan jelen van.
- Mindebben szerepet játszik az is, hogy teljességgel hiányzik a politikai szereplők közös fellépése, a szélsőségesekkel szembeni politikai konszenzus.

(NEMZETI) BÜSZKESÉG ÉS ELŐÍTÉLET

- A magyar társadalom előítéletessége tág mozgásteret ad a hazai szélsőjobboldali politikai mozgalmaknak, melyek éppen a kisebbségi csoportokkal szembeni ellenérzéseket próbálják kanalizálni és artikulálni, illetve saját nemzeti elkötelezettségüket a kisebbségi csoportokkal szemben megfogalmazni. A radikális jobboldali mozgalmak gyenge politikai ereje és országos politikából hiányzó képviselete inkább tulajdonítható a hazai szélsőjobboldal megosztottságának, szétaprózottságának és vezérnélküliségének, mint az előítéletes politika iránti hiányzó igénynek.
- Hazánkban a legkomolyabb etnikai problémát egyértelműen a cigányellenesség jelenti, mely a lakosság többsége számára nyíltan vállalt, élő és könnyen aktivizálható vélekedés. Egyre inkább megfigyelhető a szélsőjobboldali diskurzusban, hogy a korábban jellemző leegyszerűsítő, de viszonylag ártatlan sztereotípiák (hangos, temperamentus, muzikális) változóban van: a romák egyre inkább agresszív, veszélyes, fenyegető és kriminális kisebbségként jelennek meg. Ez pedig alapot nyújt

a radikálisoknak a fellépésre: a Magyar Gárda éppen a „cigánybűnözéssel” indokolja saját létezését és a „többség védelmében” meghirdetett felvonulásait.

- A nyílt antiszemitizmus csak a társadalom kis részét jellemzi, ugyanakkor a mainstream médiában, és vezető politikusok nem egyértelmű megfogalmazásaiban ma is permanensen jelen van a kódolt antiszemitizmus. Ez pedig (mivel a zsidókkal szembeni előítéletekben a modernitással, a liberalizmussal, a kapitalizmussal és az Egyesült Államokkal, illetve a globalizációval szembeni előítéletek öltönek testet) a jövőben is megőrzi magyarózó- és kohéziós erejét a jobboldalon.

A VELÜNK NEM ÉLŐ IDEGENEK

- A bevándorlókkal szembeni előítéletesség nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő szintje inkább a hazai közbeszéd természetével, illetve az ismeretlentől való félelemmel, mintsem a konkrét tapasztalatokkal magyarázható. Magyarországon nincs jelentős mértékű bevándorlás, így a vándorlókról élő képet nem maguk a bevándorlók, hanem a nyilvánosságban megjelenő általános migráns-kép (pl. „tutajos menekültek”), a magyar közgondolkodásban történetileg rögzült migráns-kép, valamint a politikai vitákból kibontakozó migráns-kép formálja.
- Amennyiben a konkrét tapasztalatok „kéznél vannak”, ez az előítéletesség könnyen megágyazhat a sikeres bevándorlóellenes populista politikának. Hazánkra is hathat a jövőben az olasz példa, ahol az illegális bevándorlók elleni szigorú fellépés soha nem látott népszerűséget hozott Silvio Berlusconi miniszterelnöknek.

A NYILVÁNOSSÁG: AKTÍV ÉS PASSZÍV ELŐÍTÉLETESÉG

- A 2006-os őszi beszédet követő szélsőjobboldali akciók, az olaszliszakai lincselést követő rasszista reakciók, illetve a Magyar Gárda színrelépése olyan gátakat szakítottak át a hazai nyilvánosságban, melyek az előítéletek nyílt artikulálódását korábban jelentősen visszafogták. Ez minőségi változást eredményezett a hazai antiszemita, illetve romaellenes diskurzusban, amit a vonatkozó közvélemény-kutatások pedig még nem, vagy csak részben képesek megragadni és követni.
- Az utóbbi években a média hozzáállása a szélsőjobboldali jelenségekhez kedvezőtlen irányba változott. Egyrészt, a médiában erősödött a *passzív előítéletesség*: a médiumok 2006 után részben a félreértelmezett újságírói objektivitás elvétől vezérelve, részben a nézettségnövelés szempontját minden más elé helyezve egyre nagyobb teret engedtek a radikális szereplőknek vulgáris nézeteik közvetlen és ellenvélemény nélküli kifejtésére, ezzel a nyilvánosság számára is „fogyaszthatóvá” téve a radikális gondolatot és eszmerendszert. Másrészt, bizonyos orgánumban növekedett az *aktív előítéletesség*, tehát egyre gyakrabban jelennek meg a nem radikálisoknak szóló orgánumban is kirekesztő, etnikai indulatokat gerjesztő kisebbségellenes tudósítások, vélemények, interpretációk.

MÉDIAKÉPES EXTREMIZMUS

- Az újjászerveződött szélsőjobboldal legfőbb fegyvere éppen a tudatos, modern igényeknek megfelelő és hatékony médiahasználat.
- Egyrészt, a radikális közösségek tevékenységét az internet adta lehetőségek nagyban megkönnyítik. Ezen szervezetek egyre inkább egy-egy portál vagy blog, mint elsődleges információforrás köré szerveződnek, ami valódi szervezettség nélkül is

hatékony belső kommunikációt tesz lehetővé a közösségen belül, megkönnyítve a szélsőséges megmozdulások koordinációját is.

- Másrészt, megváltozott a szélsőjobb médiaszemlélete: a korábbi radikális pártok inkább saját szimpatizánsaik felé igyekeztek kommunikálni, az újabb keletű szervezetek viszont az egész társadalmat próbálják megszólítani. A médiaképes akciók sikerének köszönhetően a szélsőjobb társadalmi jelentősége messze túlmutat az egyes szervezetek vagy személyek valódi lehetőségein. A radikális szcéna főszereplői tudatosan használják a nagy nézettségű médiát, jó arányérzéssel eltalálva azt a stílust, amivel szélsőséges gondolataikat úgy közvetíthetik, hogy még nem írják ki magukat a televízió-képernyőkről. Számukra a nyilvános szereplés nem csak a nézetek terjesztésének módja, hanem hatalmi eszköz is: a médiaérdeklődés középpontjába kerülő személyek könnyebben fogadtatják magukat a radikális közösségen belül is.

Javaslatok

AZ ETNIKAI PROBLÉMÁK MEGKÖZELÍTÉSE

- A romákkal kapcsolatos konstruktív társadalmi-politikai közbeszédet egyszerre hátráltatja a minden probléma kizárólagos felelőseként a cigányokat megjelölő rasszista értelmezés és az értelmiségi attitűd, mely nem vesz tudomást a romák társadalmi integrátlanságának problémáiról és a politikai korrektség álszent jelszava mögé bújva minden, a romák beilleszkedési nehézségeinek okait az előítéleteken túl is vizsgáló kezdeményezést automatikusan rasszistának bélyegez. A romák helyzetének javulását csak olyan megközelítés segítheti elő, mely a rasszista jelenségek mellett elsősorban az integráció problémás területeire (oktatás, munkanélküliség, lakhatás, segélyfüggőség) összpontosít, és az előítélet-mentesítés mellett komplex szakpolitikai megoldásokon alapul.
- Az eddigi megközelítés kudarcát mutatja az is, hogy (az Állami Számvevőszék vonatkozó jelentése szerint) a romák helyzete a felzárkózásra elkülönített sok milliárdos közvetett és közvetlen kormányzati támogatás ellenére tovább romlott hazánkban a rendszerváltás óta. Az új, hatékonyabb romapolitika felé az első lépést az átláthatóbb támogatási rendszer megteremtése és az állami pénzek felhasználásával kapcsolatos rendszeres hatásvizsgálatok jelenthetnék.

JOGALKOTÁS ÉS JOGALKALMAZÁS

- A gyűlöletbeszéddel kapcsolatos vonatkozó törvények szigorítása jelen helyzetben nem indokolt. A hatályos törvények következetes alkalmazása lehetőséget teremtene a szélsőségesekkel kapcsolatos hatékony fellépésre. A közösség elleni izgatás büntette például három évig terjedő szabadságvesztéssel is büntethető. A hatékony fellépéshez ugyanakkor a jogalkalmazók (rendőrök, de főleg az ügyészség és a bíróságok) részéről következetes és egyértelmű döntésekre lenne szükség.
- Az elmúlt években a szélsőségesekhez kapcsolódó fizikai és verbális cselekmények jól láthatóan zavarba hozták mind az ügyészi szervezeteket, mind a bíróságokat. Az egységes jogalkalmazás irányába tett első lépésként szükségesnek látszik annak tudományos igényű, de egyben nyilvános kritikai feltárása, hogy milyen gyakorlatot folytattak az igazságszolgáltatási szervek mindezek vonatkozásában 2006 óta. Egy ilyen elemző dokumentum alapját képezhetné annak is, hogy a Legfelsőbb Bíróság egy jogegységi döntést, vagy legalábbis ajánlást adjon ki a bíróságok számára.
- A törvényalkotás ugyanakkor a jogkiterjesztés eszközén keresztül hozzájárulhat a társadalmi béke előmozdításához. Ezt mutatja a spanyol példa, ahol a melegek elfogadottsága nőtt a melegházasságok engedélyezése után.
- Komoly problémát okoz a jogalkalmazás esélyegyenlőtlensége, indirekt és direkt rasszizmusa.
 - Az indirekt rasszizmus abból következik, hogy azok, akik hátrányos helyzetűek (jó eséllyel romák is), hátrányos helyzetükből kifolyólag nem áll rendelkezésükre az az eszközrendszer, melynek segítségével élhetnek a jogaikkal (például nem tudják, milyen hivatalhoz lehet fordulni).
 - A direkt rasszizmus leginkább a rendőri állomány diszkriminatív igazoltatási gyakorlatában és a romákkal szembeni erőszakos fellépésében érhető tetten.

Ezért fontos és folytatandó az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium azon kezdeményezése, hogy hátrányos helyzetűeket és alacsony képzettségűeket minél nagyobb arányban vegyenek fel a rendőrség kötelékébe, ugyanakkor ennek a lépésnek a kockázatai (például az állomány hígulása) csak akkor nem jelentkeznének, ha az alacsony képzettségű alkalmazottakat folyamatos képzésre kötelezik. Fontos emellett az a (Helsinki Bizottság által már néhány éve megindított) kezdeményezés is, amely szemléletformáló tréningekkel igyekszik a rendőri állományban élő előítéleteket enyhíteni.

AZ OKTATÁS SZEREPE

- Az előítéletek maguk is tanult társadalmi „termékek”. Ebből fakadóan a társadalmi keretfeltételek radikális módosítása nélkül is módosíthatóak, gyengíthetőek; megjelenésük visszaszorítható. Az erősödő magyar előítéletességgel kapcsolatban gyakorta hallható pesszimista-fatalista hozzáállás tehát nem indokolt.
- Az előítéleteket sokan már gyermekkorban elsajátítják, az így kialakult averziók pedig könnyen továbbélhetnek felnőttkorban is. A sokszor kedvezőtlen családi hatásokat ellensúlyozandó a faji-kulturális türelemre oktatásnak már az óvodában helyet kell kapnia. A különböző etnikai szempontok tantervben való megjelenítésén túl pedig az általános, és főleg a középiskolában hatékony eszköz lehet a kiscsoportos előítélet-mentesítő foglalkozások („tolerancia-tréningek”) beépítése a kötelező tantervbe, melynek lebonyolításában és kidolgozásában a civil szervezetek is jelentős szerepet vállalhatnak.
- A sikeres integrációs mintát mutató országok (köztük az Egyesült Államok) példája azt mutatja, hogy a beilleszkedés nem oldható meg a kisebbségi csoportok különálló nevelésével. Az integrált oktatás ugyanakkor önmagában spontán szegregációhoz vezethet, és csak abban az esetben lehet hatékony, ha a vegyes osztályokban a különböző etnikumú gyermekek közeledését speciális pedagógiai módszerekkel segítik elő a tanárok (ennek eszköze lehet például a közös feladatmegoldáson alapuló „mozaikmódszer”). Ez különleges tanterv és pszichológus szakemberek alkalmazását teszi szükségessé azon osztályokban, ahol magas a roma gyermekek aránya.
- Az OECD 2006-os tanulmánya megállapítja, hogy hazánkban a decentralizáció mértéke akkora, hogy az minden központi fejlesztést lehetetlenné tesz. Magyarországon az integrált oktatás ebből fakadóan csak abban az esetben lehet sikeres, ha egy olyan átfogó program keretében történik, mely csökkenti az iskolarendszer decentralizációját, és szűkíti a pedagógusok, illetve az iskolaigazgatók döntési jogkörét (pl. a „kisegítő osztályok” létrehozásáról).
- A szegregáció problémáját az oktatási körzetesítés nem oldja meg, egyrészt ugyanis könnyű kijátszani (csak máshova kell bejelenteni a gyermek állandó lakcímét), másrészt pedig mert a körzetesítés mellett is kialakul az oktatási piac, csak máshogy, mint a szabad iskolaválasztás rendszerében: jó és rossz iskolák helyett jó és rossz kerületek jönnek létre. A francia példa is mutatja, hogy a társadalmi mobilitást a körzetesítés egyáltalán nem növeli; jelenleg a kormányzat éppen a felpuhításán gondolkodik. A deszegregáció érdekében ugyanakkor érdemes elgondolkodni az iskolabuszoztatás (az USA-ban bevált) gyakorlatának meghonosításán.

- A roma gyerekek körében gyakori iskolakerülés ellen hatékony módszer a családi pótlék és egyes szociális támogatások folyósításának (korábban is alkalmazott) iskolába járatáshoz kötése.

VIDÉKI KÖZBIZTONSÁG ERŐSÍTÉSE

- A Magyar Gárda vidéki toborzókampányának sikere azzal magyarázható, hogy a szervezet sikerrel aknázza ki a falvakban élők közbiztonsági félelmeit. A rendőrségi állomány és a polgárőrség megerősítése a vidéki falvakban (amire a schengeni integrációval megnőtt rendőri állomány lehetőséget ad) jelentősen csökkenthetné ezen félelmeket, és így beszűkíthetné az erre alapozó szélsőséges politika lehetőségeit is.

NYÍLT PÁRBESZÉD A BEVÁNDORLÁSRÓL

- A kormánynak támogatni kell a kisebbségek (főleg a bevándorlók és a melegek) nagyobb társadalmi láthatóságát elősegítő programokat (szemléletformáló kampányok, közvetlen találkozás iskolai tréningek keretében stb.). A kisebbségi csoportokkal kapcsolatos közvetlen tapasztalatok kedvező eredményeket is hozhatnak, egyes nemzetközi kutatások alapján ugyanis kijelenthető, hogy ahol növekszik a társadalomba integrálódó bevándorlók száma, ott inkább csökken az ellenszenv.
- A bevándorlással kapcsolatos intenzívebb társadalmi-politikai diskurzus tudatosíthatná nemcsak a bevándorlás hátrányait, de előnyeit is, ezzel javítva a bevándorlókkal kapcsolatos ellenérzéseket. Erre lehet példa Nagy-Britannia, ahol a választási kampányban az akkori miniszterelnök, Tony Blair nyíltan mert beszélni arról: országának szüksége van a bevándorlókra, akik az egész társadalom számára fontos munkákat végeznek, így a nemzetgazdaság nélkülözhetetlen szereplőivé váltak.

MUNKA

- A közmunkaprogram általában rövid távú megoldást jelent, és nem segíti a romák beilleszkedését. A mesterségesen teremtett munka növeli a romák államtól való függőségét, és hátráltatja a piaci viszonyokhoz való alkalmazkodást.
- Csak az állam önmagában nem képes a romák munkanélküliségének problémáját kezelni, ugyanakkor a probléma megoldása az üzleti szféra szereplőinek is eminens érdeke. Az egyes szakmákban kialakult jelentős strukturális munkanélküliség csökkentésének egyik lehetősége, ha a romák számára az állami szervek célzottan ezekre a szakmákra felkészítő oktatási és felnőttképzési programokat indítanak olyan módon, hogy az üzleti szereplőket az oktatási programok tartalmának kidolgozásába és annak végrehajtásába is bevonják.

MÉDIA

- Általános probléma, hogy az egyes orgánumok nem helyezik megfelelő kontextusba a radikális véleményformálók szereplését. A sajtó a szélsőjobboldali akciók újszerűsége, valamint az infotainment-logikára alapozott újságírói szerepfelfogás következtében gyakran nem képes segíteni a nézőt a jelenség megértésében és az információk

feldolgozásában. Ezen a helyzeten javíthat, ha nyugati példákból kiindulva az újságíró-iskolákban a tanterv részévé teszik a szélsőséges jelenségek kezelését.

- A műsorszerkesztők tudatos szemléletformáló elkötelezettsége sokat segíthet a jelenség adekvát kezelésében. Megoldás lehetne egy az újságírószakma által kidolgozott kisebbségi-etikai kódex megalkotása, melyet nem az állam és a törvényhozás oktrojálna „felülről” a médiára, hanem a médiapiac szereplőinek közös megegyezésén alapulna. Egyben ez lenne a leghatékonyabb lépés az időnként nyilvánvalóvá váló politikai elfogultság ellen is.
- Kedvező példák (például a roma szereplő nagy sikere a Barátok Közt sorozatban) mutatják, hogy a romák problémáinak nyílt megjelenítése nem feltétlenül kelt visszatetszést a nézőkben, így nem kell félni roma szereplők sorozatokban, műsorokban és reklámokban való szerepeltetésétől.
- A közszolgálati csatornáknak kiemelt szerepet kell játszani az előítéletek elleni harcban. A kisebbségi műsoroknak feladata kell, hogy legyen – a tájékoztatás mellett – a többségi és kisebbségi társadalom egymásnak való bemutatása, a kisebbségi élethelyzet és a kisebbségi identitás nehézségeinek megjelenítése is. A közszolgálati csatornáktól elvárható a roma szerkesztők és riporterek tudatos alkalmazása, illetve a romák társadalmi sztereotípiáktól eltérő szerepben való megjelenítése.
- A sztereotípiák rombolásának fontos eszköze a romákról kialakult kép árnyalása, azaz a sztereotípiáktól eltérő életutak és szerepek bemutatása. A médiának nem csak a valóban nagyobb érdeklődésre számot tartó botrányokat kell bemutatni (romák közti konfliktusok, politikai viaskodások, bűnesetek). A sztereotípiá-erősítő híreket ki lehet egyensúlyozni a romák beilleszkedésére irányuló erőfeszítéseinek valós példákon alapuló bemutatásával. A jelenleginél jóval több romát lehet továbbá származásától teljesen függetlenül megjeleníteni, például társadalmi hirdetésekben, reklámokban.
- Megoldást jelenthetne az is, ha a politika és a civil társadalom a roma újságírók képzésében nyújtana segítséget, akik később a valódi médiapiaci verseny során is megállják a helyüket, így képességeik és tudásuk révén kerülhetnek be a médiumok szerkesztőségeibe.

Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy helyzetképet adjon a hazai előítéletességről és a diszkriminációról mint társadalmi problémáról, és megvizsgálja, hogy a hazai szélsőjobboldal politikája és nyilvános diskurzusa mennyiben erősíti fel és terjeszti ki Magyarországon ezt a jelenséget. A tanulmány saját elméleti és empirikus kutatásokra, illetve a téma hazai szakirodalmának feldolgozására alapozva bemutatja a mai hazai előítéletesség megjelenési formáit és különböző „arcait”, részletesen elemzi a nemzetközi összehasonlításban is jelentősnek nevezhető hazai előítéletességben rejlő társadalmi veszélyeket. Tanulmányunk célja, hogy az előítéletességet és szélsőjobboldalt különböző aspektusokból vizsgálva képet adjon a jelenség hazai vetületeiről.

Megközelítésünk lényege, hogy az előítéletesség (mint ahogy a szélsőjobboldal vizsgálatában is) elsősorban nem a társadalmi-gazdasági struktúra jellemzőiből vezethető le, és nem is valamiféle determinisztikus történelmi folyamat eredménye. Nem jelenthető ki, hogy a kisebbségi csoportokkal szembeni intolerancia pusztán a „kispolgárság”, vagy a „rendszer váltás anyagi vesztesei” körében lenne népszerű, és hogy az előítéletesség fő oka gazdasági tényezőkben keresendő. Az előítéletek többsége eredetét tekintve szimbolikus természetű, tehát közösségteremtő szereppel bír, és szervesen kapcsolódik az azt hordozó közeg világnézeteinek egyéb elemeihez és fontos jelképeihez. A kedvezőtlen irányú gazdasági változásoknak is elsősorban az a szerepük, hogy erősítik a szélsőjobboldal lehetőségeit arra, hogy a kisebbségi csoportokat azonosítsák a problémák okaiként.

Kutatásunkban ebből kiindulva nem a közvélemény-kutatásokban kimutatható előítéletesség szociológiai korrelátumaira, hanem az azt erősítő és gyengítő politikai környezetre, illetve a kisebbségi csoportok megítélését formáló nyilvános társadalmi diskurzusra helyezzük a hangsúlyt. Megállapításainkat már megjelent közvélemény-kutatások eredményeire, nemzetközi attitűdvizsgálatokon végzett saját számításokra, hazai nyilvános diskurzusok elemzésére, továbbá sajtóadatbázisokon végzett saját kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokra alapozzuk.

Tanulmányunkban (a vonatkozó szakirodalmi hagyományoktól némileg eltérve) nem teszünk különbséget a „radikális” és a „szélsőjobboldali” kifejezések között, azokat egymás szinonimájaként alkalmazzuk. Mindezt abból az elméleti előfeltevésből kiindulva tesszük, hogy a szélsőségesek retorikája és a szélsőséges cselekvés között nem lehet egyértelmű határvonalat húzni. A nyilvános beszédben testet öltő szimbolikus agresszió szervesen összefügg a kisebbségek ellen elkövetett tetteles erőszakkal, azokat nem lehet egymástól elválasztva vizsgálni. A szélsőséges vélemény kinyilvánítása maga is radikális tett.

Tanulmányunk összefoglaló utáni első fejezete (*Előítéletek és etnikai feszültségek a mai magyar társadalomban*) áttekintést ad arról, milyen formában és milyen elterjedtséggel vannak jelen a hazai társadalomban az előítéletek különböző típusai. Mivel politikai-társadalmi szerepüket tekintve az egyes csoportokkal szembeni előítéletek jelentős eltéréseket mutatnak, külön vizsgáljuk az antiszemita, a romaellenes, az idegenellenes és a homoszexuálisokkal szembeni előítéleteket, hazai és nemzetközi kutatások, illetve nagy nemzetközi adatbázisokon végzett saját számítások tükrében. A magyar lakosság körében mérhető – nemzetközi összehasonlításban is magasnak számító – bevándorlókkal

kapcsolatos előítéletességre fokozottan igaz, hogy az jellemzően nem strukturális, hanem szimbolikus természetű. A nemzetközi migrációval kapcsolatos fejlemények szinte mindenhol a világon megteremtették egy újfajta megközelítés igényét, nevezetesen azt, hogy a migrációt többé ne elsősorban közgazdasági, illetve szociológiai problémaként, hanem egyre inkább politikai és kommunikációs kérdésként vizsgáljuk. Ez a fejezet is ezt a megközelítést alkalmazza annak a kérdésnek vizsgálatakor, hogy hogyan lehetséges, hogy a hazai közvéleményben rendkívül erős előítéletek élnek a bevándorlókkal szemben annak ellenére is, hogy alig élnek hazánkban bevándorlók.

A hazai előítéletes és xenofób tendenciák, illetve közbeszéd alakítják ki azt a politikai teret, melyben a szélsőséges szervezetek tevékenységüket kifejtik. A következő fejezet (*A szélsőjobbboldali szervezetek típusai, retorikája és társadalmi hatása*) egyrészt áttekinti a szélsőjobbboldal mint valós és szimbolikus közösség ideológiáját és identitását, mely minden esetben negatív abban az értelemben, hogy más csoportokkal, konstruált ellenségekkel (pl. „magyarellenese”) szemben fogalmazódik meg. Az új radikális jobbboldaliság ugyanakkor nem vizsgálható pusztán ideológiaként, hiszen egyfajta ifjúsági kultúrát, divatjelenséget is jelent. Ezen fejezetben megvizsgáljuk annak okait, hogy ez a szubkulturális minta mitől válhat vonzóvá a fiatalok egyes csoportjai számára. Kísérletet teszünk továbbá arra, hogy a média által sugallt látszattal ellentétben rendkívül heterogén és megosztott szélsőjobbboldal szervezeteit különböző szempontok szerint csoportosítsuk.

Az utolsó fejezetben (*A szélsőjobbboldal médiahasználata és a média szélsőjobbboldal-használata*) egyrészt megvizsgáljuk, hogyan segíti az új szélsőjobbboldal tevékenységét az új médiakörnyezet, és hogyan élnek a radikális szereplők maguk is tudatosan és sikerrel a megváltozott kontextus adta lehetőségekkel. Ebben a részben elemezzük azt is, hogy a kisebbségek és a szélsőjobbboldal média általi ábrázolása hogyan segíti elő gyakran (aktív vagy passzív módon) az előítéletek erősítését.

Előítéletek és etnikai feszültségek a mai magyar társadalomban

A szélsőjobboldali, sovinszta és kirekesztő politikai szervezetek, mozgalmak lehetőségeit a társadalomban létező (ugyanakkor állandóan formálódó) előítéletes tendenciák határozzák meg és jelölik ki. A vonatkozó hazai és nemzetközi kutatások áttekintése alapján kijelenthető: a magyar társadalom előítéletessége tág mozgásteret ad a hazai szélsőjobboldali politikai mozgalmaknak, melyek éppen a kisebbségi csoportokkal szembeni ellenérzéseket próbálják kanalizálni és artikulálni. A radikális jobboldali mozgalmak gyenge politikai ereje és országos politikából hiányzó képviselete ezért inkább tulajdonítható a hazai szélsőjobboldal megosztottságának, szétaprózottságának és (még a Magyar Gárda sikere ellenére is tapasztalható) vezérnélküliségének, hiszen a társadalomban erős igény érzékelhető a kisebbségi csoportokkal szemben megfogalmazott törekvésekre. Sőt, a hazai szélsőjobboldal politikai lehetőségeit éppen az javítja, hogy a pártoknak nincsenek kialakult válaszaik és politikai megoldási javaslataik a kisebbségi csoportokkal (különösen a cigányokkal) kapcsolatos társadalmi problémákra. A romákkal kapcsolatos társadalmi problémák bizonyos szempontból politikai tabunak számítanak – így a nyilvánosságban sokszor szinte egyedülállóan jelenhet meg a szélsőjobboldal témával kapcsolatos, az egyes eseményekről (például olaszliszakai lincselés) kialakított értelmezése.

Az etnikai előítéletek okaira és az előítéletesség elterjedésére vonatkozóan számos elmélet létezik. Ezek ugyan egyes pontokon határozottan ellentmondanak egymásnak, mégis mindegyik segít megérteni az előítéletesség problematikájának egy-egy aspektusát. Az előítéletesség és a sztereotipizálás funkcionális megközelítése¹ kifejezetten és hangsúlyosan abból az általunk is osztott vélekedésből indul ki, mely szerint az előítéletek számos, egymástól elkülöníthető egyén- és társadalomlélektani funkciót töltenek be. Az előítéletek kialakulása és fennmaradása sem általánosságban, sem konkrét társadalmakon belül nem magyarázható egyetlen okkal – ami persze azt is jelenti, hogy az előítéletek mérséklése és az interetnikus kapcsolatok javítása sem várható egyetlen tényezőtől, és a jelenséget csak komplex, többirányú társadalmi-politikai programok segíthetik elő.

AZ ELŐÍTÉLETEK FORRÁSAI ÉS FUNKCIÓI A MAGYAR TÁRSADALOMBAN

Az érdekkonfliktusok következménye

A valós csoportkonfliktus-elmélet² (részben a marxista elméletekkel is rokonítható) elképzelése szerint az előítéleteket valójában a szűkös anyagi és szimbolikus erőforrásokért folytatott érdekkonfliktus és versengés eredményezi és tartja fent. Ez a gyakori (az előítéletek szociológiai hátterét firtató kutatásokból is gyakran kiolvasható) elmélet egyes esetekben, főleg gazdasági válságok idején valóban jól magyarázza a csoportközi konfliktusokat és az ennek nyomán szárba szökkenő sztereotípiákat. A mai magyar társadalomban tapasztalható előítéletesség ugyanakkor csak nagyon korlátozottan

¹ Hunyady, Gy. (2001). A sztereotípiakutatás funkcionális megközelítése. In Hunyady, Gy.; Nguyen Luu, L. A. (szerk.): *Sztereotípiakutatás*. Osiris kiadó, Budapest, 484-491.

² Ld. pl. Sherif, M. (1981). A sztereotípiák kísérleti vizsgálata. In: Csepeli György (szerk.): *A kísérleti társadalomlélektan főárama*. Gondolat kiadó, Budapest. 119-124;
Sumner, W. G. (1978). *Népszokások: szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Gondolat, Budapest.

magyarázható egyszerű (főképp gazdasági) érdekellentétekkel. Erre utal például, hogy az antiszemitizmus egyéni eltéréseit az egyes szocio-demográfiai változók (témánk szempontjából a legfontosabb a jövedelmi helyzet és a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely) csak nagyon kis mértékben magyarázzák³, és az „osztályalapú” előítéletességről általában nem beszélhetünk az adatok alapján. Az antiszemitizmus és a romaellenesség továbbá nehezen magyarázható a munkahelyi versennyel és az álláshelyek elvesztésétől való félelemmel. A romák például jellemzően alig jelennek meg versenyzőként azokban az (értelmiségi) szakmákban, ahol a legnagyobb túlkínálat van, és jellemzően azokban az alacsony képzettséget igénylő állásokban tudnak csak elhelyezkedni (pl. építőipar), melyekben hosszú ideje strukturális munkaerőhiány tapasztalható. Az antiszemita előítéletek (mint az előítéletek általában) ugyanakkor éppen az értelmiség körében a legkevésbé elterjedtek – pedig a magasan kvalifikált zsidó értelmiség elsődlegesen ezen csoport számára jelent munkaerő-piaci konkurenciát. Egyes adatok ugyanakkor arra utalnak, hogy a gazdasági környezet változása hatással lehet az előítéletek változására (ld. később), ami arra enged következtetni, hogy a gazdasági helyzettel való elégedetlenség könnyen talál kifejezési módot magának a kisebbségi csoportok irányában.

A megismerés támasza

A sztereotípiák kognitív elméletei szerint az egyén, mint „zsugori megismerő” társadalmi környezetének észlelése és az információk feldolgozása során törekszik arra, hogy a környezete tárgyait kategóriákba, skatulyákba rendezze. Ennek eszköze a sztereotípia is, mely a társas környezet végtelen változatosságát véges számú kategóriába rendezi el, ezzel megóvjva az egyént attól, hogy minden egyes személyt egyedi információk összegyűjtése és feldolgozása alapján kelljen megismerni⁴.

Az információfeldolgozás gazdaságosságát célzó információfeldolgozási mechanizmusok ugyanakkor tendenciózus torzításokhoz is vezetnek. Az egyének ugyanis gyakran úgy rendelnek tulajdonságokat az egyes észlelt csoportokhoz, hogy a ritka, feltűnő csoporttagságot a ritka, feltűnő tulajdonságokhoz kötik⁵, tehát két figyelemfelkeltő jelzést kapcsolnak össze. A társadalomtudósokat érdeklő sztereotípiák képlete pedig legtöbbször éppen ez: a kisebbségi csoportokhoz kapcsolt atipikus viselkedések vagy tulajdonságok. Amennyiben pedig már kialakult ez a látszólagos együttjárás, mint a sztereotípia magva (pl. a zsidókhoz társított, fukarság és gazdagság; a cigányokhoz kapcsolt lustaság), az egyén hajlamos arra, hogy az új információkat szelektíven észlelje és dolgozza fel. Ennek következtében az új információk csak megerősítik a már kialakult „illuzórikus korrelációt” (például észleli és emlékezetében elraktározza az utcán kolduló romákkal kapcsolatos élményeit, ugyanakkor nem fordít figyelmet az utcán látott, építkezéseken dolgozó romákra, így megőrizheti a „cigányok nem dolgoznak” elméletét), ami fenntartja magát a sztereotípiát⁶. Ennek a megközelítésnek a jelentősége, hogy rámutat arra, hogy a

³ Kovács, A. (2005). *A kéznél lévő idegen*. PolgArt Kiadó, Budapest.

⁴ Allport, G. W. (1999). *Az előítélet*. Osiris, Budapest.; Tajfel, H. (1980). Az előítélet gyökerei: néhány megismeréssel kapcsolatos tényező. In Csepeli, Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*, Közgazdasági és jogi kiadó, Budapest, 40-69.

⁵ Hamilton, D.- Gifford, R.K. (1999). Illuzórikus korreláció a személyközi észlelésben: a sztereotíp ítéletek kognitív alapjai. In Hunyady, Gy., Hamilton, D.L., Nguyen, Luu Lan Anh. (Szerk.). *A csoportok percepciója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 73-89.

⁶ Hamilton, D. L.; Rose, T.L. (1984). A látszatkorreláció és a Sztereotip nézetek fennmaradása. In Hunyady, Gy. (szerk.) *Szociálpszichológia*. Gondolat, Budapest, 391-421.

sztereotípiáknak nem feltétlenül van „objektív” alapjuk, ugyanakkor nem a torz személyiség- és társadalmi fejlődés eredményei, hanem az emberi észlelés kiküszöbölhetetlen velejárói. Tökéletesen sztereotípiamentes (és előítélet-mentes, hiszen a sztereotípiákhoz szinte minden esetben érzelmek is tapadnak) társadalom ebből fakadóan nem létezik és nem is létezhet – ami természetesen nem jelenti azt, hogy az előítéletek tartalma, erőssége, elterjedtsége nem módosulhatna adott közösségeken belül is.

A tekintélyelvűség kifejezőmódja

Egyes vizsgálatok szerint⁷ a tekintélyelvűség (melyet ma már az újabb elméletek⁸ nyomán inkább csak egyfajta jellegzetes attitűdnyalábként, és nem elfojtott impulzusok és egyéni feszültségek által meghatározott személyiségváltozóként, „szindrómaként” azonosít a kortárs szociálpszichológia) továbbra is az előítéletesség egyik legfontosabb háttérváltozója, és fontos szerepet játszik a politikai-ideológiai attitűdök és a külső csoportokkal szembeni attitűdök szerveződésében. A tekintélyelvűség attitűdegyüttese a tekintélyszemélyeknek való alárendelődésben, a vak tradicionalizmusban és hagyománykövetésben, illetve a külső csoportokkal szembeni általános ellenségességben ragadható meg. A tekintélyelvűségnek ráadásul komoly hagyománya van a hazai társadalomban, mivel a XX. század hazai történelme valójában az egymást váltó bal- és jobboldali autoriter rezsimok történelme volt, ez a terhes örökség pedig jó táptalajt teremt az előítéletes gondolkodásnak, illetve jó fogadókésztséget az előítéletes reflexekre építő politikai retorikának.

A saját közösség felértékelése

A kollektív önértékelés – adott esetben a nemzeti érzés – növelésének sokszor az egyik legkézenfekvőbb eszköze a kisebbségekkel szembeni előítéletesség és a külső csoport leértékelése⁹. Különösen igaz ez a magyar társadalomra, mely – részben a nagy történelmi traumák és sérelmek (megszállások, vesztes háborúk, Trianon) miatt erősen „sebzett” nemzettudattal és rossz nemzeti önértékeléssel rendelkezik. A sérelmeken alapuló és nemzeti frusztrációk által aláásott nemzeti önérték kompenzálásának eszköze sok esetben a külső csoportokkal szembeni előítéletesség. A külső csoportok (pl. a zsidók) egyszerre szolgálnak magyarázatul a nemzeti sérelmekre (ld. Trianon, ahol a zsidók „hátbadöfték” Magyarországot), leértékelésük és szimbolikus kizárásuk a hazai társadalomból pedig a magyar nemzet mint közösség relatív értékét növeli. Mindez jelentős részben magyarázza azt is, hogy a magyar nemzetfelfogásban miért jelennek meg gyakran erősen kirekesztő, sovíniszta elemek.

⁷ Enyedi, Zs.; Erős, F.; Fábián, Z. (2001): Tekintélyelvűség és előítélet: újabb Magyarországi vizsgálatok. In Hunyady Gy (szerk.) *Sztereotípiakutatás*. Osiris kiadó, Budapest, 391-403.

⁸ Altemeyer, R. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press.

⁹ Tajfel, H. (1998): Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás, társadalmi változás. In Erős (szerk.): *Megismerés, Előítélet, Identitás*. Új Mandátum kiadó, Budapest, 132-142.

Kulturális hagyomány

A sztereotípiák a társadalmi-kulturális hagyományok, a kommunikáció, a közös társadalmi ismeretanyag, a tudáskészlet és a nyelv részét is képezik, tehát tanult és a szocializáció során elsajátított társadalmi „termékek”¹⁰. Erre jellemző példa a zsidókról alkotott sztereotípia és előítélet, mely (nagyon hasonló tartalommal) gyakorlatilag a keresztény európai kulturális hagyomány részét képezi (sőt, egyes elképzelések szerint a zsidókkal kapcsolatos európai képzetek egyes elemei – például az „idegenség”, a „hontalanság” – már az ókori Görögországban kialakultak). Az egyes kisebbségi csoportokkal kapcsolatos előítéletek egyfajta „kulturális kódként” működve segítik a társadalom tagjai közötti kommunikációt, a társadalmi valóság megértését és felépítését. A sztereotípia kulturális szerepének elismerése nem jelenti azt, hogy az előítéleteket feltétlenül a kulturális hagyomány kiküszöbölhetetlen és determinisztikusan öröklődő tartalmaként kell azonosítanunk. Sőt, éppen a társas tanulás szerepét hangsúlyozó sztereotípiavizsgálatok bizonyították be, hogy az előítéletek egyes társadalmakban (például a német társadalomban a második világháború után, az amerikai társadalomban a hatvanas éveket követően) gyors és alapvető változásokon mehetnek keresztül mind tartalmukat, mind megjelenési formájukat és elterjedtségüket tekintve.

Az előítéletek politikai-társadalmi eszközökkel – a társadalmi keretfeltételek radikális módosítása nélkül is – módosíthatóak, gyengíthetőek, megjelenésük visszaszorítható. Ebből fakadóan pedig az erősödő magyar előítéletességgel és a szélsőjobboldal térnyerésével kapcsolatban gyakorta hallható pesszimista-fatalista hozzáállás sem indokolt. Igaz ugyanakkor, hogy a társadalmi körülmények megváltozása az elmúlt két évben kedvezőtlen irányban hatott: a 2006-os őszi beszédet követő szélsőjobboldali akciók, az olaszliszakai lincselést követő rasszista reakciók, illetve a Magyar Gárda színrelépése olyan gátakat szakítottak át a hazai nyilvánosságban, melyek korábban az előítéletek nyílt artikulálódását jelentősen visszafogták. Ez minőségi változást eredményezett a hazai antiszemita, illetve romaellenes diskurzusban, ami pedig várhatóan visszatükröződik majd a közvélemény erősödő előítéletességében, vagy legalábbis az előítéletesség nyílt felvállalásában is.

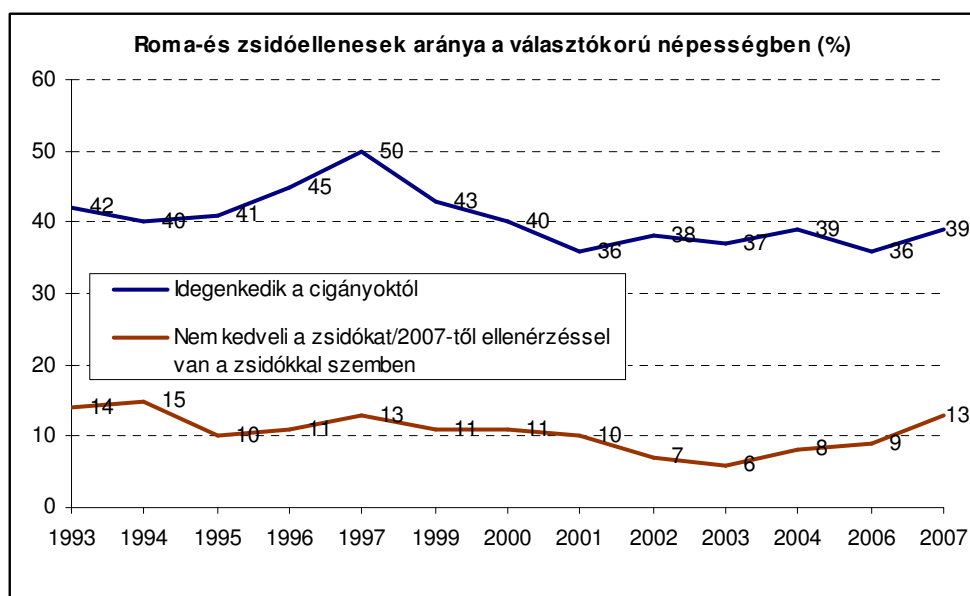
Az előítélet-kutatások gyakori és visszatérő eredménye, hogy az előítéletességre való hajlam mint általános faktor is azonosítható (akár mint a tekintélyelvűség egyik komponense). Az egyes kisebbségi csoportokkal szembeni előítélet gyakran szignifikáns és erős statisztikai együttjárást mutat. A politikai törekvések szintjén is párhuzamba állíthatóak ezek a tendenciák abból a szempontból, hogy a szélsőjobboldali szerveződésekre rendszerint a kisebbségi csoportokkal szembeni általános ellenszenv a jellemző. A hazai előítéletek egyes dimenziói (antiszemitizmus, bevándorló-ellenesség, romaellenesség és homofóbia) ezzel együtt mind jelentőségükben, mind tartalmukban és elterjedtségükben, továbbá politikai és társadalmi funkciójukban jelentősen eltérnek egymástól – ezért az alábbiakban ezen tényezőket különállóan mutatjuk be.

¹⁰ Katz, D., Braly W (1979). Verbális sztereotípiák és a faji előítélet, In: Halász L, Hunyady Gy., Marton L, M. (szerk.): *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 190-197.

ANTISZEMITIZMUS

Minden típusú előítéletre – de az antiszemitizmusra különösképpen – igaz, hogy rendkívül sokszínű és megjelenési formáit tekintve heterogén jelenség. Az antiszemitizmusnak árnyalataiban a zsidók kiirtását követelő szélsőségesektől egészen az értelmiségi diskurzus részét képező salon-antiszemitizmusig számtalan árnyalata és színe van jelen. Ezt a sokszínűséget a vonatkozó empirikus vizsgálatok (néhány kivételtől eltekintve, mint például Kovács András már idézett vizsgálatai) nehezen tudják megragadni. Különösen fontos tényező, hogy az antiszemitizmus mértékét a nyílt megkérdézésen alapuló kutatások vélhetőleg a más típusú előítéleteknél jobban alulbecslik, mivel a zsidóellenesség „palástolásának” irányába hat társadalmunkban a legerősebb nyilvános nyomás. Így a hagyományos, önbevalláson alapuló előítélet-méréssel kapcsolatos általános módszertani szkepszis az antiszemitizmussal kapcsolatban különösen indokolt; az ilyen témájú kutatásokban más, alternatív módszereknek (pl. a reakcióidő-méréseken alapuló Implicit Asszociációs Teszt¹¹) a jövőben célszerű nagyobb szerepet szánni.

A hazai reprezentatív felméréseken alapuló attitűd- és előítéletkutatások az antiszemiták arányát (vizsgálati módszertantól és a kérdések természetétől függően) a lakosság 10-25 százalékára teszik. A Gallup Intézet adatai szerint a rendszerváltást követő években a nyílt antiszemiták aránya (akik „nem kedvelik a zsidókat”, illetve „ellenérzésekkel vannak a zsidókkal szemben”) 7-15 százalék között ingadozott. Az utóbbi időszakban a mért antiszemitizmus szintje csaknem megduplázódott: a 2003-ban mért 6 százalékról 13 százalékra emelkedett azok aránya, akik nyíltan kifejezik averziójukat a zsidókkal szemben.

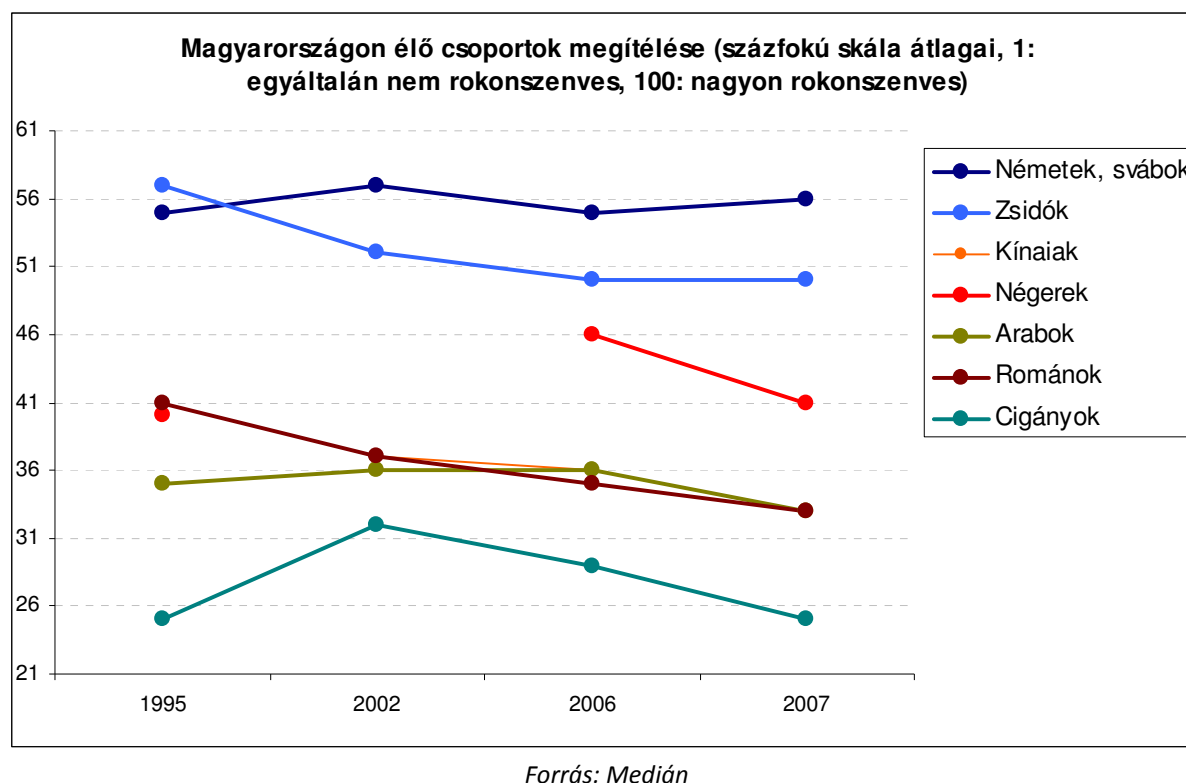
Forrás: Gallup Intézet

A Medián más kérdésfeltevéssel végzett kutatása¹² ugyanakkor nem mutatta az antiszemitizmus erősödését az utóbbi években. A zsidók „rokonszenvindexe” a kutatás

¹¹ <http://www.projectimplicit.net/>

¹² Medián: Tükröm, tükröm – felmérés az előítéletekességről. 2007. októberi, 1200 fős reprezentatív kérdőíves felmérés eredményei. <http://www.median.hu/object.ad137cad-29f5-4fd8-8a3a-b28531f9d8d7.ivy>

szerint minden évben 50 pontos volt, ami a középértéket jelenti a százfokú skálán. Ezzel az eredménnyel a mintegy 80-100 ezer főre becsült (a lakosság kevesebb mint 1 százalékát) kitevő hazai zsidó kisebbség – a svábokkal és a németekkel együtt – a legnépszerűbb etnikai csoportok közé tartozik a magyarok szemében.

A téma szakirodalma¹³ az antiszemitizmus három típusa között tesz különbséget. A vallási antiszemitizmus (mely például a zsidókat teszi felelőssé Krisztus haláláért) hazánkban – az egyház gyengébb társadalmi befolyása miatt – kevésbé jellemző. Ugyanígy kevésbé jellemző a nyíltan előítéletes, egy csoport „zsigeri” elutasításán alapuló etnocentrikus antiszemitizmus is (ez nagyjából a Gallup által mért jelenlegi 13 százalék), mely egyrészt a zsidók sikeres beilleszkedésével, másrészt a már említett palástolási tendenciával is magyarázható. A zsidóknak túlzott befolyást tulajdonító, a nyilvánosságban gyakran visszaköszönő, a zsidóellenes érzelmek racionalizálásának funkcióját is betöltő politikai antiszemitizmus ugyanakkor aránylag gyakori vélekedés a hazai közgondolkodásban, ez egyes állítások esetében a lakosság akár 35%-át is érintheti. Ez pedig az antiszemitizmusban rejlő, kiaknázható politikai lehetőségekre is utal.

¹³ Ld. pl. Kovács, A. (2005). *A kéznél lévő idegen*. PolgArt Kiadó, Budapest., Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Sik Endre: Nöttek-e az előítéletek Magyarországon? (elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A politikai antiszemitizmussal kapcsolatos kijelentésekre kapott válaszok megoszlása 1994-ben és 2002-ben (%)

	Egyetért		Nem ért egyet		Nem tudja/ Nem válaszolt	
	1994	2002	1994	2002	1994	2002
1. A baloldali mozgalmakra a zsidók mindig is döntő befolyást gyakoroltak.	33	34	30	29	36	37
2. A zsidók még az üldöztetésükből is előnyöket próbálnak kovácsolni.	39	34	46	46	15	20
3. A zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát.	30	34	47	42	23	24
4. Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat.	23	22	36	37	41	41
5. A liberális pártok elsősorban zsidó érdekeket képviselnek.	21	24	41	39	38	37
6. A rendszerváltással igazából a zsidók jártak jól.	28	22	56	55	16	23

Forrás: Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Sik Endre: Nőttek-e az előítéletek Magyarországon? (elektronikus verzió, készült 2006-ban)

Mindezen adatok összességében azt mutatják, hogy a zsidóellenességnek – összevetve például a romaellenességgel – Magyarországon jelenleg nincs erős hatása a közvéleményben. A hazai antiszemitizmus még leginkább az értelmiségi diskurzusok része, és nincs jelen a „tömegfogyasztásra alkalmas” változata a nyilvánosságban (az antiszemitizmust középpontba helyező MIÉP ideológiája is jellegzetesen értelmiségi ideológia, és támogatói körében is felülreprezentált volt a városi értelmiség). A 2006-ban újrászerveződött és (főleg a Magyar Gárda színrelépésével) növekvő mobilizáló képességre szert tévő szélsőjobboldal ugyanakkor tevékenyen közreműködhet a zsidóellenes előítéletek elterjesztésében. Bár a Magyar Gárda elsődlegesen a romaellenességre építi politikáját, az antiszemitizmus továbbra is a hazai szélsőjobb ideológiájának egyik alapkövét jelenti (ld. pl. a Jobbikhoz és a Magyar Gárdához közel álló Kuruc.info és Barikád leplezetlen antiszemitizmusát). Sőt, az antiszemitizmus maga is ideológia abban az értelemben, hogy egy teljes, többé-kevésbé koherens eszmerendszer központi magvát képezi. Ebben az értelemben a zsidókkal szembeni előítéletben a modernitással, a liberalizmussal, a kapitalizmussal és az Egyesült Államokkal, illetve a globalizációval szembeni előítéletek öltének testet és konkretizálódnak – mint általában az európai antiszemita mozgalmak ideológiájában. Ez az ideológia egyébként nem új keletű, a teljes világnézet alapját képező antiszemitizmus már csaknem két évszázada kialakult, és az így értelmezett antiszemitizmus már a XIX. századtól kezdve „az antimodernitás kulturális-politikai kódjaként funkcionált”¹⁴.

Az antiszemitizmus veszélye éppen az, hogy bár jelenleg a közvélemény-kutatások szerint csekély elterjedtsége következtében nem jelent közvetlen társadalmi veszélyt, a hosszú múltra visszatekintő kulturális hagyományok és az ezeket életben tartó politikai diskurzusok következtében a közvélemény-kutatások által is érinthető felszín alatt lappangó formában továbbra is stabilan jelen van a zsidóellenesség. A zsidókkal kapcsolatban a társadalmi

¹⁴ Kovács, A. (2005). *A kéznél lévő idegen*. PolgArt Kiadó, Budapest.

gondolkodásba vésődött (több évezredes múltra visszatekintő, szinte archetipikus) hagyományos sztereotípiák mindig is magában rejtik annak lehetőségét, hogy a zsidókat „veszélyes” kisebbségnek láttassák egyes politikai csoportok. A magyar társadalom szerint (a már említett Medián-vizsgálat alapján) a zsidókat a magyaroktól leginkább az különbözteti meg, hogy zsugoriak, agyafúrtak, fegyelmezettek és kitartóak. Ezen észlelt jellemzők teszik a zsidókat különösen alkalmassá arra, hogy nemzeti tragédiák, gazdasági válságok vagy egyéb kellemetlen, ugyanakkor komplex eseményekre kézenfekvő magyarázatot adva bűnbakká váljanak a többségi társadalom egyes csoportjai számára. Mivel a zsidók alkotják a hazai társadalomba legjobban integrálódott kisebbséget, melyet ráadásul külsődleges jegyek alapján nem könnyű azonosítani, az antiszemitizmus sokszor csak „teoretikus”, semmilyen cselekvés alapját nem képező vélekedés marad. Az értelmiségi-politikai közbeszédben jól kiaknázható szimbolikus-érzelmi mozgósító erejét ennek ellenére továbbra is megőrzi, mivel a modern antiszemitizmus sok esetben éppen az asszimilálódott, azaz a „sunyin rejtőzködő” zsidókat célozza.

A mainstream médiában és vezető politikusok nem egyértelmű megfogalmazásaiban ma is permanensen jelen van a kódolt antiszemitizmus. A kódolt antiszemitizmus lényege, hogy nem nevezi meg a zsidóságot konkrétan, hanem különböző, az antiszemiták számára könnyen dekódolható szinonimákat használ (pl: „szakállasok”, „idegen tőkések”, „magukfajták” stb.). Míg a nyílt antiszemitizmus még a mérsékelt antiszemiták számára is szalonképtelen, addig a kódolt változatát „értők” aránya sokkal magasabb, mint a magukat nyíltan zsidóellenesnek vallók aránya. Tovább bonyolítja, és egyúttal súlyosbítja a helyzetet, hogy Magyarországon még nem zajlott le a zsidóellenességet az Izrael politikájával való egyet nem értéstől elválasztó társadalmi, intellektuális vita. Így a kódolt antiszemitizmus számos esetben (főképp a jobboldali diskurzusokban) Izrael-ellenességben jelenik meg, és „éli ki magát” – míg a két tényező között (elvben) nem feltétlenül van kapcsolat.

Az antiszemitizmus hazánkban ezzel együtt csak akkor válhat jelentősebb veszéllyé, ha a 2006-ban újrászerveződött szélsőjobboldal egyes csoportjai – nem látva esélyt a parlamenti képviselet megszerzésére, vagy éppen éppen látva a politikai siker zálogát – tovább radikalizálódnak. A szélsőjobboldal 2006-os újrakezdésével a nyíltan antiszemita vélekedések és csoportok, a korábbiaknál nagyobb teret kaptak a nyilvánosságban és a kormányellenes demonstrációkon ezzel az antiszemitizmus „optikai” szempontból erősödött. A szervezett, erőszakos antiszemitizmus kifejlődését a hazai szélsőjobboldal szétaprózottsága és alacsony mobilizáló képessége eddig jelentősen akadályozta, ugyanakkor a jobboldali-szélsőjobboldali média egy része által nyíltan támogatott Magyar Gárda olyan integrációs erőt jelent a jobboldalon, mely ugyan elsődlegesen a romaellenességre építi a politikáját, „járulékos” hatásként felerősítheti az antiszemitizmust és a zsidóellenes közbeszédet. Az internet továbbá kedvező terepet nyújt a szélsőséges szervezetek számára véleményük megjelenítésére, amit ezen szervezetek egyre jobban ki is használnak.

Fontos megjegyezni, hogy a nyilvánosságban megjelenő antiszemita vélekedések önmagukban nem vezetnek az antiszemita érzület erősödéséhez vagy az elrejtett előítéletek felszínre töréséhez. Az antiszemitizmus látványos megnyilvánulásai ugyanis lehetőséget nyújtanak a politikusok és a véleményvezérek látványos elhatárolódására és a zsidóellenes véleményeket megfogalmazók elszigetelésére is. Ez hozzásegíthet ahhoz, hogy a társadalomban az antiszemitizmus vállalhatatlansága általános véleménnyé váljon, ami

fontos lépés az előítéletek elleni küzdelemben. A nyilvános antiszemitizmus erősödése is vezethet tehát a társadalom zsidóellenességének csökkenéséhez – amennyiben az antiszemita megnyilvánulásokat a mértékadó, jelentős közvélemény-formáló erővel bíró társadalmi szereplők egyhangú elítélő reakciója követi. Ez az összhang ugyanakkor az utóbbi években teljesen hiányzott a politikából.

CIGÁNYELLENESSÉG

Szemben az antiszemitizmussal, a kutatások szerint a romaellenesség nyíltan vállalt és többségi vélekedés a magyar társadalomban, mely politikai szempontból egyáltalán nem korlátozódik a (szélső-) jobboldalra. A roma hazánk egyik legnépesebb kisebbsége (a kelet-európai országok közül Magyarországon él az egyik legnagyobb létszámú roma kisebbség, mely mértékadó becslések szerint kb. 600 ezer főt tesz ki), melynek tagjai viszonylag jól azonosítható külsődleges jegyekkel rendelkeznek, és – szemben a zsidókkal – többségükről közel sem mondható el, hogy sikeresen asszimilálódott vagy integrálódott volna a társadalomba. Az utóbbi harminc év hazai előítélet-kutatásainak gyakorlatilag egybehangzó megállapítása, hogy a hazai kisebbségek közül a legerősebb ellenszenv a romákat sújtja. Ebből fakadóan hazánkban a roma kisebbség van leginkább kitéve a nyílt előítéleteken alapuló diszkriminációnak is, amely számos területen érvényesül.

A roma populáció aránya a közép-kelet-európai országokban

	2003-as becslés, 2001-es népszámlálási adatokra alapozva (%)	A tényleges arányra vonatkozó becslések (%)	A romák tényleges számára vonatkozó becslések (ezer fő)
Bulgária	4,6	≈10	700-800
Csehország	0,3	≈3	250-300
Magyarország	4,0	≈6	550-600
Románia	2,5	≈10	1800-2800
Szlovákia	1,6	≈9	480-520

Forrás: Mizsei, 2006¹⁵

Érdekes eredmény (és egyben a probléma társadalmi súlyát és szubjektív felnagyítását is mutatja), hogy a társadalom mennyire felülbecsüli a romák arányát a társadalmon belül. Egy 2001-es vizsgálat szerint¹⁶ a lakosság becslése szerint a cigányok csaknem egynegyedét teszik ki a magyar társadalomnak, húsz év múlva pedig ez az arány egyharmad lesz. Mindez (összeolvasva a romákkal kapcsolatos lesújtó előítéllettel) jól mutatja azt a növekvő fenyegetettség-érzést, mellyel a társadalom a romák felé fordul.

A roma népesség összlakosságon belüli aránya a kérdezettek becslése szerint (százalék)

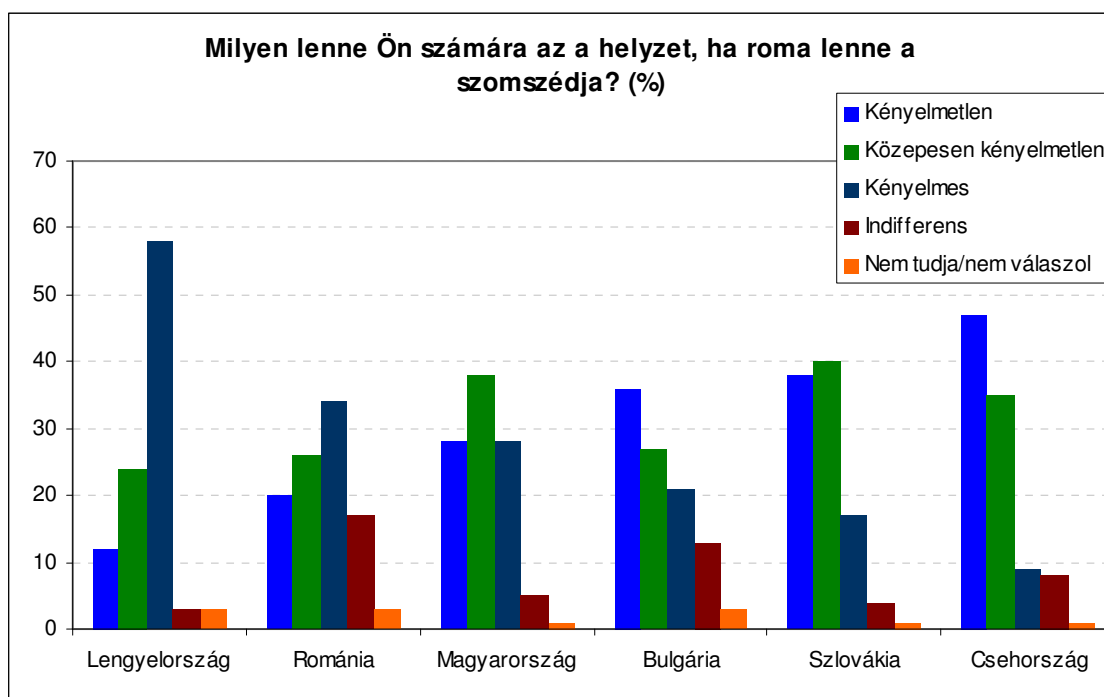
Húsz évvel ezelőtt	12,35
Jelenleg	22,40
Húsz év múlva	35,35

Forrás: Székelyi-Örkény-Csepeli (2001)

Hogy a romaellenesség hazánkban a társadalom milyen széles rétegét érinti, jól jellemzi az a 2005-ös (Tárkitól származó) adat, mely szerint azzal az erőteljesen rasszista állítással, hogy „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van” 2005 végén a megkérdezettek 62 százaléka teljesen vagy inkább egyetértett. A Medián fent idézett adata szerint a romák hazánkban messze a legkedvezőtlenebbül értékelt csoport minden kisebbség között. A Gallup Intézet a nyílt romaellenesek arányát a nyílt antiszemiták három-négyszeresére teszi. Közép-Kelet-Európában ugyanakkor ezzel együtt sem számít kiemelkedőnek a romaellenesség szintje, az (az Eurobarometer adatai alapján) Csehországban vagy Bulgáriában például jóval magasabb, mint hazánkban.

¹⁵ Mizsei, K. (2006). Development opportunities for the Roma in Central and Eastern Europe – Impediments and Challenges. *Comparative Economic Studies*, 2006/48, 1-5.

¹⁶ Székelyi Mária-Örkény Antal-Csepeli György (2001): Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 2001/3. 19-46.

Forrás: Special Eurobarometer 296, 2008

A romákkal szembeni előítéletek tartalmukat, megjelenési formájukat és társadalmi bázisukat tekintve élesen megkülönböztethetők az antiszemita vélekedésektől. Fontos és több vizsgálat által is megerősített különbség például, hogy míg a romák esetében a településnagysággal párhuzamosan növekszik, addig a zsidók esetében a településnagyság növekedésével csökken az előítéletesség. Míg tehát az antiszemitizmus Budapest és a nagyvárosok, addig a romaellenesség ezzel szemben éppen a falvak, illetve a kisebb városok lakói körében elterjedt. A fővárosban alacsonyabb (40 pont) a cigányellenesség, mint a (kisebb) városokban és a falvakban (49–49 pont)¹⁷.

Gyökeresen más ugyanakkor a romákkal kapcsolatos sztereotípiák tartalma is. Míg a zsidók a sztereotípiavizsgálatok szerint rendszerint pozitív irányban különböznek a magyaroktól (szorgalmasabbak, tanultabbak stb.), addig a romák gyakorlatilag minden tulajdonságban lesújtó értékelést kapnak. A zsidók hűvös racionalizmusával szemben a romákra az impulzivitás, a lustaság, ugyanakkor a hedonizmus jellemző, emellett az alacsony tanultság és a tisztaság hiánya is tipikus vonásuk a társadalom ítélete szerint. A cigányokról így kirajzolódó kép „világszerte elterjedt szereposztás az alacsony társadalmi státusú kisebbségi csoportok számára, mert alkalmas arra, hogy a többségi társadalom őket tegye felelőssé a nyilvánvaló egyenlőtlenségért”¹⁸.

¹⁷ Enyedi, Zs.; Fábián, Z.; Sík, E. (2006). Nöttek-e az előítéletek Magyarországon? (elektronikus verzió, http://www.personal.ceu.hu/departs/personal/Zsolt_Enyedi/magyar/hu8.pdf)

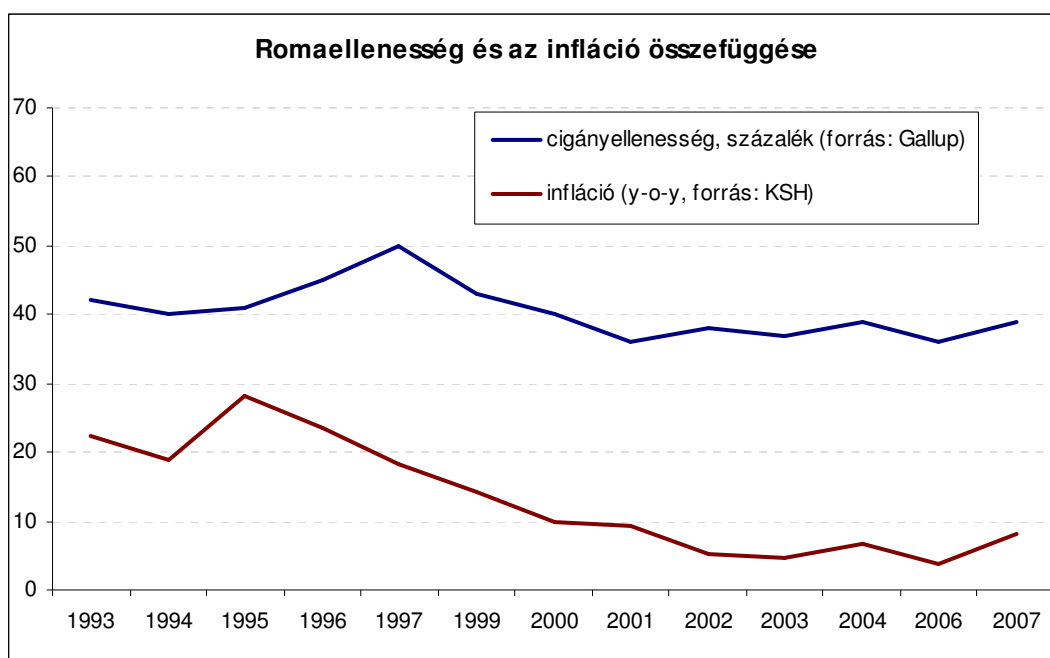
¹⁸ <http://www.median.hu/object.ad137cad-29f5-4fd8-8a3a-b28531f9d8d7.ivy>

Egyre inkább megfigyelhető ugyanakkor a szélsőjobboldali diskurzusban, hogy a korábbi romákról alkotott, viszonylag jóindulatú sztereotípiát (buta, műveletlen, de ártalmatlan) helyett a romákra egyre inkább agresszív, veszélyes, fenyegető kisebbségként tekintenek (a Magyar Gárda kifejezetten ezzel indokolja saját létezését és demonstratív, a „többség védelmében” meghirdetett felvonulásait).

Ez részben összefügg azzal is, hogy a rendszerváltás után a roma kisebbség egyre inkább láthatóvá vált és „öntudatra ébredt”, több figyelmet és hatékony szegregációellenes lépéseket követelve. A faji egyenjogúságért küzdő mozgalmak pedig rövid távon rendszerint csak erősítik a társadalom ellenszenvét (így volt például az USA faji egyenjogúsági mozgalmi idején is).

Ez a jelenség összefügghet továbbá a jóléti „sovinizmus” erősödésével is. A fogalom maga arra a jelenségre utal, hogy a többségi társadalom lakói egyes kiscsoportokban (főleg a romák és a bevándorlók esetében) a saját jólétük fenyegetettségét látják. A jóléti sovinizmus egyértelműen modern jelenség, mely a magas állami újraelosztásért versengő csoportok között válik értelmezhetővé. Székelyi, Örkény és Csepeli fent idézett tanulmányukban megállapították, hogy a romákkal szembeni „diszkriminációra való hajlandóság és a roma kisebbség körében uralkodó szegénységről alkotott kép között erős az összefüggés”. Ezen újfajta félelem összefügg az állami segélyezéssel is, a többségi társadalom egyik legfőbb ellenérzése a romákkal szemben ugyanis a „munka helyett segélyen tengődő” életforma, melyet a cigányoknak tulajdonítanak, és mely egyfajta „szociális parazitának” láttatja a romákat. Ezen általános érzésből próbál az utóbbi időben politikai tőkét kovácsolni több vidéki polgármester is.

A jóléti sovinizmus érzése jelenti ugyanakkor a közvetítő változót a gazdasági tényezők és az előítéletek között is: nehezebb gazdasági körülmények között (a javakkal kapcsolatos irigységgel együtt) gyakran felerősödik a külső csoportokkal szembeni ellenszenv, amit ilyenkor gyakran a külső csoportokat a gazdasági anomáliákért bűnbakként megjelölő politikai retorika is kihasznál. Vélhetően ezzel magyarázható, hogy 1993 óta vizsgálva meglepő a párhuzamosság a romaellenesség és az áremelkedések között ($R=0,64$). Ennél kisebb mértékben ugyan, de a zsidóellenesség is mutat együjtjárást az infláció alakulásával ($R=0,57$).

Forrás: KSH, Gallup

A romák integrációs problémáinak legfőbb területei

1) Oktatás

A romák diszkriminációjának egyik legjellemzőbb színtere az oktatás. Az Amnesty International (AI) romák szegregációjával foglalkozó jelentésében rámutat: „a roma gyerekek elkülönített, alacsonyabb színvonalú oktatása súlyosan diszkriminatív, és gyakran egész életükre megfosztja őket a többségi társadalomban az egyenlő életésélyektől”. 2006-ban az Oktatási és Kulturális Minisztérium egyik tisztviselője is úgy nyilatkozott: a roma diákok 25 százalékát szegregált környezetben oktatják.

Sok roma diák kerül kiegészítő osztályba vagy iskolába, ahol alacsonyabb színvonalú oktatásban részesülnek, és nincs lehetőségük képességeik kibontakoztatására. Ez növeli a roma gyermekek otthonról hozott kulturális hátrányát, erősíti a tudásbeli lemaradást, és részben ez okozza azt is, hogy a roma diákok az átlagnál jóval korábban kilépnek az oktatási rendszerből. Bár az utóbbi években egyes statisztikák szerint az általános iskola elvégzése terén javultak az arányok, ezzel párhuzamosan az iskolai bizonyítvány is veszített jelentőségéből, ezzel tehát összességében nem javult a romák relatív iskolázottsági helyzete. Magasabb iskolai szinten pedig inkább lecsúszás tapasztalható: a cigányok esélyei inkább romlottak a továbbtanulás, a középiskolába jutás tekintetében. Az ebből fakadó képzettségbeli deficit pedig jelentősen rontja a munkaerő-piaci beilleszkedésük esélyeit, ami rövid- és hosszú távon egyaránt problémát jelent.

Milyen jövedelmi forrásból származik a legtöbb pénz az Ön háztartásában?

	Bulgária	Csehország	Magyarország	Románia
Rendszeres foglalkoztatotti munkaviszony	25,9	40,3	14,8	10,6
Alkalmi munkák	2,5	2,8	3	0,5
Civil szervezeteknél végzett munka	1,1	0,4	0,2	0
Nyugdíj	26	15,5	23,6	13,3
Munkanélküli segély	15,2	23,2	22,4	9,1
Ösztöndíj	0-3	0-6	0,3	0,4
Gyermektámogatás	15,3	10,6	27,2	25,4
Más	11,6	3,8	8	38,7

Forrás: UNDP Survey, 2004¹⁹

2) Munkaerőpiac

A romák körében tapasztalható alacsony foglalkoztatottság és magas munkanélküliség a romák nagyarányú szegénységének és társadalmi leszakadásának fő oka. Az alacsony munkanélküliség okai között egyszerre nevezhetjük meg a munkahelyi diszkriminációt és a romák szakképzetlenségét, alacsony munkaerő-piaci versenyképességét.

A romák munkaerő-piaci integrációja messze alulmúlja a nem roma lakosságét. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda 2003-as adatai szerint a 15-74 éves roma népesség mindössze 21 százaléka állt foglalkoztatásban – míg a teljes népességen belül ugyanebben az évben 51 százalék volt ez az arány. Egyes vidékeken a romák körében tapasztalható munkanélküliség gyakorlatilag tízszerese az országos átlagénak.

A romák magas munkanélküliségének aránya (az általános diszkrimináción és az alacsony képzettségen túl) az alábbi tényezőkkel magyarázható:

- *A munkaerőpiac átalakulása a rendszerváltás után.* A rendszerváltást követő munkanélküliségi hullám a romákat hatványozottan érintette. Ők kerültek ki legnagyobb számban a munkaerőpiacról, annak köszönhetően, hogy mindenekelőtt az alacsony iskolai végzettséggel is betölthető, szakképzettséget nem igénylő munkahelyek (például nehézipari üzemek) szűntek meg, ahol a roma népesség jelentős része dolgozott korábban²⁰.
- *Területi egyenlőtlenségek.* A roma népesség az ország munkaerő-kínálati szempontból legválóságosabb területeire koncentrálódik (Borsod-Abaúj-Zemplén,

¹⁹ Survey on vulnerable groups in SEE, available in electronic format at <http://vulnerability.undp.sk>.

²⁰ Romák a Munkaerőpiacon. <http://www.neki.hu/kiadvanyok/eselytelenul/romakamunkaeropiacon.htm>

Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Baranya megye). Ezeken a területeken létezett a szocialista rendszerben a legtöbb nehézipari üzem, melyek jelentős része megszűnt a rendszerváltást követően. A cigányságnak csaknem harmada él továbbá az álláslehetőségeket leginkább nélkülöző kistelepüléseken. A munkahelyteremtésre vonatkozó eddigi kormányzati kísérletek sorra kudarcot vallottak, mivel a befektetők szakképzett munkaerőt keresnek, miközben a romák többsége szakképzetlen segédmunkás.

- *Magasabb szürke- és feketemunka.* A romák körében mért extrém alacsony foglalkoztatottsági szint annak is köszönhető, hogy a romák az átlagnál nagyobb arányban vállalnak munkát a fekete foglalkoztatottság melegágyának számító szektorokban (pl. építőipar), és sokszor jövedelemszerző tevékenységük nem jelenik meg a hivatalos statisztikákban (pl. illegális kiskereskedelem). A romák közül tehát többen folytatnak kereső tevékenységet, mint az a hivatalos statisztikákban megjelenik. Ez ugyanakkor hosszabb távon jelenthet problémát: a feketén foglalkoztatottak sem társadalombiztosítási, sem nyugdíjárulékot nem fizetnek, ennek köszönhetően ők idősebb korokban szorulhatnak állami segélyezésre.
- *Kulturális különbségek és munkaerő-piaci lehetőségek.* A romák egyik legfőbb problémája, hogy teljesen híján vannak a jelen gazdasági-társadalmi körülmények között a sikerességhez szükséges készségeknek. Ennek okai részben a roma kultúra hagyományaiban gyökereznek, a roma hagyományban ugyanis nem alakultak ki olyan jellegzetes foglalkozási minták, melyek a poszt-indusztriális korszakban is lehetőséget nyújthatnak számukra a megélhetésre. A roma kultúrában és szokásokban gyökerező egyes készségek (például a változó körülményekhez való gyors alkalmazkodás) ugyanakkor előnyt is jelenthetnének a romák számára egyes szektorokban (kereskedelem, szolgáltató szektor).

A munkanélküliség társadalmi hatásai

- A szegénység és az általános társadalmi depriváltság az illegális jövedelemforrások (feketemunka, szélsőséges esetben megélhetési bűnözés) felé terelheti a roma társadalom lecsúszottabb rétegeit. Egyes korábbi becslések a börtönnépességben a romák arányát 40-60%-ra, a fiatalok szabadságvesztésre elítéltek arányát 60-70%-ra tették. Tapasztalatok szerint a romák főleg vagyon elleni és erőszakos bűncselekményeket – zsebtolvajlás, besurranásos lopás, kisebb rablások, lakás- és üzletbetörések, autófeltörés, gyermekek kifosztása, markecolás – követnek el²¹.
- A romák munkanélkülisége az állami elosztórendszerre is rendkívüli terheket ró. Az önellátásra képtelen roma rétegeknek jóval erősebb az államtól való függősége. A közvetlen állami és önkormányzati segélyek ugyanakkor csak tüneti kezelést jelentenek a cigányság megélhetési problémáira, és idővel ráadásul tovább erősítik a társadalomban eleve meglévő, a „cigányok élőlőködnek” sztereotípiát – mint ahogy azt a monoki önkormányzat „munkáért segélyt” kezdeményezése nyomán kibontakozó társadalmi vita is világosan mutatja.

²¹ Póczik Szilveszter: A roma kisebbség szociológiai problémái. *Magyar Tudomány*, 2003/1.

3) Lakóhely

Magyarország a lakóhelyi szegregáció tekintetében köztes helyet foglal el, adatai sokkal inkább Romániához, mint Bulgáriához hasonlíthatnak. A romák és nem romák közötti szakadék azonban Magyarországon a legmélyebb, és a lakóhelyi szegregáció szorosan összekapcsolódik a munkaerőpiacról való kirekesztődéssel. Míg a másik két országban a munkaerőpiacról kirekesztett romák aránya „csak” mintegy háromszorosa az átlagnépesség körében mért arálynak, Magyarországon a romák felülreprezentáltsága hétszeres²².

4) Rendőrségi eljárás

A korábbi évek tapasztalataival összhangban a 2006-os kutatások is megállapították, hogy a romák a rendőrségi eljárás során is fokozottan ki vannak téve a diszkrimináció veszélyének. A Társki 2005-ös felmérése alapján a rendőrök saját elmondásuk szerint is nagyobb valószínűséggel igazoltatnak romákat, a romák pedig gyakrabban tapasztalják a rendőrök udvariatlan, esetenként durva viselkedését. A megkérdezett rendőrök 23 százaléka vallotta, hogy hajlamos bizonyos csoportokat gyakrabban megállítani, és többségük arról számolt be, hogy romákat állít meg gyakrabban – amit főleg a romák életmódjával, illetve a körükben tapasztalható magasabb bűnözéssel indokolt. A romák diszkriminációjára és a velük szembeni gyakori rendőri túlkapásokra – hazai forrásokra támaszkodva – az amerikai külügyminisztérium is felhívta a figyelmet a 2005-ös évről szóló jelentésében, megjegyezve: nem-kormányzati szervek becslése szerint a rendőri visszaélések áldozatainak a fele roma származású.

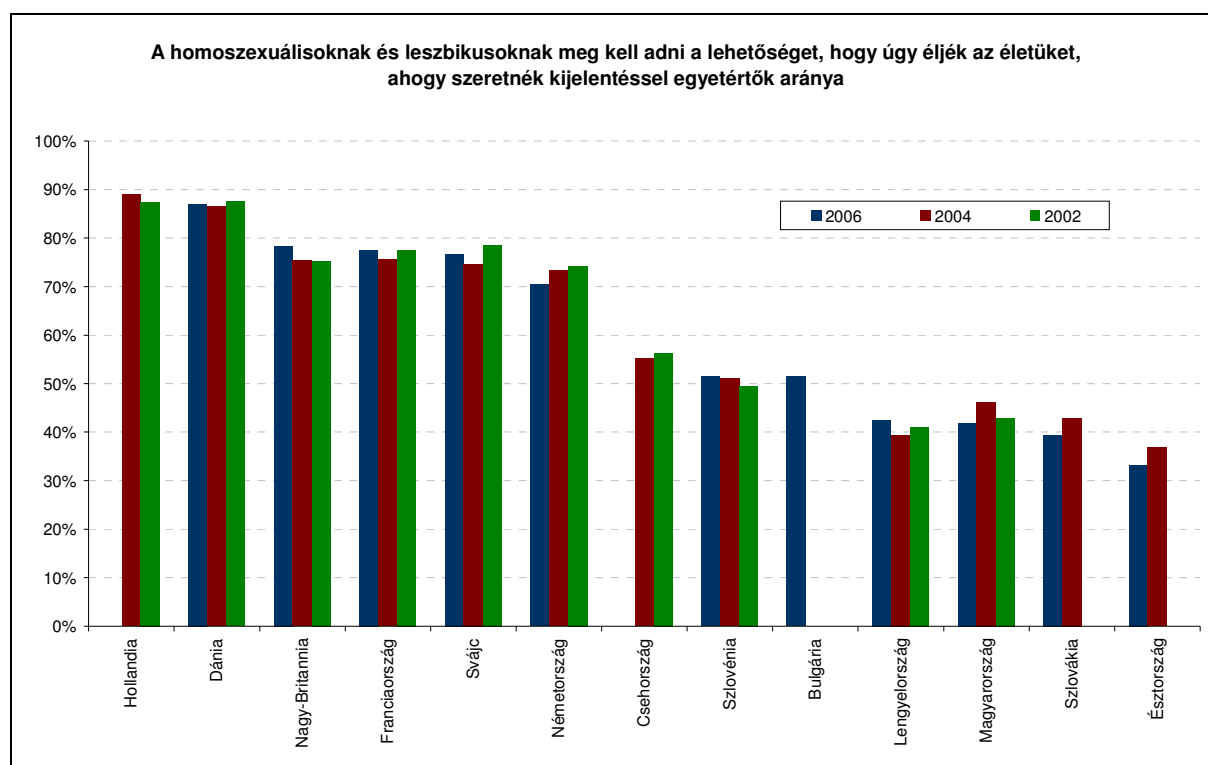
Romaellenesség és politika

Szemben az antiszemitizmussal, a romákkal kapcsolatos társadalmi problémák egészen az utóbbi időig szinte nem jelentek meg a magyar politikai közélet (azaz a vezető pártok) témái között. Míg a problémával érdemben a pártok és a kormányzat sem foglalkoznak, a közvélemény szemében a romakérdés az egyik legégetőbb probléma. Ez tette lehetővé (ahogy azt a Magyar Gárda példája és a Jobbik „cigánybűnözés” elleni rasszista kampánya is mutatja) hogy a szélsőjobboldal egyes szervezetei „kisajátítsák” maguknak a cigánytémát, és ezzel a romaprobléma egyedüli politikai haszonélvezőivé válhatnak, tovább élezve az eleve erős etnikai ellentéteket romák és nem romák között. Azzal, hogy (2002 óta, a szélsőjobboldali MIÉP parlamentből való kiesésével) nincs nyíltan romaellenes párt a parlamentben, némileg csökkent a romaellenes vélemények „szalonképessége”; ugyanakkor a parlamenten kívüli radikalizálódás az erőszak eskalációja szempontjából rövid- és hosszabb távon erősebb kockázatot jelent (a MIÉP példáján: a párt nyilatkozataiban és sajtójában szélsőségesebben romaellenes és antiszemita retorikát használ, mióta kiesett a Parlamentből).

²² Ladányi, J.; Szelényi, I. (2002): Cigányok és szegények Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. *Szociológiai Szemle*, 2002/4. 72–94.

HOMOSZEXUALITÁS MEGÍTÉLÉSE

A homofóbia kérdése – egészen a 2007-es, majd leginkább a 2008-as melegfelvonuláson történt erőszakos atrocitásokig – nem tartozott a kiemelten kezelt társadalmi problémák közé, azzal együtt sem, hogy a hétköznapi együttélésben érzékeltette hatását. A 2008-as meleg elleni atrocitásokat sem lehet önmagukban, politikai környezetükből kiragadva értelmezni, ugyanis a szereplők, az eszközök, de még a szlogenek is a 2006-tól kezdődő kormányellenes tüntetéseket idézték. Hazánkban a sajtó és a nyilvánosság alapvetően toleráns a homoszexuálisokkal szemben, ugyanakkor a látványos melegellenes fellépések (ha folytatódnak) a homofóbiát nyíltan vállalható vélekedéssé tehetik egyes körökben. A nemzeti-etnikai, vallási, kulturális és szexuális kisebbségekkel szemben egyaránt ellenséges, a nemzet heterogenitásának elvét elutasító szélsőjobboldali diskurzus erősödése ebből a szempontból a homoszexuálisok megítélését is veszélyezteti – akkor is, ha ezen közösségek számára soha nem ez a csoport a legfőbb ellenség. Bár kijelenthető, hogy az erőszakos fellépés a társadalom egy kis, szélsőséges szegmensének az akciója volt, az a közvélemény egy szélesebb, homofóbiára fogékony rétegének tetszését is elnyerhette, egyes politikai-közületi szereplők hallgatása pedig egy ilyen kiélezett helyzetben hallgatólagos támogatásnak tűnhetett.

Forrás: European Social Survey - 2006, 2004, 2002

A hazai, homoszexuálisokkal kapcsolatos adatok egyébként (legalábbis 2002 és 2006 között) nem utaltak a homoszexuálisokkal kapcsolatos előítéletek súlyosbodására – igaz, a helyzet javulására sem. Magyarország az ESS adatainak tükrében leginkább a közép-kelet-európai régió melegekkel kapcsolatban közepesen előítéletes országai közé sorolható. A 2006-os felmérések jól mutatják, hogy az újonnan csatlakozó országokban még mindig erős a meleg iránti ellenérzés. A régió belül Csehország és Szlovénia elfogadóbb a többi

országnál, míg hazánk inkább a középmezőnybe sorolható. A magyarok körülbelül egynegyede nyíltan felvállalja homofóbiáját (feleannyian, mint amennyien cigányellenességüket), szerintük nem engedhető meg, hogy a meleg és a leszbikusok szabadon éljék az életüket. Ellenkező álláspontra helyezkedik a lakosság több mint 42 százaléka, míg a kérdezettek egyharmada nem nyilvánít véleményt a kérdésben.

Amennyiben nem a melegekkel kapcsolatos nyíltan felvállalt (explicit), hanem a burkolt (implicit) előítéleteket nézzük (ezek olyan viszonyulások, melyeket az egyén nem vállal fel nyilvánosan, vagy esetleg saját maga számára sem tudatosít), akkor azt láthatjuk: a hazai minta²³ válaszadóinak 58 százaléka automatikus preferenciát mutat a heteroszexuális személyek iránt a homoszexuálisokkal szemben. 12 százalék nem preferálja automatikusan egyik csoportot sem, míg tíz százalék preferálja a homoszexuálisokat²⁴. Ez az automatikus preferencia nem jelent automatikus diszkriminatív viselkedést is, ugyanakkor egyes – a tudatosság alacsony szintjével, és/vagy a társadalmi normák alacsonyabb hozzáférhetőségével jellemezhető – helyzetekben az ilyen eljárással mért burkolt előítéletek a viselkedésben is megnyilvánulhatnak.

²³ A <https://implicit.harvard.edu/implicit/hungary/> webcímen megtalálható tesztet a vonatkozó időpontban kitöltő több mint 8000 személy. A minta nem reprezentatív a hazai felnőttkorú lakosságra nézve.

²⁴ Az adatok forrása: Implicit Project, Hungary. A 2008. február 28-szeptember 17. között a <https://implicit.harvard.edu/implicit/hungary/> internetes oldalon elvégzett tesztek eredményei alapján. Köszönet Somogyi Mónikának az adatok közléséért.

Szexuális orientáció Implicit Asszociációs Teszt

Válaszadók típusa	N	%
A heteroszexuális emberek erős automatikus preferenciája a homoszexuálisokkal szemben.	1161	14,42
A heteroszexuális emberek közepesen erős automatikus preferenciája a homoszexuálisokkal szemben.	1709	21,23
A heteroszexuális emberek enyhe automatikus preferenciája a homoszexuálisokkal szemben.	1814	22,53
Nem vagy csak kicsit preferálja automatikusan a homo- vagy heteroszexuális embereket.	932	11,58
A homoszexuális emberek enyhe automatikus preferenciája a heteroszexuálisokkal szemben.	298	3,7
A homoszexuális emberek közepesen erős automatikus preferenciája a heteroszexuálisokkal szemben.	291	3,61
A homoszexuális emberek erős automatikus preferenciája a heteroszexuálisokkal szemben.	215	2,67
Túl gyorsan haladt végig a feladatokon, így nem lehet értékelni az eredményét.	6	0,07
Túl sok hibát ejtett, így nem lehet értékelni az eredményét.	186	2,31
Nem fejezte be a tesztet.	1436	17,84

Forrás: Implicit Project, Hungary

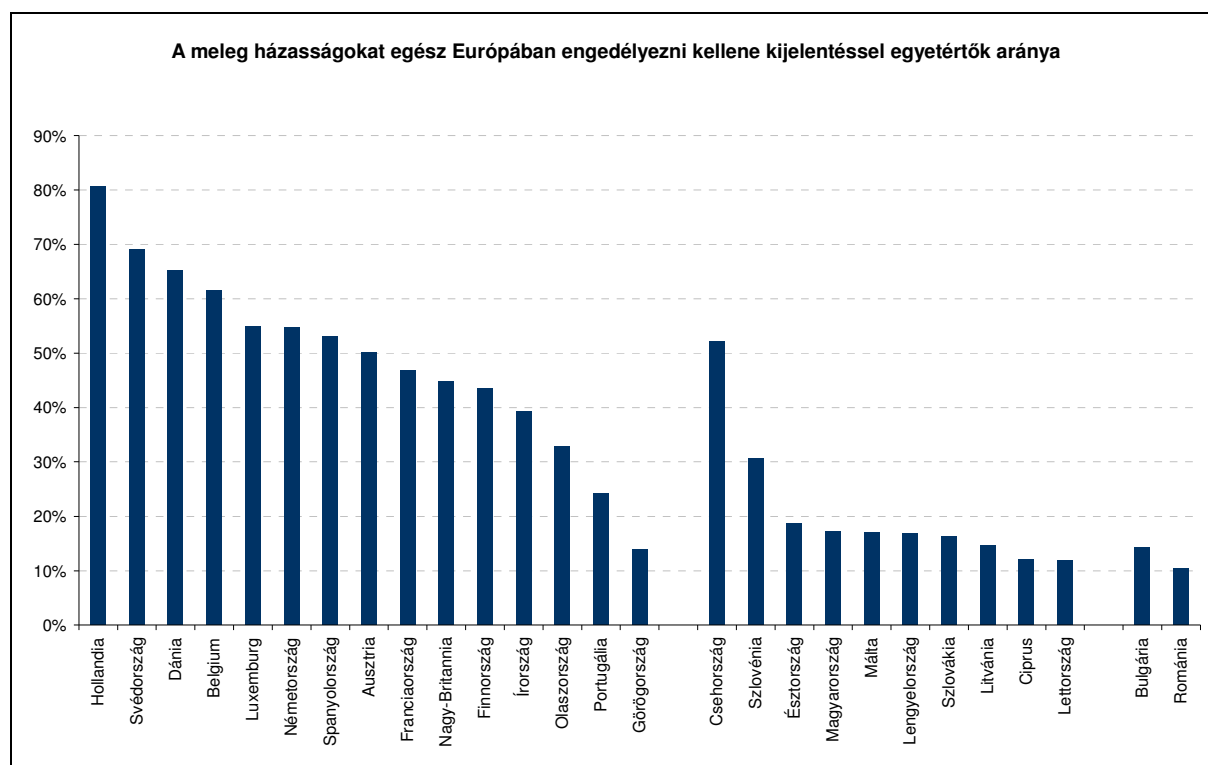
A homoszexuálisokkal kapcsolatos előítéletesség és diszkriminatív hajlam szélesebb körű elterjedtségére utal az is, hogy egyértelműen elutasító a lakosság a meleg jogainak kiterjesztését célzó kezdeményezésekkel szemben. A European Social Survey adatai szerint a válaszadók háromnegyede elutasítja a meleg házasságok legalizálását, és még többen ellenzik a meleg párok esetében a gyerekek örökbefogadását.

A homoszexuálisokkal kapcsolatos vélekedéseket a politikai hovatartozás alig befolyásolja: a skála bal- és jobboldalán, a Fidesz és az MSZP szavazói körében gyakorlatilag azonos megítélés alá esett a kérdés. Az életkor (magasabb életkor: magasabb elutasítás) és a nem (férfiak: magasabb elutasítás) kis mértékű, de szignifikáns kapcsolatban van a meleg megítélésével. A melegekkel szembeni elutasító attitűd és a bevándorlókkal szembeni intolerancia szintén kis mértékű összefüggést mutat.

**Korrelációs együtthatók: nem,
bevándorlókkal szembeni tolerancia, melegek jogainak korlátozása**

	Életkor	Tolerancia- Index	Melegek korlátozására irányuló szándék
Életkor	1	-0,12**	0,234**
Tolerancia- Index	-0,12**	1	-0,158**
Melegek jogainak korlátozására irányuló szándék	0,234**	-0,158**	1

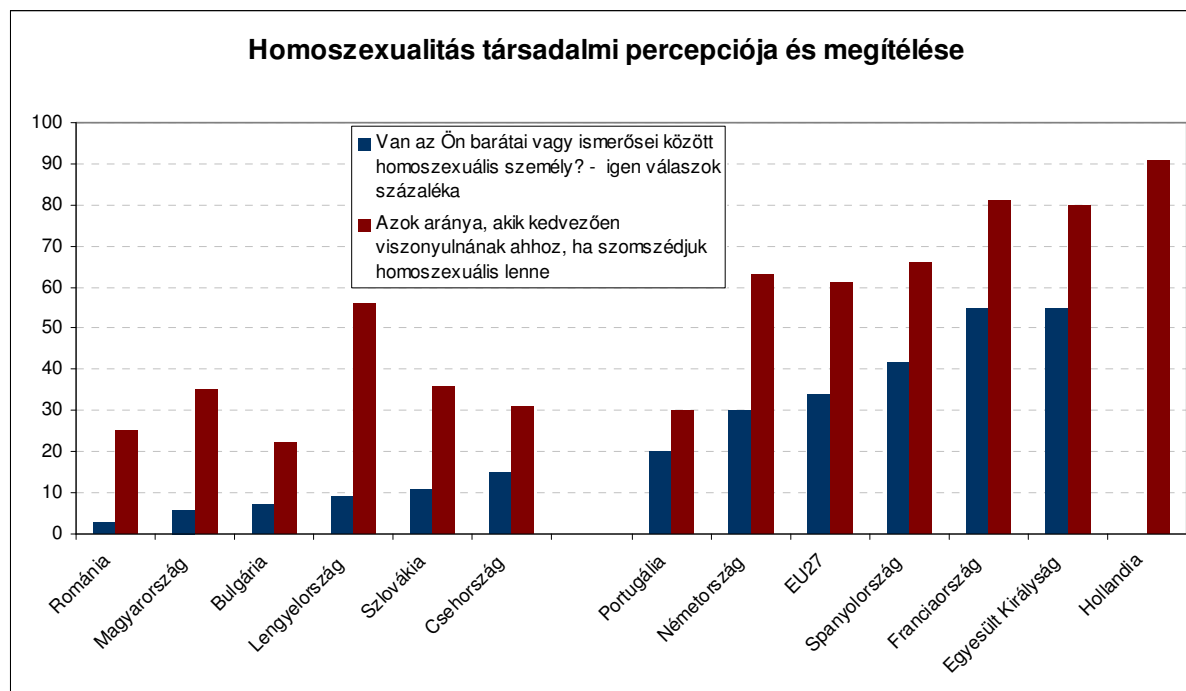
**** $p < 0,01$. Forrás: ESS 3rd wave 2006, saját számítások**

Forrás: Eurobarometer 66.1 - 2006.09-10

A homoszexualitás hazai társadalmi megközelítésében és a témával kapcsolatos közbeszédben ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy az erős indulatok és ellenszenvek dominálnak; jellemzőbb a téma tabuként való kezelése. Bár a bulvármédia – többnyire kedvező beállítással – aránylag sokat foglalkozik a témával (főleg külföldi hírességek kapcsán), hazánkban mind a művészvilágban, mind a közéletben elenyésző számú azok aránya, akik nyíltan vállalják homoszexualitásukat. A politikai szereplők szintén igyekeznek kerülni a meglehetősen konfliktusos témát, amikor azonban politikai vita kerekedik az ügyből

(mint az utóbbi három évben néhányszor), az inkább hátráltatja, mintsem elősegíti az előítéletek csökkenését és a társadalmi helyzet javulását.

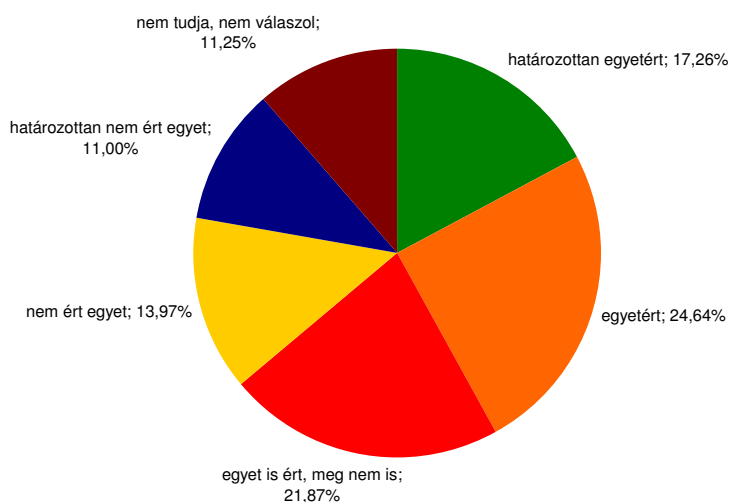
Special Eurobarometer 296, 2007

Hogy hazánkban a homoszexualitás mennyire tabunak számít, jól mutatja az az adat, mely szerint Magyarországon egész Európán belül a legalacsonyabb (mindössze hat százalék) azok aránya, akik arról számolnak be, hogy van homoszexuális ismerősük vagy barátjuk (Hollandiában ez az arány 91 százalék). A nemzetközi adatok pedig egyértelműen azt mutatják, hogy azokban az országokban, ahol többen tudnak megnevezni homoszexuális személyt ismeretségi körükben, ott kedvezőbben viszonyulnak a homoszexuálisokhoz is (a két változó közti korreláció a vizsgált országokban: $R=0,9$). A két tényező persze kölcsönösen függ egymástól, egyirányú ok-okozati összefüggés nem állítható fel: egyszerre lehet igaz az, hogy a toleránsabb közvéleményű országokban a meleg nagyobb eséllyel vállalják fel másságukat, és az is, hogy a homoszexualitás szélesebb körű felvállalása (akár a meleg közösségek erősebb öntudata és bátrabb kiállása folytán) javítja a melegek iránti attitűdöket a személyes ismeretségeken keresztül.

Végezetül érdemes néhány szót fordítani a spanyol példára. Spanyolországban 2005-ben, rendkívül intenzív, a politika, a civil társadalom és az egyház részvételével zajló társadalmi vita közepette vezették be azt a törvényt, melynek értelmében a meleg párok is házasságra léphetnek egymással. A jogszabály hatályba lépését megelőző és követő viták alapján egyértelműen úgy tűnik: a társadalom melegekkel kapcsolatos megítélése nem romlott, hanem kifejezetten javult a törvény elfogadását követő időszakban. Míg 2004-ben a választók 72, 2006-ban 76 százaléka értett egyet azzal az állítással, mely szerint „a homoszexuálisoknak és leszbikusoknak meg kell adni a lehetőséget, hogy úgy éljék az életüket, ahogy szeretnék”. Az állítással egyet nem értők aránya ugyanebben az időszakban csökkent (14-ről 10 százalékra). A példa arra mutat rá, hogy az előítéletek ellen vívott

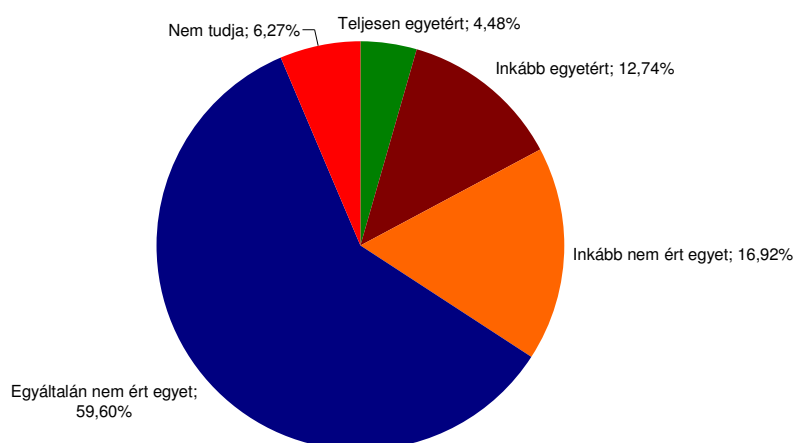
társadalmi harcban egyes esetekben a jogszabályi keretek jelentős módosítása is kifejezetten hatékony eszköznek bizonyulhat.

Mennyire ért egyet azzal a kijelentéssel, hogy a homoszexuálisoknak és leszbikusoknak meg kell adni a lehetőséget, hogy úgy éljék az életüket, ahogy szeretnék?

Forrás: European Social Survey - 2006

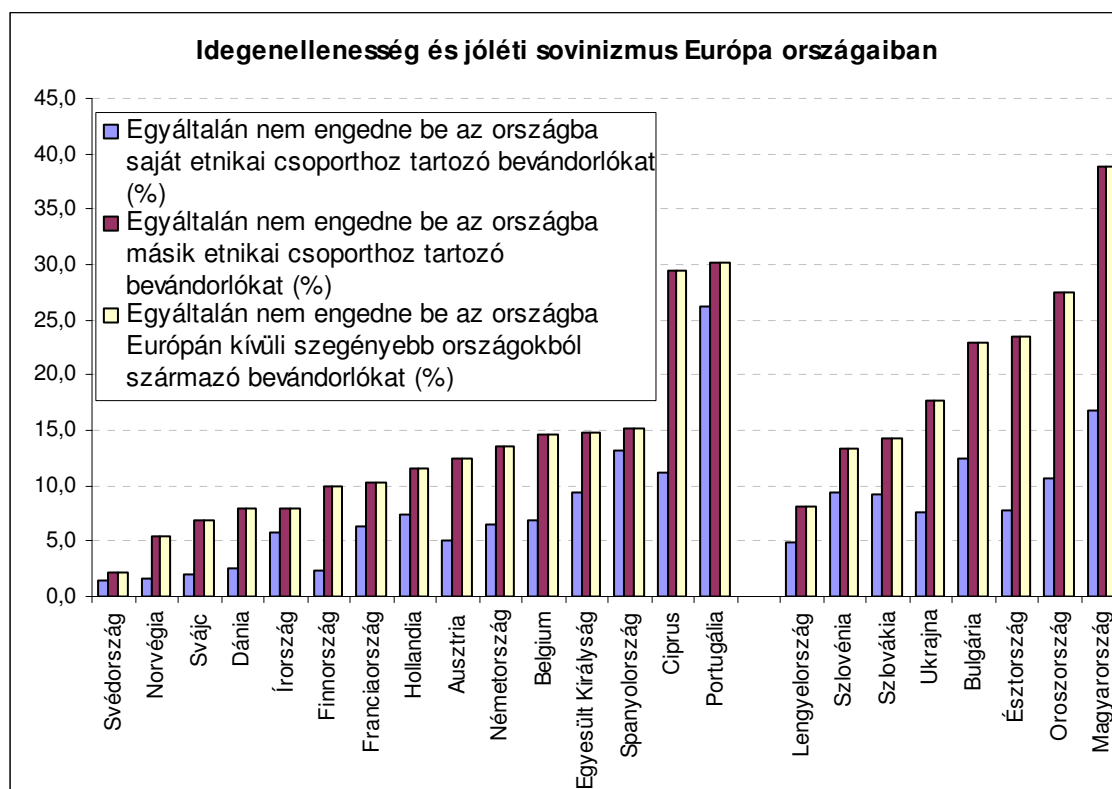
Mennyire ért egyet azzal a kijelentéssel, hogy a meleg házasságokat egész Európában engedélyezni kellene?

Forrás: Eurobarometer 66.1 - 2006.09-10

IDEGENELLENESSÉG

A nemzetközi kutatások alapján hazánkban európai és régiós összehasonlításban is kifejezetten magasnak mondható a bevándorló-ellenesség aránya. A European Social Survey 2006-os adatfelvétele szerint a magyar lakosság jelentős része úgy gondolja, hogy országunk inkább rosszabb hely lett azzal, hogy más országból származó emberek letelepedtek nálunk. Magyarország a vizsgált európai országok rangsorában a legelőítéltebb közvéleménnyel jellemezhető országok közé tartozik.

Forrás: ESS 2006, saját számítások

A jóléti sovinizmus rendkívüli társadalmi szerepére utal, hogy Magyarországon nem csak azon válaszadók aránya a legmagasabb a vizsgált európai és régiós országok közül, akik egyáltalán nem engednék be más etnikai csoporthoz tartozó (39 százalék), vagy Európán kívüli szegény országból származó (45 százalék) bevándorlót az országba. Azon megkérdezettek aránya is kiemelkedő (Európán belül második, régión belül a legmagasabb), akik a saját csoporthoz tartozó bevándorlót sem engednék be az országba.

Amennyiben több kérdés összevonásával²⁵ egy toleranciaskálát készítünk²⁶, és ennek értékét vizsgáljuk az egyes országokban, szintén igen kedvezőtlen kép rajzolódik ki a hazai

²⁵ „A bevándorlás jó hatással van az ország gazdaságára”, „országunk jobb hely lett azáltal, hogy a bevándorlók letelepedtek nálunk”, „a bevándorlók gazdagítják országunk kulturális életét”. A skála a három kérdés súlyozatlan átlagolásával készült.

²⁶ A skála belső konzisztenciája magas: a három tételes skálára számított Cronbach Alfa érték 0,85.

idegenellenes tendenciákról. Magyarország az így kapott (0 és 10 közötti intervallumon mozgó) toleranciaskálán mind Európa, mind a régió országai között az egyik legidegenellenesebb közvéleménnyel jellemezhető ország. A tolerancia-index kis mértékű összefüggésben van a demokráciába, ($R=0,3$), a jogrendszerbe ($R=0,27$) és a politikai pártokba ($R=0,24$) vetett bizalommal, ugyanakkor szinte semmi összefüggést nem mutatott a bal-jobb skálán való önelhelyezéssel ($R=-0,88$). Az életkor növekedésével az általános megfigyelésekkel összhangban kis mértékben csökken a tolerancia ($R=-0,117$). A férfiak kis mértékben, de szignifikánsan elutasítóbbak a bevándorlókkal szemben, mint a nők (átlagok: 5,2 vs. 5; $p<0,01$)

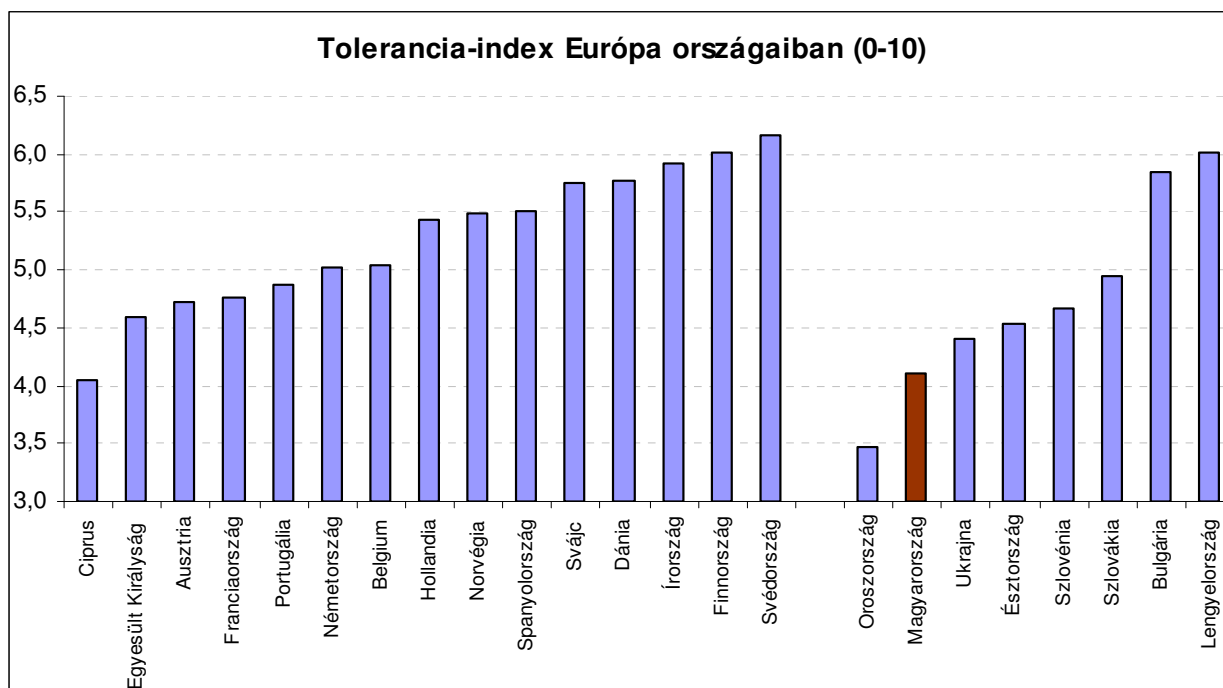
A legelőítéletesebben szemlélt csoportok a Tárki adatai szerint egyébként hazánkban az arabok, az oroszok, a kínaiak és a románok, akiket a lakosság nagy többsége távol tartana az országtól.

A Magyarországra érkező különböző etnikumú menekültek befogadását elutasítók aránya (a mérlegelők körében, %)

Arab	87
Kínai	71
Orosz	80
Román	77
Piréz	68
Határon túli magyar	4

Forrás: Tárki, 2007

A bevándorlókkal szembeni erős általános hazai előítéletességben ugyanakkor jelentősebb szerepet játszik az ismeretlentől való félelem és idegenkedés, mint a konkrét népcsoportokkal szembeni tapasztalatokon alapuló ellenszenv. Erre utal az, hogy a magyar lakosság több mint kétharmada egy fiktív népcsoportot, a „pirézeket” is távol tartaná az országtól, illetve az, hogy a bevándorló csoportokkal szembeni előítéletek rendszerint jóval alacsonyabbak azok körében, akik ismernek az adott etnikumhoz tartozó egyéneket (ez az általában kimutatható összefüggés a romákra ugyanakkor csak korlátozottan érvényes). A témával kapcsolatos tapasztalatok és a társadalmi vita hiánya is megmutatkozik ugyanakkor abban az eredményben, mely szerint a magyar lakosság csaknem hatvan százalékának nincs véleménye arról, milyen hatással vannak országunkra a betelepülők. A sok szempontból „virtuálisnak” tekinthető hazai előítéletet tehát nem a közvetlen tapasztalatok, hanem sokkal inkább a témával kapcsolatos társadalmi diskurzusok formálják.

Forrás: European Social Survey 2006, saját számítások

A magyar lakosság körében mérhető – nemzetközi összehasonlításban is magasnak számító – bevándorlókhoz kapcsolatos előítéletességre fokozottan igaz, hogy az jellemzően nem strukturális, hanem szimbolikus természetű. Nincs ezzel persze egyedül Magyarország, hiszen az utóbbi évtizedek nemzetközi migrációval kapcsolatos fejleményei szinte mindenhol a világon megteremtették egy újfajta megközelítés igényét, nevezetesen azt, hogy a migrációt többé ne elsősorban közgazdasági, illetve szociológiai problémaként, hanem egyre inkább politikai és kommunikációs kérdésként vizsgáljuk.²⁷ Magyarország példája erre két, egymással szorosan összefüggő okból kifolyólag is kiválóan alkalmas.

- Az első ok, hogy nincs jelentős mértékű bevándorlás Magyarországon. Hazánk nem migrációs célország, ráadásul a rendszerváltás óta nálunk letelepedett mintegy negyedmillió bevándorló túlnyomó többsége is magyar nemzetiségű, vagyis – az egyébként a hazai viszonylatban relatíve jelentős kínai diaszpórát kivéve – nem releváns a máshol oly sokat emlegetett civilizációs-kulturális ellentét. Ebből következően a magyarországi bevándorló-ellenesség szó szerint az egységesen idegen csoportként felfogott „bevándorlók” ellen is irányul, nem csupán a bevándorlók különböző etnikumú csoportjai ellen.
- A második ok, hogy Magyarországon éppen a migránsokkal kapcsolatos konkrét napi tapasztalatok és ügyek hiányában a bevándorlással kapcsolatos társadalmi attitűd formálásában kiemelten láthatóvá, érzékelhetővé válnak azok a migrációval kapcsolatos nyilvános diskurzusok, melyek a vándorlókról élő képet alakítják. Ilyen (1) a nyilvánosságban megjelenő általános migráns-kép, (2) a magyar közgondolkodásban történetileg rögzült migráns-kép, valamint (3) a politikai vitákból kibontakozó migráns-kép.

²⁷ Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A.- Taylor, E. (2001): A nemzetközi migráció elméletei. in: Sik E. (szerk): A migráció szociológiája, Budapest, 9-41.

Az alábbiakban először a nemzetközi vándorlás politikai és kommunikációs problémaként történő megközelítésének elméleti kereteit tárgyaljuk. Ezt követően rövid leírást adunk a Magyarországra irányuló bevándorlásról. Végül pedig a megvizsgáljuk a nyilvános diskurzusokban kialakuló hazai migráns-képet.

A nemzetközi migráció, mint politikai és kommunikációs probléma

Az európai közbeszédben sokáig marginális témának számított a nemzetközi vándorlás kérdése. Ez azonban az utóbbi néhány évtizedben – 1970-es évektől kezdődően egyre erőteljesebben – megváltozott, a vándorlásügy nyilvános megvitatása fokozatosan teret nyert és ezért politikai szempontból is felértékelődött. Ennek hátterében a nemzetközi migrációs rendszer változása áll, amely a második világháború után, az európai integráció fejlődésével párhuzamosan ment végbe, és amelynek következtében Európa kibocsátó régióból befogadó régióvá vált. Európa legnagyobb befogadó országaiban az 1970-es évek végétől megindult a migráció egyre szigorúbb szabályozása, amellyel párhuzamosan a vándorlás kérdése a média, a politika és a közvélemény napirendjén is erőteljesebben jelent meg. Az 1990-es évektől, az ún. *új migráció* korszakának beköszöntével, ez a folyamat még inkább felerősödött, a vándorlásügy az egyik legmeghatározóbb politikai témává vált.

Ma már szinte nincs olyan nap, hogy a nyilvánosságban ne esne szó bevándorlókról, menekültekről, illegális migránsokról, a rájuk vonatkozó szabályokról, illetve a mindezzel kapcsolatos politikai vitákról. A migrációhoz és migrációpolitikához kötődő szövegfolyam fogalmainak értelmezése, a politikai viták nyelvi eszközeinek, a média, a politika közbeszéd és a szaktudomány fogalomkészletének vizsgálata ezért vált/válik egyre fontosabbá.

A nemzetközi migráció kérdése kapcsán zajló diskurzusokkal kapcsolatban – a döntően szociológiai szakirodalomban – általában azt a bölcsességet szokás idézni, miszerint: „Aki tudja a megoldást, az nem érti a problémát, aki viszont érti a problémát, az nem tudja megoldást.”²⁸ Ez az egyszerű mondat jól kifejezi, hogy a nemzetközi migráció kérdése alapvetően *politikai probléma*, merthogy nincs olyan megoldása (igazság), amelyet mindenki elfogadna (konszenzus). Ahogy Bertrand de Jouvenel megfogalmazta: az ember minden problémával kapcsolatban a megoldást keresi, vagyis azzal az optimista előfeltevéssel él, hogy létezik az egyetlen helyes út, amely – mivel az racionálisan igazolhatóan a célhoz vezet – mindenkinek evidenciaként kellene elfogadnia.²⁹ Ezt nevezi Jouvenel a „megoldás mítoszának”, és éppen ez teszi a nemzetközi vándorlás témáját politikai szempontból értelmezhetővé, megvitathatóvá.

A nemzetközi migrációhoz kapcsolódó, igen szerteágazó témakör tehát a nyilvános, kommunikációs térben jelenik meg, és az ennek nyomán felvetődő kérdéseket ugyancsak ebben a nyilvános térben vitatják meg a politikai és közéleti szereplők. Ebben a megközelítésben legfeljebb analitikus szempontból lehet magát a migrációs folyamatot (az emberek tényleges vándorlását) elválasztani annak megjelenésétől, mivel a megjelenés – azaz a migrációról a nyilvánosságban kialakuló kép – visszahat a tényleges vándorlási

²⁸ Hárs Á. (1991): A nemzetközi migráció: kihívás az emberiség számára. Európai Fórum 1. évf. 2. szám, Budapest, 139-148.

²⁹ Jouvenel, Bertrand de. (2000): The pure theory of politics, Indianapolis, 265-276.; idézi: Körösnéyi András (2005): Vezér és demokrácia, Budapest, 56-57.

folyamatra, annak megítélésére és szabályozására, így végeredményben befolyásolja és megváltoztatja azt.

Ebből kiindulva – Körösenyi András elméleti leírását alapul véve – a nemzetközi migráció kérdése, mint politikai és kommunikációs probléma alapvetően egy három szakaszra bontható ciklusként is felfogható: (1) a problémafelvetés, (2) a problémarendezés, valamint (3) a visszahatás.

(1) Az 1990-es évektől kezdődően a nemzetközi vándorlással kapcsolatos viták jellemzően a médiában megjelenő migrációs helyzetkép alapján jönnek létre. Így például a televíziókban és újságokban nap mint nap látható „tutajos menekültek” képe erőteljesen befolyásolja azon országok közvéleményét és döntéshozóit is, amelyeket egyébként nem érintenek a média által bemutatott menekülthullámok. Ugyanakkor a tömegkommunikáció hatása nem csupán a befogadó országokban jelentkezik, hanem a kibocsátó régiókban is. Az utóbbi két évtizedben ugyanis az egész világot behálózó tömegkommunikációs rendszerek lettek a kulturális kapcsolatok fő hordozói. Ezek nemcsak új kapcsolatokat és információszerzési lehetőségeket jelentenek a migránsok számára, hanem végül új vándorlási irányokat is eredményezhetnek. A globális információáradat így összességében mind inkább áthatja a kibocsátó régiókat is, befolyásolja magát a migrációs döntést, ezáltal növeli az elvándorlás valószínűségét.³⁰ Ráadásul a kommunikációs környezet fejlődése járul hozzá a második/harmadik generációs bevándorlók esetében tapasztalható integrációs problémák felmerüléséhez is, hiszen a fejlett kommunikációs hálózatokon keresztül intenzív kapcsolat tartható a származási országgal, ami pedig az eredeti identitás megtartását vagy felelevenítését eredményezi.

(2) A politikai problémák rendezésének/kezelésnek (és nem megoldásának) szakaszán belül alakulnak ki mindazok a diskurzusok, amelyek a nemzetközi migráció problémájához kapcsolódnak. Itt is – mint minden politikai probléma esetében – alapvetően három rendezési mód lehetséges:

- a) kölcsönös engedmények (kompromisszum) révén;
- b) valamely alapelv alapján;
- c) valamely autoritás parancsa szerint.³¹

a) Kölcsönös engedmények révén jön létre a legtöbb migrációt érintő politikai döntés. De kompromisszum születhet például a befogadó állam kormánya és egyes bevándorló csoportok között is. Ilyen kompromisszumnak tekinthető például az a sok országban tapasztalható jelenség, amikor az illegális bevándorlók egyes csoportjait „legalizálják” a befogadó országban. Ebben az esetben a migránsok a nagyobb biztonságot jelentő legális státuszért cserébe lemondanak az addig feketén szerzett jövedelmük egy részéről, a kormány pedig a fekete gazdaság visszaszorítása érdekében eltekint attól, hogy a migránsok jogsértő módon léptek az állam területére és vállaltak ott munkát.

³⁰ Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, E. (2001): A nemzetközi migráció elméletei. in: Sik E. (szerk): A migráció szociológiája, Budapest, 9-41.

³¹ Körösenyi, A. (2005): u.o.

b) A migrációpolitikai diskurzusok során általában fontos szerephez jutnak az emberi jogi alapelvek. A migrációs folyamatok kezelését ugyanis alapvetően meghatározzák a nemzetközi emberi jogi egyezmények, különösen a menekültpolitika területén, ahol az 1951. évi Genfi Egyezmény, illetve az 1967. évi New York-i Jegyzőkönyv előírásai univerzálisan érvényesek.

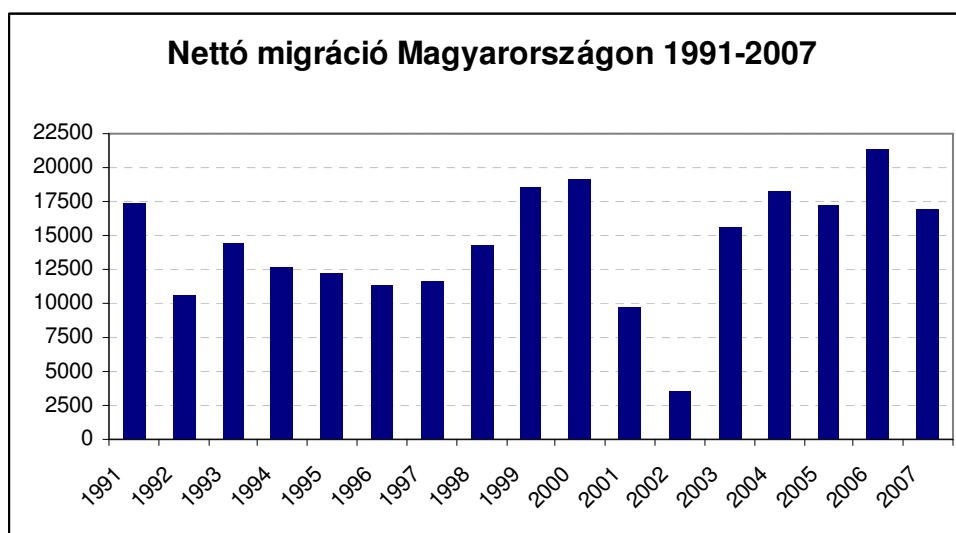
c) A migráció története során gyakori eset, hogy a problémák rendezése valamely autoritás parancsa alapján történik. Erre példa a múltban rendszeresen alkalmazott tömeges ki-, illetve betelepítés gyakorlata.

(3) A visszahatás szakaszának elkülönítése azon alapul, hogy a politikai problémák jellegéből adódóan tartós és stabil rendezés helyett csupán ideiglenes és ingtag rendezésre van lehetőség. Az ilyen jellegű rendezés pedig rendre új ellenérveket generál, így állandó védelmet is kíván – tehát csak akkor van esélye a tartós fennmaradásra, ha folyamatos érveléssel sikerül fenntartani a politikai támogatást; például ha egy ország tartósan kedvező feltételeket teremt a bevándorlók számára, ahogy tette a Német Szövetségi Köztársaság az 1950-1960-as években.

Migrációs folyamatok

Az elméleti megközelítés tisztázása után, valamint a nyilvánosságban kialakuló migráns-kép leírása előtt, érdemes röviden bemutatni a hazánkba irányuló vándorlási folyamatot. Ennek legfőbb jellemzője, hogy Magyarországon ugyan átvezet az Európába bevándorolni igyekvők egyik fő útvonala – amelyen főként a balkáni, a dél- és kelet-ázsiai, a közel-keleti, valamint a posztszovjet térség lakói érkeznek a kontinensre –, mégsem számít jelentős célországnak, és az előzetes várakozásokkal szemben azután sem lett azzá, hogy 2004-ben tagja lett az Európai Uniónak.

Magyarországon azoknak a külföldieknek az aránya, akik valamilyen státusban bevándorlónak számítanak (a tartózkodási engedély birtokosától az állampolgárig), a teljes lakossághoz viszonyítva jelenleg két százalék alatt van, ami nemzetközi összehasonlításban jelentéktelen. A demográfiai trendek azonban és az ország földrajzi fekvése miatt ez az állapot gyorsan fordulhat, így a jelenlegi helyzet jelentős kockázatokat rejt magában.

Forrás: KSH, Eurostat

2007-ben alig több mint 288 ezer érvényes engedéllyel rendelkező külföldi tartózkodott az országban. A rendszerváltás óta a bevándorlók túlnyomó része határon túli magyar volt, akik főleg Romániából, Ukrajnából és a jugoszláv utódállamokból települtek át. Az évi nettó migráció mértéke³² a 2006-os évet kivéve 20 ezer fő alatt maradt. A pozitív vándorlási különbözet azonban így is kedvezően hatott a népességfogyás mértékére. Európai összehasonlításban ugyanakkor azt lehet mondani, hogy Magyarország szerény bevándorlási többletével inkább a nyugat- és dél-európai befogadó államokhoz áll közelebb, mivel a kelet-európai országokra általában inkább a kivándorlás a jellemző.

³² A nettó migráció a teljes bevándorlás és a teljes kivándorlás különbségét jelenti, de mivel a legtöbb ország nem rendelkezik pontos kivándorlási adatokkal, a nettó migrációt a népességváltozás és a természetes növekedés különbségéből számítják. Ebből is látható, hogy a nemzetközi migrációs rendszerek jellemzésére használt statisztikai adatok pontatlanok, ezért az itt szereplő adatok is elsősorban nagyságrendek és trendek kifejezésére alkalmasak, a pontos számok jelzésére kevésbé.

Mindezt figyelembe véve azt lehet mondani, hogy Magyarországon a migrációs folyamatok, illetve az előregedő társadalom egyre többet emlegetett veszélyei megalapozzák egy nyugat-európai értelemben felfogott migráns-kép kialakulását, azzal a különbséggel, hogy nálunk egyelőre sokkal inkább esik szó általában véve a „bevándorlókról”, akik majd érkezni fognak, mint konkrétan a bevándorlók különböző etnikumú csoportjairól, akik már jelen vannak.

Nyilvános diskurzusokban kialakuló migráns-kép

A nyilvánosságban megjelenő általános migráns-kép

Az utóbbi két évtizedben szerte a világon általánosan elterjedt egyfajta, a bevándorlókkal szemben általánosan előítéletet keltő migráns-kép, melynek alapján politikai követeléssé vált a menekültekkel és a bevándorlással kapcsolatos szabályozások megszigorítása, illetve a már bevándoroltak társadalmi kirekesztése és szociális juttatásoktól való megfosztása.³³ Az 1990-es évek közepén már szinte valamennyi európai országban erős támogatást élvezett az a nézet, hogy a bevándorlók számának növekedése nem üdvös; különösen Németországban, Olaszországban és Nagy-Britanniában volt erős ez a vélemény. Európában kibontakozott egy olyan politikai áramlat, amelynek fő szervező eleme az idegenellenesség.³⁴

Kezdetben a bevándorlókkal szemben kialakuló ellenszenvet általában a kultúrák közötti különbségekkel, valamint a munkanélküliség növekedésével magyarázták. Eszerint az európaiak leginkább állásukat féltik a tömegesen beáramló olcsó munkaerőtől. Később a személyek szabad mozgásának bevándorlókra történő kiterjesztése újabb félelmeket keltett az uniós polgárok körében. Emellett az Unió lakosait igencsak aggasztotta az illegális bevándorlók és menekültek beáramlása a tagállamok területére. Egyre több szó esett arról a nyilvánosságban, hogy a mozgásszabadság teret enged a bűnözés szabad áramlásának is. További veszélyeket láttak az olcsó munkaerő esélyegyenlőséget rontó megjelenésében, illetve az illegális munkavállalás elterjedésében.

Az illegális- és menekült-migráció – amely ma már alapvetően meghatározza az általános migráns-képet – jelentős mértékben gazdasági eredetű. A lehetetlen helyzetükből menekülő emberek jobb megélhetést és emberhez méltóbb körülményeket keresnek. Ennek érdekében, mindenüket eladva, összes vagyonukat feláldozzák, és gyakran az életük kockáztatása árán, akár illegálisan is megpróbálnak eljutni valamely uniós tagállamba. Elszántságukat az is igazolja, hogy némelyikük még a többszöri kiutasítás és kitoloncolás ellenére is újra és újra próbálkozik. Ehhez persze szorosan kapcsolódnak a kizsákmányoló jellegű, élősdű bűncselekmények, amelyek az illegális migránsok kiszolgáltatottságát használják ki. Ennek a folyamatnak a visszaszorítására tett – alapvetően előítéletekre alapozott – politikai válaszoknak lehetünk ma tanúi Olaszországban, ahol az illegális bevándorlók elleni szigorú fellépés soha nem látott népszerűséget hozott Silvio Berlusconi miniszterelnöknek.

³³ Fábíán Z.; Sik, E. Tóth, J. (2001): Unióra várva: előítélet, xenofóbia és európai integráció, in: Migráció és Európai Unió, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 395-415.

³⁴ Csepeli Gy. - Örkény A. (1998): Nemzetközi összehasonlító szociológiai vizsgálat a nemzeti identitásról, Szociológia Szemle 1998. 3. szám

Mindezek alapján európai tendenciának nevezhető, hogy a befogadók már nem annyira a munkahelyüket, hanem sokkal inkább személyes és vagyoni biztonságukat érzik veszélyben a bevándorlás miatt. Ez a veszélyérzet pedig sokszor nem is igényel tényleges kapcsolatokat a bevándorlók és a helyi társadalom között. Sőt, egyes kutatások alapján kijelenthető, hogy ahol növekszik a bevándorlók száma, ott inkább csökken az ellenszenv. Ezenkívül az összehasonlító szociológiai vizsgálatokból az is kiderül, hogy a bevándorló-ellenesség szorosan összefügg a befogadó társadalom csoportterösségével. Ott figyelhető meg fokozott idegenellenesség, ahol a nemzettudatot nagyfokú etnocentrizmus erősíti. A xenofóbia tehát elsősorban szimbolikus természetű jelenség.³⁵ A nyilvánosságban kialakuló képnek ezért nagy a jelentősége abban, hogy mennyire erősíti fel a társadalom idegenellenességét. Márpedig a magyarországi média is tele van elsősorban a nyugat- és dél-európai országokban tapasztalható etnikai feszültségek képeivel, ami ugyancsak negatív jelentést tulajdonít a migrációnak, félelmet kelt és alapvetően megoldandó biztonságpolitikai problémaként tételezi a bevándorlás kérdését.

Ez a migráns-kép rendkívül élesen mutatja meg azt, hogy a migráció, azaz a helyváltoztatás azon a tényen nem változtat, hogy a migránsok új helyükön ugyanúgy az alsó társadalmi rétegekhez tartoznak, mint ahogy korábbi helyükön is tartoztak. A migránsok ugyanis alacsony társadalmi státusukat legtöbbször nem tudják maguk mögött hagyni, azt magukkal hurcolják, sőt, új helyükön további előítéletekkel kell számolniuk.³⁶

A magyar közgondolkodásban történetileg rögzült migráns-kép

Az előítéletekre alapozott általános migráns-kép fontos oka lehet az is, hogy az európai térség csak az utóbbi évtizedekben vált befogadó régióvá, ezért az itt élők számára ismeretlen és alapvetően új jelenség a bevándorlás. Ez még akkor is igazolható, ha más értelmezések³⁷ – Európa háború előtti, nettó kibocsátó funkcióját nem tagadva – joggal mutatnak rá arra, hogy Nyugat-Európa országaitól korántsem idegen a befogadó szerep. Éppen Európa magállamai hozták létre ugyanis egykor a globális migrációs rendszert, ezért annak folytonos áramlása, valamint a bevándorlók jelenléte legalább a XVIII. század óta létező társadalmi tény Európában.

Mégis, míg a világ klasszikus befogadó országaiban – elsősorban az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában – pozitívan rögzültek a köztudatban a vándorlásról kialakított elbeszélések és mítoszok (például: „amerikai álom” vagy „a cipőpuclóból lett milliommós” mítosza), addig Európában – különösen Kelet-Európában és benne Magyarországon – inkább veszteségek, kudarcok és ellenségek képek tapadnak a migráció fogalmához, melyek érthető módon félelmet keltenek a jelenség egészével kapcsolatban. Szinte nincs pozitív migráció-értelmezés a magyar hagyományban. Ezt alapozza meg a magyar migrációtörténet is, amelynek a magyar közgondolkodásban általában a következő kiemelt korszakait, vonulatait különböztetik meg:

- a nagy kivándorlás a 19. század végén és a 20. század elején,

³⁵ Örkény A. (2003): Migráció és politika (előadás). 40 éves a Népeségkutató Intézet című konferencián 2003. október 15.

³⁶ Niedermüller, P. (1999): Etnicitás és politika a késő modern nagyvárosokban. Replika 38. (1999): 105-120.

³⁷ Bade, K. J. (2000): Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart, Verlag C. H. Beck, München; Sassen, S. (1999): Guests and Aliens. The New Press, New York

- az első és a második világháború utáni kényszermigráció,
- az 1956 utáni kivándorlás,
- az 1990 utáni bevándorlás³⁸.

Veszteségek. A magyar közgondolkodás alapvetően a veszteség fogalma köré rendezi a magyar vándorlástörténet eseményeit. Szinte minden korszaknak létezik egy veszteség-központú felfogása, melyet leginkább József Attila mára közhellyé koptatott verssora („s kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk”) érzékeltet a magyar közbeszédben, emlékeztetve a 19. század végén, majd a 20. század elején lezajló nagy kivándorlásra. De veszteséget jelentenek – az ugyancsak közhellyé vált – kivándorolt magyar származású Nobel-díjasok, a második világháború után kitelepítettek, vagy az 1956 után kivándorolt politikai menekültek. Végül pedig ugyanígy veszteségként, a határon túli magyarlakta területek lassan beteljesedő elvesztéseként jelenik meg a határon túli magyarok Magyarországra történő áttelepülése is.

Kudarcok. Nem elválaszthatóan a nyilvánosságban általában kialakult migráns-képtől, a magyar közgondolkodásra is jellemző az, hogy a vándorlók többnyire kudarcos, marginalizált társadalmi csoportként tűnnek fel a közvélemény előtt. Ezen a negatív megközelítésen nem változtatnak az egyébként külföldön sikeressé vált kivándorolt magyarok történetei sem, hiszen a sikerük épp magyarországi kudarcukra, elvándorlásuk okára világít rá. Ebből következően pedig a közgondolkodás általában kudarcra ítéltnak tartja a Magyarországra bevándoroltakat. Ennek kifejező példája, hogy míg a nálunk élő kínaiak saját felfogásukban kifejezetten sikeres csoportnak számítanak, addig a magyar hivatalos fórumok és tömegtájékoztatási eszközök egy olyan migráns-képet alkottak meg, mely a kínaiakat többnyire bűnöző vagy legalábbis marginalizált csoportként mutatja be.³⁹

Ellenségképek. Harmadikként azt a diszkurzív keretet érdemes megemlíteni, amely a leginkább alkalmas az előítéletek gerjesztésére. Az ellenségkonstrukciókat 1990 után egyetlen Magyarországra érkező bevándorlócsoporthoz sem kerülhetett el, még a határon túli magyarok sem, akik magyar nemzetiségűként gyakran kaptak idegen jelzőt, mégpedig annak megfelelően, hogy honnan érkeztek. Így például megfigyelhető volt a Romániából érkezettek „lerománózása”, vagy a délvidéki magyarok „lejugoszlávozása”. Vannak azonban ennek a jelenségnek ennél régebbi, mélyebben gyökerező hagyományai is a közbeszédben. Gondoljunk csak arra a jelenlegi szélsőjobbaldali retorikában is jelenlévő klasszikus antiszemita ellenségképre, mely a 19. században Magyarországra bevándorolt, főként galíciai zsidókat teszi felelőssé a Magyarországot ért történeti tragédiáért.

A politikai vitákból kibontakozó migráns-kép

A magyarországi közbeszédben a 2000-es évek elejétől jelent meg erőteljesebben a migráció, mint politikai probléma, elsőként főként külföldi politikai események és hírek magyarországi értelmezése kapcsán. Ilyen 2001. szeptember 11-ének értelmezése, a 2004-es dán, majd a 2005-ös brit és német választási kampányok bevándorlási politikát érintő vonatkozásai. Később a Franciaországban történt külvárosi zavargások, valamint az

³⁸ Lukács É. – Király M. (szerk.) (2001): Migráció és Európai Unió, Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest

³⁹ Nyíri, P. (2005). Globális úttörők vagy marginális helybéliel? – Párhuzamos felfogások a magyarországi kínaiakról In: 2000, 2005. március

Olaszországban kialakult kritikus helyzet a bevándorlók beilleszkedési problémáival, a városi környezetben egyre növekvő szegénységgel és munkanélküliséggel, valamint az embercsempész-maffiák okozta gondokkal is szembesítették a közvéleményt.

A napi politikai viták Magyarországon is – a migrációs mozgások kontrollja, valamint az illegális bevándorlók, illetve menekültek ügye mellett – egyre inkább társadalmi modellekről folynak. Ezek a viták ugyanakkor nem az okok tisztázása miatt érdekesek, hanem mert különféle politikai magyarázatok különböző politikai cselekvésekhez vezethetnek, vagyis az egyes politikai irányzatok értelmezései más és más megoldási vagy kezelési módokat kínálnak a választók számára.

Az európai politikai kontextust tekintve a baloldal a társadalmi egyenlőtlenségekben és a szegények gondja iránt érzéketlen liberális gazdaságpolitikában keresendő a migrációs problémák oka. A liberálisok szerint éppen a nyílt vagy burkolt rasszizmus, valamint a nem kellőképpen liberalizált munkaerőpiac vezet társadalmi feszültségekhez. A bevándorlókkal leginkább a szélsőbaloldal szimpatizál, mely például egyenesen a tőkés rendszer ellen forduló 1968-as diáklázadásokhoz hasonlítja az időről időre bekövetkező migráns-felkeléseket. A konzervatívok ezekkel szemben inkább a kulturális különbségeket, az iszlám terrorizmust, a laza bevándorlási politikát hangsúlyozzák, a szélsőjobb pedig egyenesen a beilleszkedni nem akaró, sőt szándékosan az európai keresztény civilizáció elpusztítására törő bevándorlókban látja hibát.

Magyarországon ehhez képest egyelőre politikai szempontból marginális témának tekintik a bevándorlás kérdését. A nyugat-európaihoz hasonló probléma ugyanis egyelőre nem fenyeget. Magyarországnak nem voltak gyarmatai, és nem működött itt vendégmunkás-rendszer sem az 1960-as években, így a bevándorlók aránya is alacsony a teljes népességhez képest. Többségüket ráadásul a határon túli magyar területekről áttelepültek alkotják, az egyetlen más kultúrához tartozó, jelentősebb bevándorlócsoporthoz pedig a kínaiak tartoznak. Másrészt azonban a politikai szereplők is érzik, hogy a nyugat-európai demográfia trendeknél is rosszabb mutatókkal rendelkező Magyarországon előbb-utóbb véleményt kell alkotni a bevándorlással kapcsolatban. Sőt, ha figyelembe vesszük, hogy a bevándorlási kérdés kapcsán kialakult diskurzusok jelentős részben a szegénységről és az esélyegyenlőség hiányáról szólnak, akkor nyilvánvaló, hogy a magyar döntéshozók sem tolhatják el maguktól a kérdést.

Az utóbbi években a hazai politikai szereplők ugyanakkor jellemzően rájátszottak a migrációval kapcsolatban rögzült félelmekre. Az első jelentős pártpolitikai célzatú bevándorlóellenes politikai akció az volt, amikor 2002-ben az ellenzékben politizáló MSZP 23 millió román munkavállaló érkezését vizionálta, majd 2004-ben ugyancsak az MSZP – immár kormánypártként – a kettős népszavazás kapcsán szintén a külföldi munkavállalókkal szemben kampányolt. A jobboldalról pedig az utóbbi években folyamatossá vált az Európán kívüli bevándorlók, főként a kínaiakkal való riogatás. Mindezek után nem meglepő, hogy a magyar lakosság többsége mind a közbiztonsági, mind a munkaerő-piaci, mind a kulturális szempontokat tekintve előítéletes a migránsokkal szemben.

A bevándorlókval való riogatás a hazai szélsőjobboldali retorikában gyakran mint a globalizáció általános kedvezőtlen következményeinek egyik fő bizonyítéka jelenik meg. A

szélsőjobboldal számára a bevándorlók sokszor ellenséget jelentenek – de soha nem főellenségként, hanem inkább a politikát és a gazdaságot irányító csoportok eszközeként jelennek meg, akik a magyar nemzet megtörése és a magyarság „felhígítása” érdekében tudatosan árasztják el az országot bevándorlókkal.

A szélsőjobboldali szervezetek típusai, retorikája és társadalmi hatása

RADIKÁLIS IDENTITÁS, CSOPORT, KÖZÖSSÉG — ELLENSÉGKÉPEK ÉS ÖSSZEESKÜVÉS-ELMÉLETEK

A politikai szervezetek, mozgalmak tagjaik vagy szimpatizánsaik felé gyakorolt egyik fontos funkciója, hogy közös identitást kínáljon a benne résztvevőknek, azaz hogy kielégítse a közösséghez tartozás általános szükségletét. Az utóbbi másfél évtizedben ebben a tekintetben a szélsőjobboldali szervezetek bizonyultak a legsikeresebbnek: tagjaik erős csoportöntudattal rendelkeznek, igényeiket meglepően széles kulturális és üzleti hálózat igyekszik kielégíteni. A rendszerváltáskor a radikális jobboldal mint politikai célokat megfogalmazó politikai irányzat jelentkezett, az ezredforduló utánra azonban jóval többé vált ennél.

A társadalom egy részében ugyanis a politikából való kiábrándulás folyamatával párhuzamosan jelentkezett az igény egy politikaellenes, nacionalista és a magyarság határait egyértelműen és markánsan megvonó (tehát egyes kisebbségekkel szemben előítéletes és kirekesztő) kulturális és politikai irányzat létrejöttére. Mindez egy sajátos ellenkultúra születését eredményezte, a radikális jobboldal saját zenekarokkal, szórakozóhelyekkel, öltözködési trendekkel, rádióadókkal, fesztiválokkal és értelmiségi körrel (írókkal, történészekkel, nyelvészekkel, fizikusokkal, orvosokkal) is rendelkezik. Nem csak a radikális eszmékkel szimpatizálók számára nyújt tehát politikai közösséget, hanem teljes világmagyarázatot és lázadási lehetőséget is kínál, ezzel pedig óhatatlanul divatjelenséggé válik. Becsempészi a radikális jobboldali ideológiát a tömegkultúra területére, miközben maga is tömegkultúrává válik. Ez ugyanakkor azt is eredményezi, hogy az agresszív ideológiai elemek a kultúrafogyasztás részévé válnak, azaz elveszítik rendkívüli jellegüket és szokványosak, elfogadottak lesznek. Ezt mutatta az a közelmúltban végzett vizsgálat is, melynek eredményei szerint a szélsőjobboldal világnépeinek, gondolkodásmódjának egyes elemei mára visszaköszönnék a társadalom egészének nézeteiben is: a szélsőjobboldali gondolkodás inherens részét képező tekintélyelvűség, előítéletesség, rendszerellenesség mára a társadalmi „közép” világnézetében is markánsan és kitapinthatóan jelen van⁴⁰.

A magyar szélsőjobboldali mozgalmak történetében jelentős cezúrát jelentett a 2002-es és a 2006-os év. 2002-ben a MIÉP jelentőségének megrendülésével a szélsőjobboldali szavazóbázis integrálatlan maradt. Megváltozott a szavazóbázis struktúrája is: az újonnan belépő választók politikai szocializációjában mély nyomot hagyott a Fidesz erőteljes, szimbolikus mozgósításra épülő, kommunistaellenes retorikája, az általa kínált világos és egyértelmű, jobboldali, nemzeti identitás. A megváltozott választói kör megváltozott igényekkel lépett fel, számukra a MIÉP retorikája és mondanivalója avíttnak, Csurka István személye pedig hiteltelennek tűnt.

⁴⁰ Tamás Pál: Radikális Újközép. Népszabadság, 2008. szeptember 13. <http://nol.hu/cikk/506851/>

Csurka István: eljárt felette az idő? (Fotó: Járdány Bence, forrás: Hírszerző)

Az újonnan – elsősorban az ezredforduló után – létrejött szervezetek államrendhez és demokratikus rendszerhez való viszonya is megváltozott. Ugyan korábban is léteztek a parlamentarizmust elutasító, azzal szembehelyezkedő marginális szervezetek, az újonnan létrejövő mozgalmak azonban egyre inkább utcai akciókban is kezdtek gondolkodni (a MIÉP-re – főleg a parlamenti időszakban – a demokrácia-ellenesség nem volt jellemző). Ezen túl, a korábban a MIÉP-et jellemző kultúrnacionalista ideológia is megváltozott. A korábbiaknál sokkal jellemzőbbé vált – különösen a Jobbik ideológiájában – egyfajta fundamentalista tradicionalizmus: az általuk képviselt és vallott értékek dominanciájának törvényi biztosítása, a nemzeti szimbólumok törvényi védelme, a törvénykezés erkölcsi alapjainak dominánssá tétele. Az új radikális jobboldali mozgalmak a nemzeti hagyományok, a keresztény erkölcs erősítésén és az egyes kisebbségek befolyásának és társadalmi szerepének csökkentésén keresztül látják a társadalom felemelkedésének lehetőségét.

A radikális szervezetek és mozgalmak ideológiája és identitása azonban alapjaiban változatlan, kizáró jellegű és totális maradt. Ez azt jelenti, hogy míg a „hagyományos” politikai pártokhoz lehet csatlakozni, vagy lehet velük szimpatizálni pragmatikus alapokon is – azaz nem feltétlenül szükséges elfogadni programjuknak vagy ideológiájuknak minden elemét – addig a radikális jobboldali szerveződések által vallott ideológia egyes elemeinek elfogadása és befogadása nélkül nem lehet csatlakozni az adott szervezetekhez. Tehát a szélsőjobboldali ideológia egyes részei (és ezek között előkelő helyet foglal el az antiszemitizmus) kizáró elemként lépnek fel, azaz azok elfogadása nélkül nem lehetséges az adott politikai közösséghez való tartozás. A totalitásra törekvés egyik oka a radikális jobboldallal szembeni társadalmi ellenállás, ami a radikális eszmék hirdetőit – és így az általuk tett nem radikális megnyilatkozásokat is – sújtja. Ezáltal az „üldözöttség” révén kitüntetett jelentőségre szert tévő csoportok erősebb kohéziót és nagyobb ideológiai fegyelmet is kényszerítenek tagjaikra.

Negatív önmeghatározás és összeesküvés-elméletek

Az extrém jobboldali identitás jórészt negatív jellegű, azaz nagyobb részt a más csoportokkal szembeni öndefiníció alapul. Az egyének magukat másokkal szemben, más csoportokkal való szembenállásuk (a „nemzetidegen elemek”, „magukfajták” stb.) alapján határozzák meg. Adott esetben bizonyos meghatározott csoportok tagjait ellenségnek, veszélyesnek tekinti, elsősorban saját etnikai csoportjára nézve; az egyes etnikai csoportok

szembenállásának képzetét azok vélt erkölcsi minőségéből vezeti le, a radikális politikai közösség célja pedig éppen az etnikai közösséget ért fenyegetés elhárítása. Ez tulajdonképpen megfelel a *rezisztens identitás*⁴¹ fogalmának, azaz az olyan önmeghatározás, amit az elnyomással szemben alakítanak ki az elnyomottak. Az észlelt elnyomás a szélsőjobboldalon a paranoid logika szülte – a zsidó világösszesküvésről, szabadkőműves titkos társaságokról – szóló összeesküvés-elméletekből táplálkozik, a kirekesztő identitás tehát az etnikai elnyomásra vonatkozó szélesebb konszenzus nélkül jön létre.

Az összeesküvés-elméletek tehát fontos legitimációs alapot jelentenek a szélsőjobboldali ideológiában, mivel az ellenség veszélyességével indokolják a radikális fellépés szükségességét. Az összeesküvés-elméletek sokszor egymással össze nem függő események, tények, vagy feltételezések közös, gyakran nagyszabású összesküvést feltételező narratívává történő összekapcsolásának termékei. Lehetnek kisszerűek vagy világméretűek, a radikális jobboldali ideológia megalapozását elsősorban a világméretűek szolgálják. Ezek általában három fő motívum köré szerveződnek: valamilyen hatalmas, titkos és gonosz társaság igyekszik megszerezni a globális uralmat, miközben erről senki sem szerez tudomást, és csak a bátor, harcra kész csoportosulások vehetik fel velük a küzdelmet⁴². Az összeesküvés-elméletek teljes világmagyarázó elvvé lépnek elő a bennük hívó közösségekben, bármilyen politikai vagy közéleti esemény megmagyarázhatóvá válik velük. Az összeesküvés-elméletek gyakran a zsidóktól különböző ellenséges csoportok (pl. homoszexuálisok, cigányok) mögött is a zsidókat láttatják, mint a marginalizálódott csoportokat a háttérből mozgó közösséget vagy közvetlen megnevezve, vagy különböző eufemizmusok mögé bújtatva (ld. pl. a Móricka képregény vonatkozó részletét, melyben a nagytőke mozgatja a tücsök képében megjelenő romát).

⁴¹ Castells, M. (2006): *Az identitás hatalma*. Budapest, Gondolat.

⁴² Pipes, D. (2007): *Összeesküvések. A paranoia évezredes története*. Budapest, Agave

Részlet a Mórckában megjelent „Tücsök és Hangyák” című romaellenes képregényből

A hazai szélsőjobboldal bővelkedik az irracionális összeesküvés-elméletekben, ezek jelentős része a zsidósághoz kötődik. Még az olyan, viszonylag jól szervezett tagsággal rendelkező pártok is, mint a Jobbik a Magyarországon zajló „izraeli térhódításról”, vagy „nemzetközi irányítás alá vont médiáról és kultúráról” beszélnek.

Az összeesküvés-elméletek főszereplői rendszerint a zsidók: a szélsőjobboldalon általános vélekedés, hogy a hazai zsidóság legalábbis „kettős kötődésű” és „idegen érdekeket szolgál”, célja a „magyarság elsorvasztása”, és ezen keresztül a hatalom megszerzése. Ebből kifolyólag a hazai szélsőjobb számára az elsődleges feladat a zsidó befolyással szembeni küzdelem. A radikális jobboldal számára tehát az antiszemitizmus teremti meg a legitimációs alapot.

Példák:

„Tudni kell, hogy a 2006-os rendőrségi főpróba, a tömegverés és elrettentés tervezett és kidolgozott volt. A rendőrség köteleiében ott masíroztak magyar rendőrházban nyilvánvalóan izraeli vagy izraeli kiképzésű rendőrök, katonák. Ilyesmi csak gyarmatokon fordulhat elő. A rendőrség a verésekbe nem szorosan a köteleihez tartozó alakulatokat, szolgálatokat, magáncégeket is bevont, és ezért nem büntettek meg senkit, de a megfélemlítés sikerült. Azóta egyetlen tüntetés, gyűlés sem tudott az akkori létszámra felvergődni. Ezzel most is számolni kell, de egy jó és nyilvános előkészítés ezen segíthet.”

*Forrás: MIÉP-honlap*⁴³

„Kétségtelen, hogy az SZDSZ ugyanazoknak a Moszad-utasításoknak megfelelően dönt, mint az MSZP vezérkara. Valójában a kettős szorítás csak arra szolgál, hogy senki se merjen önállóan dönteni, és egyik kijelölt kocsi se merje vállalni a miniszterelnökséget a kettős pecsét nélkül. Pusztán bizalmi alapon itt már semmi sem történik. Hacsak a társadalom józan, magyar, keresztény többsége nyomás alá nem helyezi őket, és felismerve ezt a helyzetet, kilátásba nem helyezi a kisebbik, a döntnök fél számára a teljes megsemmisülést.”

*Forrás: MIÉP-honlap*⁴⁴

„1982-től kezdődően (amikor Magyarországot beléptették a Nemzetközi Valutaalapba) – és 1989 után pedig gyorsított ütemben – ezt a fosztogató magánpénzrendszert importálta Magyarországra a nemzetközi pénzkartell szolgálatába szegődött magyar pénzügyi gépezet. Ezt a pénzüralmi rendszert adta el a magyar társadalomnak, megtévesztő propagandával, mint piacgazdaságot, holott ez a pénzvagyron birtokosainak egy erősen centralizált, a realgazdaságot szinte teljesen maga alá gyűrő magánmonopolrendszere. A jelenkor történetének ismernie kellene ennek a magánpénzrendszernek a szerkezetét és működését, mert különben nem tudja megragadni azokat az erőket, amelyek a pénzüralom expanziójának 20. századi történelmét, és benne népünk sorsát meghatározták.”

*Leleplező 2000/1-2-3*⁴⁵

Az extremistáknál az ellenség konstruálása nem csak a politikai támogatottság növelését vagy a közösségi érzület veszélyeztetettségén keresztüli erősítését szolgálja, tehát nem pusztán eszköz, hanem cél: az extrém radikális közösség létrejöttének oka a vélt, tágabb értelemben vett – az egész nemzetet érintő – veszélyeztetettség elhárítása, azaz az ellenség képe az elsődleges legitimációs forrás. Azzal, hogy a vele szembenállókat – ellenfél helyett – ellenségként határozza meg, a szélsőjobbaldali ideológia a vele szembenállókkal szinte mindent megengedhetővé tesz, a faji ellenségeket természetükből fakadóan gonoszak, erkölcsileg romlottnak és teljes valójukban üldözendőnek tekinti⁴⁶. Az ilyen ellenségkonstrukciók gyakran súlyos önellentmondásoktól terheltek: az ellenséges csoportok tagjai egyszerre kevésbé intelligensek és agyafúrtak, gyengék, gyávák, ám mégis féktelen hatalomvágy fűti őket, csúnyák, torzak ám mégis rendelkeznek különleges szexuális vonzerővel.

Az ellenségek konstruálásnak első lépése a politikai közösségek önnön elvitathatatlan pozitív tulajdonságainak kihangsúlyozása⁴⁷, erősítve ezzel a közösségi kohéziót és önbizalmat. Ez még nem ellenségteremtés, de annak első lépése. A következő lépés a kizárás, azaz a

⁴³ http://www.miep.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1470:uezenetek-voltegyszerbl&catid=41:hirek&Itemid=63

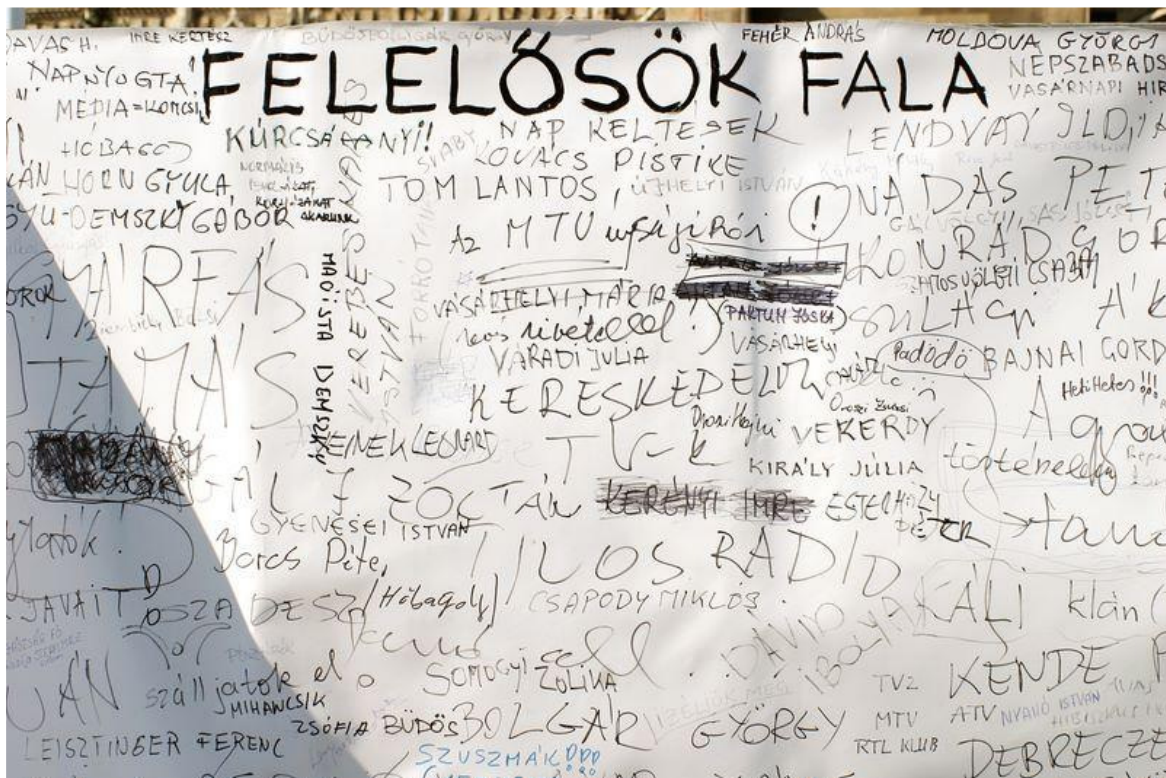
⁴⁴ http://www.miep.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1470:uezenetek-voltegyszerbl&catid=41:hirek&Itemid=53

⁴⁵ <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/kozgazd/penz/drabik/html/04.htm#19>

⁴⁶ Edelman, (1998) : *Politikai ellenségek konstruálása*. In: Az ellenség neve. Szerk.: Szabó Márton Budapest, 1998, Józsefvárosi Műhely.

⁴⁷ Szabó, M. (2006). *A politikai idegen*. Budapest, 2006. L' Harmattan kiadó.

közösség pozitív tulajdonságainak kizárólagossá tétele: csak mi tudjuk a jót, mi vagyunk erkölcsösek, mindenki más csak akadályoz minket. A harmadik lépés pedig az ellenség megnevezése: a szembenálló csoport rossz és veszélyes tulajdonságokkal való felruházása, dehumanizálása. Az átdefiniálás gyakran valós különbségek alapján kezdődik: szomatikus különbségek, mint a bőrszín, vagy a vallási, kulturális, etnikai vagy éppen meggyőződésbeli különbségek szolgáltatók az alapját. Számolatlanul találhatunk erre példákat a radikális jobboldali retorikában: jellemzően ellenségnek kiáltják ki a homoszexuálisokat, a zsidókat, a külföldieket, a cigányokat, a drogosokat, bárkit, akinek ellenségnek való kikiáltásával a saját csoport felé való torzítást, ezáltal pedig a saját csoportból származtatott pozitív önképet erősíteni lehet.

Ellenségek a Kossuth téren (Fotók: Járdány Bence, forrás: Hírszerző)

Példák:

„A cigánybűnözés elleni önvédelemre szólítja fel a magyar lakosságot a Jobbik Magyarországért Mozgalom. Miközben az ország különböző pontjain cigány bűnöző csoportok terrorizálják a törvénytisztelő állampolgárokat, a kormány ez ügyben tehetetlen, a rendőrség keze pedig meg van kötve.”

Forrás: jobbik.hu⁴⁸

„Alig lépek párat, máris narkós, fiatal senkiháziakba botlom, akik a távolsági buszmegállóban szipóznak, de a legtöbb helyet a lezüllött hajléktalanok foglalják. A bűztől majdnem a bokámra hányok! Egy fajgyalázó 12 év körüli fehér lány úgy nyal egy zselézett hajú 13 éves cigányfiút, mintha csak parancsolná neki. Józsai, a dorogi buzi fehér, testre feszülő sztreccsnadrágban, retiküllel, női cipőben vonaglik előttem, és riszálva tart a belváros felé.”

Forrás: magyaronvedelem.hu⁴⁹

„Nem csak Magyarország, hanem az egész nemzetünk megszűnik, amennyiben egyesével szivárogyva, külföldön keresünk munkát, feladjuk a harcot, vagy behódolunk csak azért, mert Izraelben ezt így akarják. A cionisták gyarmatosítási módszereiben semmi új nincs: az ókori Róma egykoron jól bevált birodalmi politikáját alkalmazzák, amely egymásnak ugrasztott nációk természetyszerű legyengülését követően az ellentéteket gerjesztő nevető harmadik uralkodását eredményezi. Az „oszd meg, és uralkodj” elvű zsidó politikai sakkjátszmában a honi cigánysággal igyekeznek a magyarságot sakkbán tartani abban a biztos tudatban, hogy amíg a goj a cigánybűnözés elviselhetetlen pressziójával hadakozik, addig nem a zsidók honi dominanciájával van elfoglalva.”

Forrás: Szent Korona Rádió⁵⁰

A szélsőjobb közösség célja tehát alapvetően védelmi jellegű, és a fenyegetettség elhárítását szolgálja. A közösség saját célját kiterjesztően értelmezi: feladata az egész nemzet védelmezése, részint a külső ellenségek, az „idegenek” ellen, részint pedig a belső ellenségek ellen vívott harc. Külső ellenségek az idegenek, belső ellenségek pedig az „idegenszívűek”: elsősorban azok, akik a radikális jobboldali közösségtől eltérő eszmerendszer iránt kötelezik el magukat.

Az ideológiai alapokon történő szerveződéshez való csatlakozás nem csak az eszmeiség elfogadását követeli meg. Ugyanilyen fontos a közös nyelvhasználat, az azonos fogalmak és megnevezések használata is. Ahhoz, hogy a belépő elfogadja az ideológiát, azt elsősorban nyelvi síkon kell megjelenítenie; azaz használnia kell, *el kell sajátítania* a radikálisok által meghatározott retorikát, annak diszkriminatív fogalomalkotását és metaforáit, azokat a hétköznapi nyelvhasználat részévé kell tennie. Ez nem más tehát, min a befogadás, az elfogadás és a csatlakozás aktusa: azáltal, hogy a jobboldali szélsőségesek szókészletét használja, a résztvevő maga is ideológiahordozóvá válik. Minden alkalommal, amikor az olyan fogalmakat használja, mint a „cigánybűnözés” vagy a „magyarellenesség”, voltaképpen a szélsőséges eszmeiséget terjeszti.

⁴⁸ http://jobbik.hu/honlapot_inditott_a_ciganybunozesrol_a_jobbik

⁴⁹ <http://magyaronvedelem.hu/index.php>

⁵⁰ <http://szentkoronaradio.com/node/31954>

A szélsőjobboldal jellemző fogalmai:

Cigánybűnözés

A fogalom használati szándéka szerint a cigányok által tendenciózusan a cigányok által elkövetett bűncselekményeket jelentene, azonban egyértelműen rasszista, etnicista kirekesztő jellegű. Azt sugallja, hogy amennyiben valamilyen bűncselekményt cigány követ el, az alapvetően más jellegű, mintha nem cigány követné el; az etnikai hovatartozás ezek szerint alapvetően identifikálja a törvénysértéseket, más minőséget jelent.

Magyarellenesség / magyargyűlölet / hungarofóbia

A fogalmat gyakran a határon túli magyarok ellen irányuló idegengyűlölet értelmében használják, de gyakran jellemzik vele a nacionalista mozgalmakkal szemben álló véleményformálókat is. Ez utóbbi esetben főként az ellenségkonstruálást szolgálja, az „ellenség” rosszindulatának bizonyítása a célja.

Idegenszívű

A fogalom Tormay Cecile író Bujdosó könyv című regényéből származik, és egyértelmű antiszemita jelentéstartalommal terhelt. Tormay, aki a Horthy-kor jelentős írói közé tartozott, a zsidóság egyes képviselőire használja. Az aktuális nacionalista retorikában jelentése részben megegyezik a „nemzetietlen” fogalmával: olyasvalakit jelöl, aki magyarul beszél ugyan, de tudatosan nem azonosul a nemzettel, sőt, szándékosan kerüli el a mind teljesebb azonosulást.

Magyar érzelmű

Az idegenszívű ellentéte, olyasvalaki, aki tudatosan éli meg etnikai hovatartozását, illetve alapvetően etnicista dimenzióban gondolkodik; voltaképpen a nacionalista fogalom eufemisztikus megfogalmazásának tekinthető.

A fogalmak rendszeres használatával azok a szélsőjobboldali politikai közösségtől átkerülnek a köznyelvi-publicisztikai regiszterekbe. Ennek jellemző példái a cigánybűnözés vagy a magyarellenesség fogalma, melyek a köznyelv elfogadott és bevett kifejezéseivé váltak. A közelmúltban például a Nézőpont Intézet végzett egy közvélemény-kutatást, melyben az egyik kérdésben szerepelt a „cigánybűnözés” kifejezés is, az intézet vezetője pedig (az egyébként a megkérdezettek 90 százaléka szerint létező jelenségre utaló) kifejezés használatát azzal indokolta, hogy az „a társadalmi közbeszédben és a szociológiában is szerepel”⁵¹. Ez annyiban valóban igaz, hogy a kriminológiai és szociológiai szakirodalomban rendszeresen megjelent korábban is a kifejezés⁵². A Jobbik szóhasználatában azonban ez a kifejezés más értelmet nyert: nem csak egyszerűen a romák által elkövetett bűncselekményekre vonatkozik (azaz a romák és a bűnözés együttjárásáról beszél), hanem a roma származást a bűnelkövetés *okaként* határozza meg, tehát etnikai alapon kriminalizál egy teljes csoportot.

A szóhasználatlaltal ugyanakkor nemcsak a radikális fogalomalkotás termékei önmagukban terjednek el, de ennek a közösségnek az ellenség-meghatározása, ezzel pedig szélsőjobboldali világértelmezés és ideológia is a hétköznapi diskurzusok és a közgondolkodás része lesz. A szélsőjobboldal által konstruált világgép ezzel lopakodó módon hódít egyre nagyobb teret a nyilvánosságban, és válik egyes elemeiben dominánssá.

A jobboldali radikális politikai közösségek célja legtöbbször „védelmi” jellegű. Az újabb keletű szervezetek ennek megfelelően igyekeznek ideológiájukat terjeszteni, minél több lehetséges aktivistát próbálnak bevonni munkásságukba. Erre a célra igyekeznek minél inkább

⁵¹ <http://zoom.hu/belfold/%E2%80%9Eciganybunozes%E2%80%9D-nem-tudomanyos-kifejezes>

⁵² Ld. pl.: Lipovszki J. (1973): A cigánybűnözés néhány jellemző sajátossága. (Vígh József: Szakkriminológia. Jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola részére. XII. fejezet, 153-178. Budapest)

kihasználni és bővíteni a rendelkezésükre álló kulturális infrastruktúrát; céljuk a hosszabb távú politikai háttér kiépítése, elsősorban a leginkább befolyásolható fiatalok meggyőzésén keresztül. Ennek megfelelően – különösen olyan szervezetek révén, mint a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom (HVIM) – igyekeznek az ifjúsági kultúra részeként megjelenni, vonzóvá válni a fiatalok előtt, és a fundamentalista-tradiconalista értékvilágot szembeállítva az államszocialista érában felnőtt szülők értékvilágával, a fiatalabb korosztályok lázadó hangulatát igyekeznek a kormányzat ellen fordítani.

A kormányellenesség különös jelentőséggel bír a hazai radikális jobboldal számára, ezen közösségek számára az egyik legfőbb ellenség ugyanis Gyurcsány Ferenc, aki szélsőségesen démonizált figuraként jelenik meg a radikális retorikában, és aki ellen viszonylag könnyen hangolhatóak a radikális aktivisták. A kormányfő ellenségként való pozicionálása azonban azt a veszélyt is magában rejt, hogy annak előbb-utóbbi távozásával az egyes szélsőjobboldali közösségek – különösen azok, amelyek a kormány elleni harccal indokolják saját létezésüket – elveszítik ellenségképüket, így pedig fő összetartó erejük nélkül maradnak. Mindez azt jelenti, hogy ahhoz, hogy a szélsőjobboldali közösség sokáig egyben maradhasson, olyan ellenségekre van szükség, akik hosszabb távon is felhasználhatók a csoportkohézió erősítésére és a legitimitás fenntartására. Ennek a kritériumnak pedig valamilyen etnikai csoport – Magyarországon a cigányság és a zsidóság – felel meg leginkább.

A legfőbb ellenség (Fotók: Györffy Anna, Járdány Bence, forrás: Hírszerző)

Példa:

– A könyvben sem fukarkodik a jelzőkkel, Gyurcsány Ferencet például pszichopata, országromboló diktátornak nevezi. Nem volt még baja abból, hogy mindig kimondja, amit gondol?

– Arról a miniszterelnökről beszéltem, aki kilöveti saját állampolgárainak a szemét. Amikor egy ország emberi jogi válságba kerül, és amikor a demokrácia diktatúráként működik, néven kell nevezni a dolgokat. A másik oldal persze megszokta, hogy bármit megtehetnek, mi meg lehajtott fejjel elviseljük, mert jól neveltek vagyunk, igyekszünk féken tartani az indulatainkat. Most meg vannak lepve, hogy valaki ki meri mondani, amit gondol.

Morvai Krisztina: Gyurcsány Ferenc pszichopata, országromboló diktátor⁵³. Alternatív Hírportál

⁵³ <http://althir.org/index.php?com=article&id=348>

A RADIKÁLIS JOBBOLDALISÁG, MINT IFJÚSÁGI KULTÚRA

A legutóbbi időszakban a radikális jobboldali ideológia mint az ifjúsági kultúra egy része fogalmazódott újra. Az extrém jobboldaliság a zenében, az öltözködésben (és ezen túl persze baráti és kortárs csoportkapcsolatokban és kapcsolathálózatokban) manifesztálódik. Hasonló folyamat már lejátszódott a skinhead-mozgalmak kapcsán, míg ezek azonban elsősorban a náci jelképek és eszmerendszer újjáélesztésével fejezték ki ideológiájukat, az aktuális trend, a „nemzeti rock” inkább egyfajta banális „túlmagyar” patriotizmust és irredentizmust takar.

Az, hogy az ifjúság körében a szélsőjobboldali szubkultúra egyre jobban elterjed, ez a fajta ideológiai töltetű könnyűzene egyre nagyobb sikereket arat, sőt, a könnyűzenei piac egyre jövedelmezőbb szektorává válik, többféle okra vezethető vissza⁵⁴.

1) A felsőoktatás átalakulása

A 90-es évek végén megindult a hazai felsőoktatás eltömegesedése, ami azonban nem járt együtt az oktatás valódi reformjával: az egyetemek és főiskolák egyre nagyobb számban képeztek és képeznek piacképtelen szakokon végzett diplomásokat. Az egyetemisták és főiskolások ennek megfelelően gyakran szembesültek az elhelyezkedés problematikájával: nem kapnak képzettségüknek és elvárásaiknak megfelelő állást vagy tartósan álláskeresők maradnak. A problémás elhelyezkedés tudata, a karrierperspektívákkal kapcsolatos bizonytalanság az egyetemi évek alatt nyomasztóan nehezedik a hallgatókra. Mindez a radikalizmus, a radikális cselekvési minták felé tolja el az egyetemisták egy részét – nem véletlen, hogy napjaink legjelentősebb szélsőjobboldali politikai alakulata, a Jobbik is egyetemi diákszervezetként kezdte pályafutását. Az egyetemeken létrejövő, radikális jobboldali szervezetek és közösségek könnyen vonják befolyásuk alá a fiatal, felsőoktatásba belépő hallgatókat, akiknek a csatlakozással nemcsak világnézetet, de baráti társaságot, kapcsolatrendszert és szórakozási formákat is kínálnak.

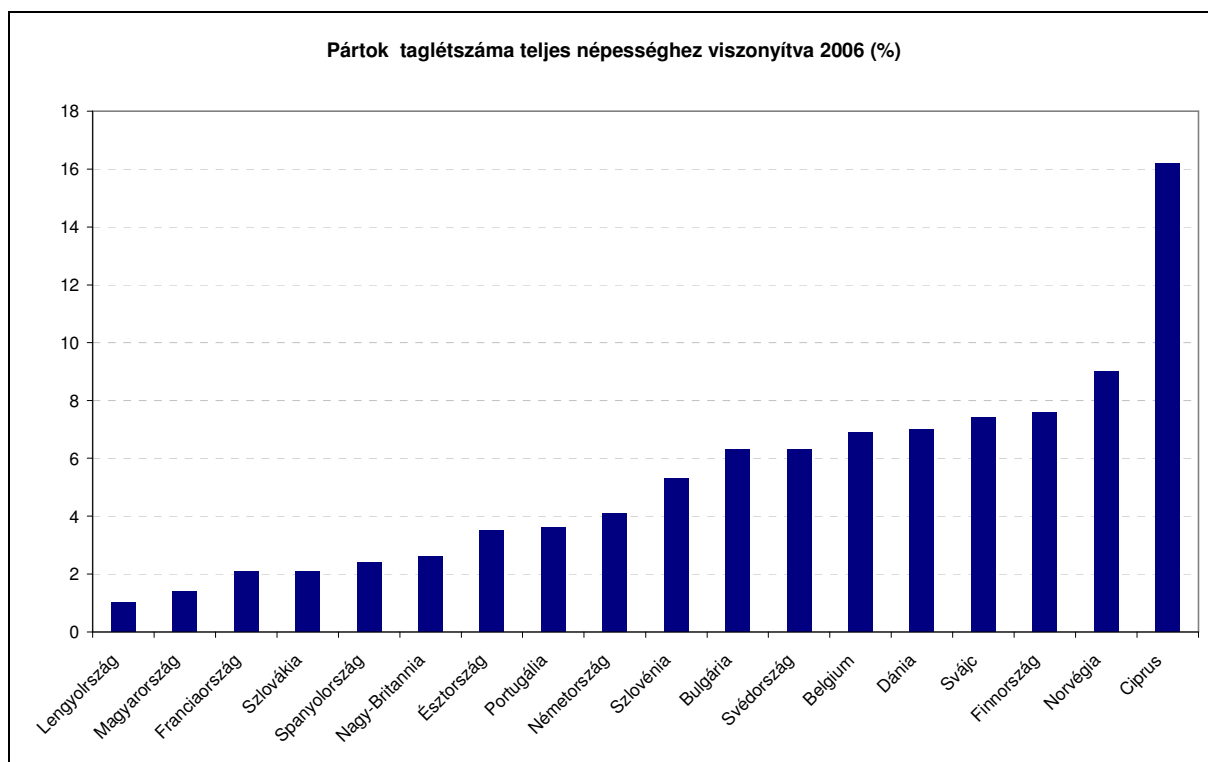
2) A pártok gyenge integrációs képessége és alacsony vonzereje

A radikális, jobboldali ifjúsági szubkultúra azonban túlterjedt az egyetemek határain. Jelen van a gimnáziumokban és a nem felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében is. Ennek legfontosabb oka a megújult szélsőjobboldali pártokhoz viszonyított jóval hatékonyabb politikai közösségteremtő ereje. A Fidesz 2002-es kampányidőszakát kivéve a hazai pártok nem tudják megszólítani a fiatalokat, nem képesek politikai közösséggé szervezni az választókat, ifjúsági szervezeteik hiteltelenek és nem nyújtják a politikai megújulás ígéretét. A „hagyományos” pártok népszerűségbe való beágyazatlansága és rendkívüli népszerűtlensége is rontja a fiatalok demokratikus intézményrendszerhez való viszonyát, a magyarországi pártok tagjainak népszerűséghez viszonyított aránya még kelet-európai viszonylatban is alacsony. Ezzel szemben a szélsőjobb gyakorlatilag a legsikeresebb ifjúsági közösség-szervező erővé lépett elő, amit több radikális szervezet is tudatosan igyekszik kihasználni. A politikai szocializáció folyamatának radikális irányba való terelésével a Jobbik és a HVIM is a későbbi politikai hátszínját igyekszik kiépíteni.

⁵⁴ M. László Ferenc: "Egyre vonzóbbak a radikális cselekvési minták"- (Gábor Kálmán ifjúságkutató). *Magyar Narancs*, XVIII. évf. 47. szám.- 2006. november 23.

3) Vákuum a baloldalon

A baloldal az államszocializmus hagyományának köszönhetően diszkreditálódott a fiatalok számára, akiket ennek köszönhetően az alternatív baloldali mozgalmak sem képesek megszólítani. Ennek köszönhetően továbbra sem léteznek a fiatalokat mobilizálni képes, hiteles baloldali diákszervezetek vagy mozgalmak Magyarországon.

Forrás: ESS, 2006

RADIKÁLIS SZERVEZETEK CSOPORTOSÍTÁSA

Radikális szervezetek csoportosítása a demokratikus intézményrendszerhez és a törvényességhez való viszony szerint

A radikális mozgalmak vizsgálatakor a legfontosabb szempontnak a demokratikus intézményrendszerhez való viszonyt tekinthetjük.

Amennyiben ennek alapján tipizáljuk a szervezeteket, az első csoportot azok a pártok és mozgalmak alkotják, akik tevékenységüket teljesen legális keretek között, alkotmányos és a törvényi szabályozásokat nem megsértve igyekeznek folytatni. Céljaikat, legyenek azok akár a politikai képviseletre irányulóak, akár kulturális célok, a hatályos törvényeket betartva – vagy nem tudatosan megsértve – igyekeznek megvalósítani. Ezen szervezetek célja lehet a törvények vagy az alkotmány megváltoztatása is, de nem ezek megsértése.

Más szervezetek szándékosan követnek el különböző, rendszerint kisebb fajsúlyú normasértéseket. Tipikus ebből a szempontból a gyülekezési törvény által előírt bejelentési kötelezettség tudatos elmulasztása, illetve az uszításra és a jó hírnév védelmére vonatkozó szabályozások megsértése, amit gyakran provokatív céllal alkalmaznak egyes szervezetek.

A leginkább radikális alakulatok célja az egyes személyek megfélemlítése, vagy akár likvidálása, az államrend megdöntése, tehát a politikai jellegű erőszak bármilyen formája lehet. Az ilyen és ehhez hasonló mozgalmak konspiratív módon és törvénytelenül működnek, gyakran megfeleltethetőek a terrorszervezetek definícióinak. Komoly veszélyt jelenthetnek a közbiztonságra, ronthatják a lakosság biztonságérzetét és széles nyilvánosságot kaphatnak.

Radikális szervezetek csoportosítása ideológiai szempontok szerint

A radikális jobboldali szervezetek között (bár távolról nézve sok vonatkozásban hasonlóknak tűnnek) több jelentős ideológiai különbség is fennáll, ami meg is osztja a radikális tábor. A szélsőjobboldali ideológia ugyanis, alapvető jellegzetességei ellenére inkább csak a külső szemlélő számára tűnik egyszerűnek és koherensnek, valójában komplex, számos elemből álló rendszert alkot, amelyek gyakran egymással is konfliktusba kerülnek.

Az egyik ilyen lényeges kérdés a valláshoz való viszony. A jelentősebb szervezetek, mint a MIÉP vagy a Jobbik értékonzervativizmusukat kereszténységük hangsúlyozásával is igyekeznek kifejezésre juttatni. Ide sorolható az egyes református körökhöz kötődő MIÉP és a kereszténységét gyakran hangsúlyozó Jobbik is, ez a fajta vallásosság azonban inkább csak a választóknak és az aktivistáknak szól, nem jelent mélyen megélt spirituális küldetést – annál is inkább nem, mivel az ilyen szervezetekre jellemző rasszista retorika egy az egyben ellentmond a keresztény vallási előírásoknak. Az így megjelenített kereszténység célja sokkal inkább a szervezet „nem keresztényekkel” szembeni pozicionálása, mintsem az egyházi tanítások valódi terjesztése. A kisebb szervezetek vallásossága ennél jóval színesebb képet mutat. A 90-es évek elejétől több szervezetnél bukkant fel a zavaros, sámánisztikus elemekből építkező „turanizmus”, mint afféle „neopogány” vallás, az ilyen csoportok azonban – köszönhetően éppen bizarr transzcendens elképzeléseiknek, melyek sokszor ellentétbe kerültek a keresztény eszmékkel – nem tudtak befolyáshoz jutni.

A radikális jobboldali szervezetek között ideológiai alapon két markáns csoportot lehet elhatárolni. Az egyik csoportot a kultúrnacionalista, radikálisan patrióta szervezetek alkotják. Gyakran valamiféle nemzeti ébredést vagy nemzeti újjászületést sürgetnek, és megszólalásaikban általában az etnicitáshoz kapcsolódó üzenetek dominálnak. Az ilyen szervezetek jelentős támogatást szerezhetnek, valódi politikai tényezővé válhatnak, képesek jelentősebb számú támogatót mozgósítani.

A másik, jelentős csoportot a nemzetiszocialista, fasiszta, antidemokratikus radikális jobboldali pártok és mozgalmak alkotják. Ideológiájuk gyakran a náciizmus részleges vagy teljes igenlését is magában foglalja, rendszerint jellemzi őket a rasszista, fajelméleti ideológia, gyakran a holokauszttagadás. Többnyire igyekeznek a fennálló, korábbi szélsőséges hagyományokra építeni, azokat szívesen idézik meg. Gyakran szoros kapcsolatot ápolnak a bőrfejű-mozgalmakkal is. Előfordul, hogy aktív, fegyveres erőszakkal igyekeznek megdönteni a kormányokat, rendszerint agresszív fellépés és retorika jellemzi őket. Mindennek köszönhetően a társadalom nagy része elutasító velük szemben, ugyanakkor látványos felvonulásaik és megmozdulásaik állandó témát szolgáltatnak a sajtónak.

Rövid bőrfejű-történelem

A skinhead-mozgalom gyökerei a 60-as évek Nagy-Britanniájából erednek, kezdetben mentes volt a rasszista felhangoktól. Alapvetően popkulturális, de osztálytudatos jellegű irányzatként indult, a „mod” néven ismert 60-as évekbeli divatiránnyal együtt, amitől az évtized közepén szakadt el. Követői rövid hajukkal az ipari munkássághoz való tartozást igyekeztek megjeleníteni – innen a skinhead elnevezés –, elsősorban jamaikai könnyűzenét hallgattak. A rasszizmus fokozatosan gyűrűzött be a skinheadek közé: először a 60-as évek végi, pakisztáni, dél-afrikai és indiai bevándorlók elleni atrocitásokban vettek részt, és a 70-es évektől sokuk a szélsőjobboldali, erőszakos Nemzeti Frontba tömörült. Bár továbbra is voltak köztük antirasszista, baloldali és anarchista bőrfejűek is, a közvélemény főleg az erőszakos rasszista csoportokkal azonosította őket. A skinhead-jelenség azonban nem tekinthető valódi politikai mozgalomnak, sokkal inkább politikai hangvételű generációs szubkultúra, öltözködési- és divatirányzat, amely ugyanakkor erőszakos jegyeket hangsúlyoz, így közel sem veszélytelen. A mozgalomnak nincs koherens ideológiája, sokkal inkább csak primitív módon megfogalmazott xenofób, antiszemita jelszavak ismételtetése jellemzi többnyire alacsony iskolázott, fiatalos tagjait. Valódi politikai programja nincs a bőrfejű szervezeteknek, tagjaik többsége sem az ehhez szükséges képességekkel, sem pedig az ehhez szükséges akarattal nem rendelkezik. A mozgalom sokkal inkább a közös italozások, koncertlátogatások, náci relikviák gyűjtögetése, futballrajongás és huliganizmus különböző formáiban éli ki tevékenységét.

A divatirányzat klasszikus formájában mára már nem igazán népszerű, a nemzetközi skinhead-mozgalom korábbi jelentőségét is elvesztette. Itthon a mozgalom a hazai „nemzeti rockot” játszó zenekarokkal részben újjáéledt, a mai szélsőjobboldali szubkultúra és a skinhead-mozgalom mégsem azonosítható egymással.

Radikális szervezetek csoportosítása szervezettípus és célrendszer szerint

A szervezeti felépítés szempontjából a legnagyobb jelentőségű kategóriát a pártok csoportja alkotja. A pártszerű működés kézzelfogható anyagi előnyökkel járhat: az 1% feletti választási eredmény költségvetési támogatást von maga után.

A párt mint szervezeti forma ugyanakkor kötöttségekkel is együtt jár: a pártformátumban működő szervezetek pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvényt magukra nézve kötelezőnek kell, hogy elismerjék. A pártszerű működés azonban a parlamentáris demokrácia szabályainak (legalábbis bizonyos fokig való) elismerését is jelenti. A radikális pártok ezért

programjukat legális keretek között, rögzített szabályok szerint versengve, a megszerzett voksok maximalizálásával próbálják meg érvényesíteni, tehát – nyilvánosan legalábbis – tartózkodniuk kell az illegális eszközök használatától. Így tehát elmondható, hogy a szervezeti felépítés többé-kevésbé meghatározza az egyes szervezetek által kitűzhető és elérhető célokat is.

Más jellegű célokat szolgálnak a lazább keretek között, leginkább egyesületi vagy bejegyzetlen mozgalmi formában tevékenykedő szervezetek. Sokuk inkább kulturális céllal jött létre, mások tagjai tüntetéseket, demonstrációkat szerveznek, vagy propagandaanyagokat terjesztenek. A lazább egyesületi formában működő szervezetek gyakran be sem jegyeztetik magukat, tevékenységüket baráti körként vagy csak laza társulásként fejtik ki, ebben az esetben azonban gazdasági lehetőségeik jócskán leszűkülnek.

Más szervezetek szándékoltan kerülnek el a legális bejegyeztetést, kivonják magukat a törvényességi felügyelet alól, ennek oka pedig, hogy céljaik ezt nem teszik lehetővé – ezek a legalitás határain túlterjedő, erőszakos, esetleg terrorisztikus cél- és eszközrendszerrel rendelkező mozgalmak. Tevékenységüket titokban, konspiratív módon folytatják, állandó konfliktusban állva a hatóságokkal, és igyekezve megfélemlíteni a lakosságot.

Külön kategóriát alkotnak a legalitás-illegalitás határán egyensúlyozó paramilitáris szervezetek. Ezek is többféle igényt elégítenek ki: egyrésztől képesek az aktivisták katonai rituálék és felvonulások iránt vonzódó rétegét integrálni, másrésztől pedig reprezentatív funkciókkal rendelkeznek. Az ilyen szervezetek gyakran lépnek fel kvázi-rendfenntartói szerepben, és megfogalmazott céljuk a közrend védelme. Ebből a szempontból a legjelentősebb a Magyar Gárda, mely ugyan a Jobbik szatellit-szervezetének számít, a nyilvánosságban azonban rendre mint önálló erő jelenik meg. A Gárda a külvilág előtt egységes, elkötelezett mozgalomként szerepel, amelynek egyik legfontosabb célja a közbiztonság javítása és a hazai cigányság féken tartása. Legitimáló pozícióban itt már tehát a zsidóság helyett a hazai cigányság szerepel, ami a Magyar Gárdát és a Jobbikot unikálissá teszi a hazai szélsőjobbon belül – ezzel ráadásul a helyi, vidéki, kistélepi nyilvánosságban nem mint szélsőséges szervezet jelenik meg. A Jobbik és a Magyar Gárda által vallott fundamentalista-tradicionalista ideológia kívülről gyakran kevésbé tűnik szélsőségesnek, a közbiztonsági és karitatív látszatfunkciók pedig éppen azt a hazai politikai szereplőktől idegen, aktív és közvetlen „segítő” magatartást kapcsolják a szervezethez, amit a lakosság egy része hiányol a politikai szereplőkből. Ez a látszatfunkció szükségszerűen a kivételes szervezettség látszatának fenntartását igényli a szervezettől, azaz azt, hogy minél inkább katonás, jól szervezett mozgalomnak tűnjék. Több, gárdavezetőkkel készült interjúból azonban az is kitűnik, hogy a szervezet meglehetősen ad hoc jelleggel működik. Nagy részben számít a tagok szabad akaratából történő részvételére, a belső hierarchia meglehetősen kiépítetlen, ami azt mutatja, hogy a Gárda jelenlegi állapotában legfeljebb csak kiscsoportos demonstrációkra lehet alkalmas, nagy léptékű akciókra nemigen.

Radikális szervezetek csoportosítása kiépítettség szerint

A pártszerű keretek között működő szervezetek, alapszervezetekkel helyi csoportokkal vagy másmilyen területi felosztással rendelkeznek. Szintén országos, területi alapon tagolt szervezeti rendszerrel bír jó néhány mozgalom is. Más, kisebb jelentőségű mozgalmak tevékenysége gyakran csak a fővárosra, vagy egy-egy vidéki városra korlátozódik, legtöbbször csak kevés aktivistát tudnak megmozgatni. A sor végén a legkisebb jelentőségű szervezetek állnak, ezek gyakorta csupán egyetlen embert jelentenek, akik egy pszeudoszervezet kereteit használják ki arra ki, hogy tevékenységüknek nyomatékot adjanak (pl. Hazafias Magyarok Szövetsége).

Látszatszervezettség (Fotók: Járdány Bence, forrás: Hírszerző)

Radikális szervezetek csoportosítása társadalmi kockázat szerint

A különböző radikális szervezetek eltérő biztonsági kockázatot jelentenek a demokratikus berendezkedésre és a társadalomra. A legkevésbé veszélyesnek a legális akciókat és békés tüntetéseket szervező pártok és mozgalmak tekinthetők, amelyek betagozódnak a pártrendszerbe, és nem törekednek törvényi szabályozás tudatos megszegésére. Az általuk alkalmazott retorika azonban magvát jelentheti az erőszakos cselekedeteknek és atrocitásoknak.

Komolyabb kockázatot jelentenek a bejelentetlen, illegális tüntetéseket szervező alakulatok, vagy az olyan mozgalmak, amelyek rendszeresen erőszakra, kirekesztésre szólítják fel aktivistáikat. Egyre gyakoribb, hogy az ilyen megmozdulások erőszakba, összecsapásokba torkolnak, agresszív fellépésre inspirálják a résztvevőket.

Ennél is veszélyesebbek az egyes – elsősorban etnikai jellegű – problémákat tudatosan kihasználó és kiélező szervezetek. Az ilyen csoportosulások megmozdulásai ugyan többnyire nem jelentenek közvetlen kockázatot, az egyes atrocitások azonban a feszültség felhalmozódásához vezethetnek, etnikai erőszakot, végül pedig a regionális biztonság romlását érhetik el, aminek hatására etnikai szempontból veszélyes területek jöhetnek létre (erre jó példát szolgáltatnak a Gárda helyi, provokatív felvonulásai a „többség védelmében”).

Nagyobb kockázatot jelentenek a politikai erőszakot tudatosan használó szervezetek, amelyek célja a közbiztonságba vetett bizalom megrendítése és végső soron a demokratikus berendezkedés aláásása. Akcióikkal félelmet ébresztenek a társadalomban, igyekeznek nyomás alá helyezni és megingatni a rendvédelmi szerveket.

Radikális szervezetek csoportosítása a nyilvánossághoz való viszony szerint

A nyilvánossághoz való viszony szerint két csoportba sorolhatjuk a szervezeteket. Az egyik kategória a tevékenységüket transzparensszerűen folytató pártok és szervezetek csoportja, amelyek működése – legalitásukból fakadóan – nyilvános, és elsősorban a nyilvánosság eszközeit igyekszik felhasználni aktivistatáborának növelésére. Az ilyen szervezetek odafigyelnek potenciális aktivistabázisuk igényeire, és igyekeznek azokat minél jobban kiszolgálni.

A nyilvánosság ereje (Fotók: Járdány Bence, forrás: Hírszerző)

A másik csoport a titokban működő, illegális, agresszív szervezetek csoportja, amelyek tevékenységüket a nyilvánosság kizárásával gyakorolják. Az ilyen, szűk körben működő szervezetek többnyire csak tömör kommunikékben adják a társadalom tudtára céljaikat, és nem várnak visszacsatolást a társadalom semmilyen rétegétől (pl. Magyarok Nyilai).

A fontosabb radikális szervezetek csoportosítása

	Demokratikus intézményrendszerhez való viszony	Ideológia	Szervezettípus és célrendszer	Kiépítettség	Társadalmi kockázat	Nyilvánossághoz való viszony
MIÉP	Elfogadó	Nacionalista-tradicionalista	Párt, parlamenti részvétel	Országos	Retorikai-ideológiai	Transzparens
Magyar Nemzeti Front	Elfogadó	Nacionalista-tradicionalista	Párt	Egyszemélyes	Retorikai-ideológiai	Transzparens
Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom	Elfogadó-áthágó	Nacionalista-irredenta	Mozgalom, politikai háttérépítés propaganda	Országos	Retorikai-ideológiai	Transzparens
Jobbik Magyarországért Mozgalom	Elfogadó	Nacionalista-tradicionalista	Párt, parlamenti részvétel	Országos	Retorikai-ideológiai, etnikai	Transzparens
Magyar Gárda	Áthágó	Nacionalista-tradicionalista	Paramilitáris szervezet	Országos	Etnikai feszültség generálása	Transzparens
Nemzeti Őrsereg	Áthágó	Nacionalista-tradicionalista	Paramilitáris szervezet	Regionális	Etnikai feszültség generálása	Részben transzparens
Magyar Önvédelmi Mozgalom	Áthágó	Újnyilas	Mozgalom	Több régióban aktív	Agresszív tüntetések szervezése	Transzparens
Magyar Nemzeti Bizottság 2006	Áthágó	Nacionalista-tradicionalista	Mozgalom	Fővárosi	Agresszív tüntetések szervezése	Transzparens
Rendszerváltó Fórum	Áthágó	Nacionalista-tradicionalista	Mozgalom	Fővárosi	Agresszív tüntetések szervezése	Transzparens
Magyarok Nyilai	Alkotmánysértő	?	?	?	Politikai erőszak	Konspiratív
Hazafias Magyarok Szövetsége	Elfogadó	Nacionalista-tradicionalista	Mozgalom	Egyszemélyes	Retorikai-ideológiai	Transzparens
Pannon Nemzeti Gárda	Áthágó	Újnyilas	Paramilitáris	Regionális	Agresszív tüntetések szervezése	Részben transzparens
Magyar Nemzeti Arcvonal	Alkotmánysértő	Újnyilas	Mozgalom	Helyi	Politikai erőszak	Konspiratív
Pax Hungarica	Áthágó	Skinhead	Mozgalom	Országos	Agresszív tüntetések szervezése	Részben transzparens

A szélsőjobboldal médiahasználata és a média szélsőjobboldal-használata

A SZÉLSŐJOBBDAL MÉDIAHASZNÁLATA — RADIKÁLIS NYILVÁNOSSÁG ÉS RADIKÁLIS AKCIÓK

A szélsőjobb átstrukturálódása és az új kommunikációs technikák

A 90-es évek radikális szervezeteit – a MIÉP-et vagy más radikális mozgalmakat – a klasszikus, XX. századi pártokra jellemző nyilvánosságkép és médiahasználat jellemezte. Ez azt jelentette, hogy szervezetek üzeneteik artikulálására elsősorban a hagyományos médiatípusokat használták, híveiket pedig a klasszikus pártokra jellemző tömeggyűléseken aktivizálták, ezeken felül azonban csak korlátozottan számítottak szimpatizánsaik aktív részvételére.

Mindez 2002 után változott meg. A MIÉP rossz választási eredményei, és az ezt követő belső vitákból következő meggyengülés után a szélsőjobb már az új kommunikációs eszközökön keresztül megváltoztatott nyilvánosság mentén szerveződött újra. A Fidesz által 2002-ben mobilizált fiatalok egy csoportja – részben egzisztenciális félelmeik, részben pedig a parlamenti pártok fiatalokat megszólítani képtelen kommunikációja miatt – a szélsőjobb irányába fordult. Az információs forradalom kapcsán létrejövő új technikákra leginkább fogékony réteg alapjaiban újíttotta meg a radikális jobboldal kommunikációját. A hagyományos nagygyűlések egy csapásra elavulttá váltak, a hosszú beszédek, a többoldalas publicisztikák (amelyek például a MIÉP kommunikációját jellemezték és jellemzik) nem elégítették ki a fiatal aktivisták igényeit. Az újonnan belépők ugyanis nem elégedtek meg a felülről irányított szervezetek által rájuk ruházott passzív szereppel: az akciókban is aktívan részt kívántak venni.

Az online nyilvánosság létrehozta a valós idejű, és kétoldalú kommunikáció lehetőségét. A mobiltelefonok elterjedése, a tematikus chatszobák, a hírportálok és blogok mind több szimpatizánshoz voltak képesek eljuttatni a híreket és az akciókra való felhívásokat; egyszersmind lehetővé tették bárki számára, hogy maga is híreket generáljon, véleményt cseréljen és akciókat szervezzon. Mindez részben zárójelbe tette a hagyományos pártstruktúrát: többé lehetőség és szükség sem volt az információk ellenőrzött csatornákon való tudatos áramoltatására. A pártszervezet tagok és szimpatizánsok felé gyakorolt egyik fontos funkciója ugyanis, hogy olyan információt közöl (mozgósítási felhívás, propagandaanyag, belső információ stb.), amelynek hitelességét éppen a párt képviselői funkciója garantálja, azaz a legitim párt által közölt információk hitelesnek számítanak a szimpatizánsok körében. Így a párt léte elméletben garantálja, hogy a többi aktivista is hitelesnek fogadja el az információkat.

Ezt azonban az online nyilvánosság és az újabb kommunikációs technikák iránt nyitottabb nemzedék gyakorlatilag felülírta. A csoportosulás már nem egy-egy pártszervezet körül jön létre, az aktivisták mozgatásához nincs szükség a párt szolgáltatta információkra. A

tüntetések és egyéb akciók online eszközökkel szerveződnek, az információk megszerzéséhez nincs szükség hierarchikus struktúrára.

Mindez alapjaiban változtatta meg a radikális aktivisták utcai jelenlétét. Az akciók és tüntetések gyorsan és könnyen szervezhetővé váltak, egyre inkább elégséges a szervezők közötti virtuális interakció. A radikális közösségek egyre inkább egy-egy portál vagy blog, mint elsődleges információforrás köré szerveződnek, a kis csoportok, vagy akár személyek pedig jóval kevesebb erőforrás felhasználásával képesek hallatni hangjukat, és közzétenni felhívásaikat, így a valódi szervezettség nélkül is jelentőssé válhatnak.

Ez a fajta átstrukturálódás a radikális jobboldalon 2006 őszétől vált nyilvánvalóvá. Az események új, azóta jelentőssé vált, egymással kapcsolatban álló és jó viszonyt ápoló hangadókat termeltek ki (Morvai Krisztina, Budaházy György, Toroczka László, Polgár Tamás), akik bár időnként maguk is feltűnnek erőszakos utcai zavargásokban, leginkább a szélsőjobboldal eszmei-ideológiai megalapozását és a hívószavak megfogalmazását végzik, illetve azokat az erőszakcselekményekre nyitott aktivistabázis felé közvetítik⁵⁵.

A „Magunkfajták” egyik szellemi iránytűje (Fotó: Hírszerző)

Akciótípusok a radikális jobboldalon

A szélsőjobboldal számára mind jelentősebbé vált, hogy a nyilvánosságban is meg tudja mutatni magát, amivel demonstrálhatja jelentőségét és társadalmi súlyán felül értékelve is megjelenhet. Az újabb keletű radikális szervezetek és személyek felismerték, hogy olyan akciókra van szükség, amelyek egyediek és érdekesek, hírértékkel bírnak, azaz felkeltik a bulvársajtó figyelmét, és ezzel garantálják a széles nyilvánosságot. A korábbi, tömegeket mozgósító pártrendezvények, amelyekkel a MIÉP százezres létszámban tudta mozgósítani szimpatizánsait, ezt az igényt már jóval kevésbé elégítik ki.

⁵⁵ NBH évkönyv, 2006

A megújult radikális jobboldalon jellemzővé váltak a szimbolikus térfoglalások. Ezek jellemzően a Jobbikhoz kötődnek, ilyenek voltak a zalaegerszegi Ho-Si-Minh szobor letakarása, a Szabadság téri szovjet emlékmű vagy éppen a Ságvári-emlékmű elleni tiltakozások, illetve a XII. kerületi turulszobor kisajátítása. Az ilyen akciók mindig a radikális jobboldali ideológia térnyerését szolgálják, sokszor sikeresek ugyanakkor a jobboldal szélesebb rétegeinek és a jobboldali média szimpátiájának megszerzésében is.

Szimbolikus tér (Fotó: Járdány Bence, forrás: Hírszerző)

Hasonlóan jól mediatizálhatóak a szimbolikus akciók és tiltakozások, amelyek elsősorban a nyilvánosságba való bekerülést szolgálják. A legtöbb mozgalom és véleményformáló felismerte, hogy szervezetük vagy személyük jelentőségét a szélesebb nyilvánosság előtt a médiumokba való bekerülés biztosítja. Mindez eltérő médiaszemléletet is jelez: míg a korábbi radikális pártok inkább saját szimpatizánsaikkal kommunikáltak, addig az újabb keletű szervezetek az egész társadalom felé igyekeznek üzeneteiket közvetíteni. Mindez rendszerint sikerrel is jár, ami megnöveli a médiumokban való szereplésük arányát, és ennek köszönhetően jelentőségük a társadalom szemében megnő, túlmutatva az egyes szervezetek vagy személyek valódi lehetőségein.

Ezt a célt szolgálják a különböző szimbolikus akciók, amelyek jellemzően egy kisebb csoporthoz kötődnek, rendszerint személy vagy csoport ellen irányulnak, és céljuk nem mutat túl a figyelemfelkeltésen vagy az események megzavarásán. Ilyenek voltak a Polgár Tamás által végrehajtott kisebb akciók, néhány fős tüntetések a zsidó kulturális fesztiválokon vagy a korábbi melegfelvonulás elleni, kudarcba fulladt akciók.

Más jellegűek a közelmúltban feltűnt, Magyar Gárdához hasonló paramilitáris szervezetekre jellemző megmozdulások. Ezek jellemzően többcélúak, közöttük is az egyik legfontosabb, hogy a szervezetet megjelenítsék az országos és a helyi nyilvánosságban. Az egyik szinten ez

az országos híradásokban való részvételt jelenti, a Magyar Gárda kapcsán az alapító szervezet rendszeresen megjelenhet az újságokban, a rádióban és a televízióban, ami növeli a szervezet ismertségét. Másrészt, a felvonulásokkal a szervezet fizikailag is jelen van a vidéki közösségekben, és részévé válik az egyes közösségek politikai mindennapjainak; azaz alternatívaként jelenhet meg egy olyan közegben, ahol a hagyományos pártpolitika csak ritkán tud megnyilatkozni. Az etnikai feszültségekre való tudatos építés az akciók fontos része, a szervezet mint a közbiztonság helyreállítója tűnik fel, az akciók valódi célja azonban nem a tetteges fellépés – ezt a törvények nem is teszik lehetővé –, hanem a demonstratív megjelenés, és a tagság akcióigényének kielégítése.

Az utóbbi időszak legjelentősebb megmozdulásai azonban a nagyobb jelentőség, nagyszámú aktivistát összehangoló, agresszív és illegális demonstrációk voltak. Ezek rendszerint komoly rendzavarással járnak, gyakran kevésbé szervezettek, és az utóbbi időszakban jellemzően a nemzeti ünnepekhez, azok közül is a valamilyen nemzeti ellenállásról való megemlékezésekhez kötődnek. A résztvevők magukat „forradalmároknak” tekintik, akik kormányellenes, „felszabadító” küzdelmet folytatnak. Gyakorlati céljuk a rendfenntartó erővel való szembeszállás, a rendőrség és a kormány legfőbb ellenfélként való azonosítása és a vandalizmus útján keresztül történő károkozással való figyelemfelkeltés.

Alacsony szervezethez, magas médiahatás (Fotó: Járdány Bence, forrás: Hírszerző)

A SZÉLSŐJOBBDAL A MÉDIÁBAN

A tanulmány ezen részében a médiában megjelenő előítéletességet, és annak szintjében az elmúlt időszakban bekövetkező változásokat vizsgáljuk. Megfigyelésünk és adataink szerint 2006 óta a média szélsőségesekhez való viszonyában kedvezőtlen irányú folyamatoknak lehettünk tanúi. Az állítás vizsgálata során két területet különböztetünk meg.

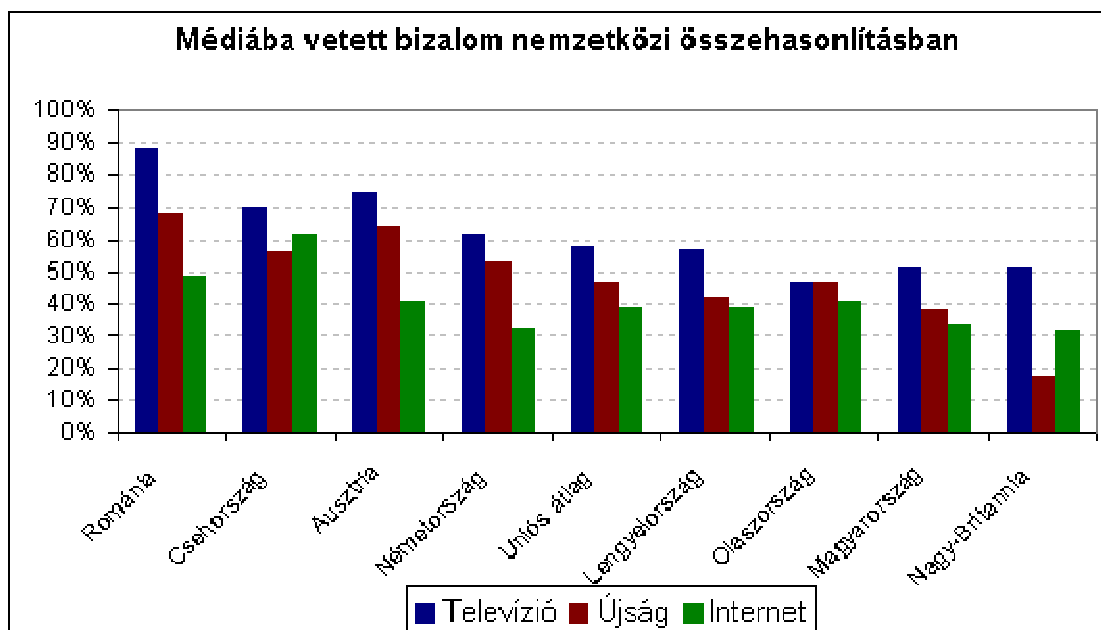
- Először is érdemes megnézni, hogy a radikális, kirekesztő eszméket terjesztő véleményformálók és közszereplők miként jelennek meg a különböző orgánumban: mennyi szereplési lehetőséget kapnak, megjelenéseik alkalmával hogyan viszonyul hozzájuk a sajtó. Ezt *passzív előítéletességnek* nevezzük, amikor az adott médium maga nem képvisel ilyen jellegű nézeteket, lehetőséget ad azonban radikális szereplőknek álláspontjuk részletesebb kifejtésére. El nem vitatva a média jogát (adott esetben kötelességét) arra, hogy egyes szélsőséges véleményformálóknak is teret adjon, vitathatatlan, hogy a szélsőjobboldal sikeres „médiafoglalási” kísérletei nagyobb teret engednek a szélsőséges vélemények megjelenítésére, és ezzel – tekintettel arra, hogy ezen véleményeket a média nem mindig helyezi megfelelő kontextusba – ezen nézetek terjedésének is. Alább kifejtett tézisünk szerint az elmúlt két évben ezen a területen káros változások történtek. Főként az elektronikus médiában volt tapasztalható, hogy különböző szélsőjobboldali véleményformálók egyre több szereplési lehetőséget kaptak. Ezt a fejezet első részében kvantitatív adatokkal is alátámasztjuk, és kísérletet teszünk a jelenség magyarázatára. A sajtóban látható rossz irányú tendenciának azonban ez a nyilvánvalóbb, könnyebben bizonyítható, ráadásul kevésbé veszélyes oldala.
- Ennél is aggasztóbb, hogy bizonyos orgánumban a 2006 óta eltelt időszakban növekedett az *aktív előítéletesség*, tehát egyre gyakrabban jelennek meg a nem radikálisoknak szóló orgánumban is kirekesztő, kisebbségellenes tudósítások. Az ingerküszöb érezhetően lejjebb került, leginkább a romákkal szembeni attitűdökben érezhető elmozdulás. A fejezet második részében kisebbségek médiaábrázolásáról készült korábbi tanulmányokból és saját adatainkból kiindulva próbáljuk magyarázni az elmúlt időszakban tapasztalt változásokat.

A média szerepe a közgondolkodás formálásában

Bár a fejlett világban általánosan jellemző, hogy a média a személyes (főleg politikai) vélemények és információk egyik legfőbb forrása, Magyarországon ez a megállapítás néhány tényezőnek köszönhetően fokozottan helytálló. A média közgondolkodásra gyakorolt hatása szempontjából érdemes néhány specifikusan magyar jelentőségről szót ejteni.

A televízió kiemelkedő szerepe

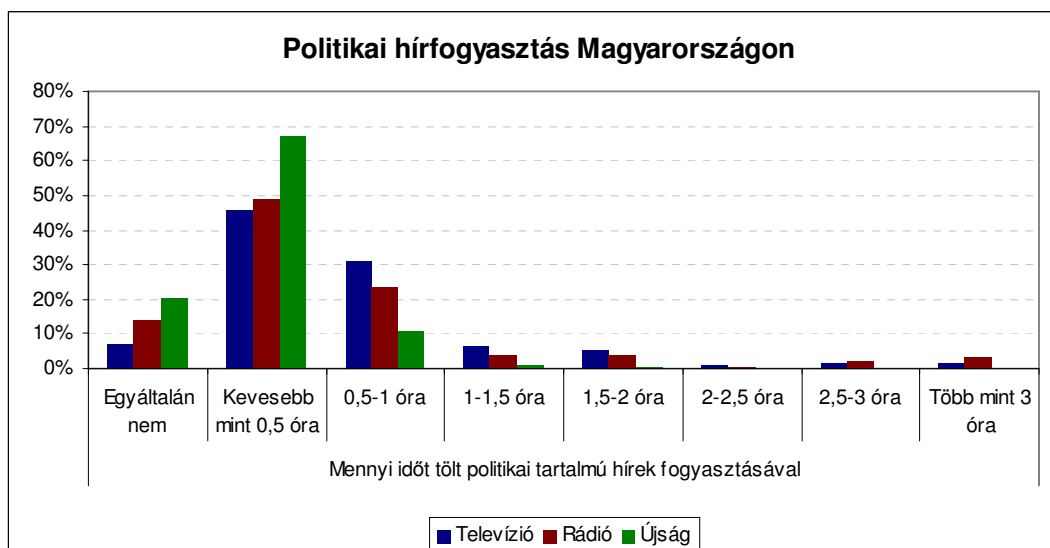
Hazánkban kiemelkedő a televízió szerepe: bár az utóbbi időben enyhe csökkenés figyelhető meg, az átlagos magyar állampolgár napi négy órát tölt a televízió előtt, ezzel nagyjából holtversenyben az Egyesült Államokkal vezeti az országok szerinti sorrendet. Ráadásul hazánk lakossága jóval inkább bíz a televízióban, mint bármilyen más orgánumban: az Eurobarometer 2006-os felmérése szerint a válaszadók majdnem fele hisz a tévének, míg az internetnél 34 százalék, az újságok esetében 38 százalék ugyanez az arány. Az utóbbi években ráadásul folyamatosan csökken a napilapok eladási példányszáma, ami csak részben tulajdonítható az internethasználat (viszonylag lassú) terjedésének, így ez a tendencia is növeli a televízió közgondolkodás formálásában betöltött szerepét.

Forrás: Eurobarometer, 2007

Alacsony politikai érdeklődés

A magyar lakosság médiafogyasztási szokásairól készült kutatásokból jól látható, hogy az emberek kevés időt szentelnek a politikai tartalmú témáknak, ez az arány pedig nem csak abszolút értékben, hanem más európai országokkal összehasonlítva is alacsony. A megszerzett információk legnagyobb része ugyanakkor a televízióból származik, míg a legkevesebb időt a politikai témájú újságok olvasásával töltik a megkérdezettek.

Forrás: ESS, 2006

Gyenge szociális ellenhatások

Hazánkban a kutatások szerint a televíziózás egyre inkább magányos tevékenységgé válik, hiszen a legtöbb többfős háztartásban már több televízió található⁵⁶, és az utóbbi években folyamatosan növekszik a háztartásonkénti televíziók száma is⁵⁷. Mindez azt jelenti, hogy az ott látott információ közös társas, kritikai feldolgozása gyengébb, ami által a látott tartalom közvetlenebb hatást fejthet ki a nézők attitűdjére. Hazánkban továbbá a társadalom – szélesebb értelemben vett – politikai szervezetekbe való integráltsága – egyházak, szakszervezetek, pártok, civil szervezetek tagságának össztársadalomhoz viszonyított aránya – viszonylag alacsony. Az ilyen szervezetek politikai szemléletformáló hatása pedig rendszerint felülírja, illetve módosítja a közvetlen médiahatást. Magyarországon a „szociális tőke”, azaz a bizalmon alapuló társas-társadalmi kapcsolatrendszer sok kutatásban kimutatott alacsony szintje általában is felértékeli a média (és különösen a televízió) szemléletformáló szerepét.

Politikailag polarizált média

Magyarországon különösen erős a médiumok politikai, sőt, gyakran konkrét pártok iránti elfogultsága. A média rendszerint a pártok kínálta szempontok szerint közelíti meg a politikai eseményeket, és az oknyomozó újságírás szerepe is csekély. Így hazánkban sokkal inkább érzékelhető a politika médiára gyakorolt befolyása, mint a média önálló politikaformáló, szereplőként való megjelenése.

Kiindulásként le kell szögezni, hogy bár a médiának valóban rendkívüli szerepet tulajdoníthatunk a társadalmi attitűdök formálásában, hatása azonban korántsem olyan egyértelmű, mint hinnénk. Komoly viták folynak arról, hogy a sajtó pontosan hogyan fejti ki hatását. Abban nagyrészt egyetértenek a szakértők, hogy a média képes tematizálni a társadalmi diskurzust, az általa felkapott ügyek és kérdések valóban fontossá válnak, míg a sajtóban nem tárgyalt kérdések veszítenek jelentőségükből. Azt máig nem sikerült azonban empirikusan bizonyítani, hogy a média által közvetített attitűdök, viselkedésminták rövidtávon megjelenjenek a társadalmi szokásokban és magatartásmintákban, illetve hogy a média a már meglévő vélekedések megerősítésén túl képes az erős, az egyén számára központi jelentőségű vélekedések megváltoztatására⁵⁸. Általában kijelenthető, hogy a média azokban a kérdésekben képes jelentős direkt hatást kifejteni, melyekben az adott egyének/csoportnak nincsenek előzetesen kialakult vélekedései, illetve megalapozott értesülései.

Változó hozzáállás és megközelítés

Mint a fejezet bevezetőjében említettük, az elmúlt években két alapvető, és inkább kedvezőtlen irányú változást történt: egyrészt a radikális nézetek képviselői több szereplési lehetőséget kapnak az egyes médiumokban, másrészt bizonyos orgánumok maguk is gyakran közölnek kirekesztő jellegű írásokat, riportokat. A jelenség magyarázata 2006 őszének eseményeiben gyökerezik.

Az említett ősszel először is Gyurcsány Ferenc kiszivárgott balatonőszödi beszédét követően országos tiltakozások indultak el, melyeknek az idő előrehaladtával egyre inkább a radikális

⁵⁶ <http://www.kreativ.hu/cikk.php?nl=2106&id=20700&aai=0&s=1>

⁵⁷ http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tab12_02_03ib.html

⁵⁸ Noelle-Neumann, E. (2006): Mass Media and Social Change in Developed Societies in Katz - Szecskő : Mass Media and Social Change.

jobboldali csoportok voltak szervezői és főszereplői. Az akkori események azóta is ható változásokat indítottak el mind a radikális jobboldal belső tagoltságában és erőviszonyaiban, mind a radikális és a mérsékelt jobboldal viszonyában.

A szélsőjobboldal megszervezte magát, az egyébként széttagolt csoportot rövid ideig összefogta egy közös cél. Az idő előrehaladtával céljaik és még inkább módszereik egyre inkább elfogadhatatlanná váltak az őket korábban „táboron belül tudó” és integrálni szándékozó mérsékelt jobboldalon: a két tábor elszakadásával létrejött egy önálló radikális blokk, mely szerepet követelt magának a politika formálásában. A szélsőjobboldal önállóságát ugyanakkor a mérsékelt jobboldal egyes vonatkozásokban továbbra is elvitatta és elvitatja ma is. Egyrészt, leegyszerűsítően egyenlőségjelet tesz a jobboldali demonstrációk egyes csoportjai közt (mint történt az a 2006. október 23-i események után, mely a jobboldali média és a Fidesz értelmezésében kizárólag az ártatlan tüntetők rendőrök és hatalom általi meghurcoltatásaként jelent meg). Másrészt, a szélsőjobboldal radikális és erőszakos csoportjait rendszerint a kormányzat által mozgatott „provokátorokként” láttatja, ezzel tagadva, hogy a jobboldalon belül léteznek elfogadhatatlan célokkal és eszközökkel rendelkező szervezetek.

2006 októberében történt továbbá az olaszliszkai tragédia is, mely egy a hosszú évek alatt egyre nagyobb nyomásnak kitett gátat szakított át a társadalomban, és a sajtóban. A romákkal szemben a többségi társadalomban felhalmozódott indulatok ugyanis korábban nem találtak levezetést sem a nyilvánosság, sem a politika útján. A politikai szereplők látványosan kerülték a romákkal kapcsolatos problémákat, a média és az értelmiség egy része pedig a politikai korrektség álszent jelszava mögé bújva minden, a romák társadalmi integrációjával kapcsolatos probléma nyilvános megvitatását akadályozta; a roma-nem roma együttélés nehézségeit firtató véleményeket automatikusan rasszizmusnak bélyegezve. Az olaszliszkai eset után a cigányellenes vélemények így minden korábbinál intenzívebben zúdultak be a nyilvánosságba, és az esetet követően a romákkal kapcsolatos közbeszéd minőségében és mennyiségében egyaránt megváltozott.

Passzív előítéletesség: a radikális jobboldal az érdeklődés középpontjában

2006 őszén tehát alapvetően mind a radikális jobboldal belső viszonyaiban, mind a radikális jobboldal és a társadalom egészének viszonyában jelentős változások történtek. A szélsőjobboldalt korábban egyértelműen a MIÉP uralta, és ez a párt is leginkább Csurka István ismertségének köszönhetette kiemelkedő jelentőségét. A később meghatározóvá váló szereplők időnként már ekkor is hallattak magukról – Budaházy György főszervezője volt az Erzsébet híd 2002-es elfoglalásának, Toroczkai László többször botrányba keveredett Szlovákiában és Szerbiában, a Jobbik együtt indult a 2006-os országgyűlési választásokon a MIÉP-pel –, de nem játszottak meghatározó szerepet.

A miniszterelnök kiszivárgott beszédét követő tüntetéssorozat azonban nagyon rövid idő alatt felborította a szélsőjobboldali status quo-t. A MIÉP elveszítette (már korábban is gyengülő) vezető szerepét, új szervezetek és szereplők tűntek fel. A 2006 őszén a politikai helyzet sajátossága és a szélsőjobboldal láthatóvá válása tartósan megváltoztatta a radikális jobboldal és a sajtó kapcsolatát is.

- 2006. szeptember közepétől október végéig a sajtó legfontosabb témája volt a különböző utcai megmozdulások bemutatása, így az akkor aktív szereplők országos ismertségre tehettek szert. Az addig teljesen ismeretlen Gonda László vagy Fáber Károly és az általuk alakított Magyar Nemzeti Bizottság 2006 szinte napok alatt lett az ország egyik legismertebb radikális szervezete, az MTV székházának ostroma előtt a tömeget a Kossuth térről a Szabadság térre átvezető Toroczkai László nevével tele voltak a híradások, és a hosszú hónapokig bujkáló Budaházy György ügye is folyamatosan napirenden volt. A radikális jobboldalon megjelent több új, országosan is ismert szereplő.
- Mindez azért fontos, mert az akkori események hatása nem csupán két hónapig tartott. A radikális jobboldal belső erőviszonyaiban is meghatározó tényező az országos ismertség. A média által felkapott szereplők egyfajta „szóvivői” szerepet is betöltenek, hiszen az országos közvélemény szemében ez a néhány személy testesíti meg az egyébként szétagolt és korántsem egységes szélsőjobboldalt. A média gyakran a különböző tüntetéseket és megmozdulásokat pusztán a résztvevők ismertetésével azonosítja. Amikor például egy megmozdulás kapcsán elhangzik, hogy azon megjelent Toroczkai László, az valójában azt üzeni a nézőnek, hogy akár erőszakos megmozdulásokra is lehet számítani.

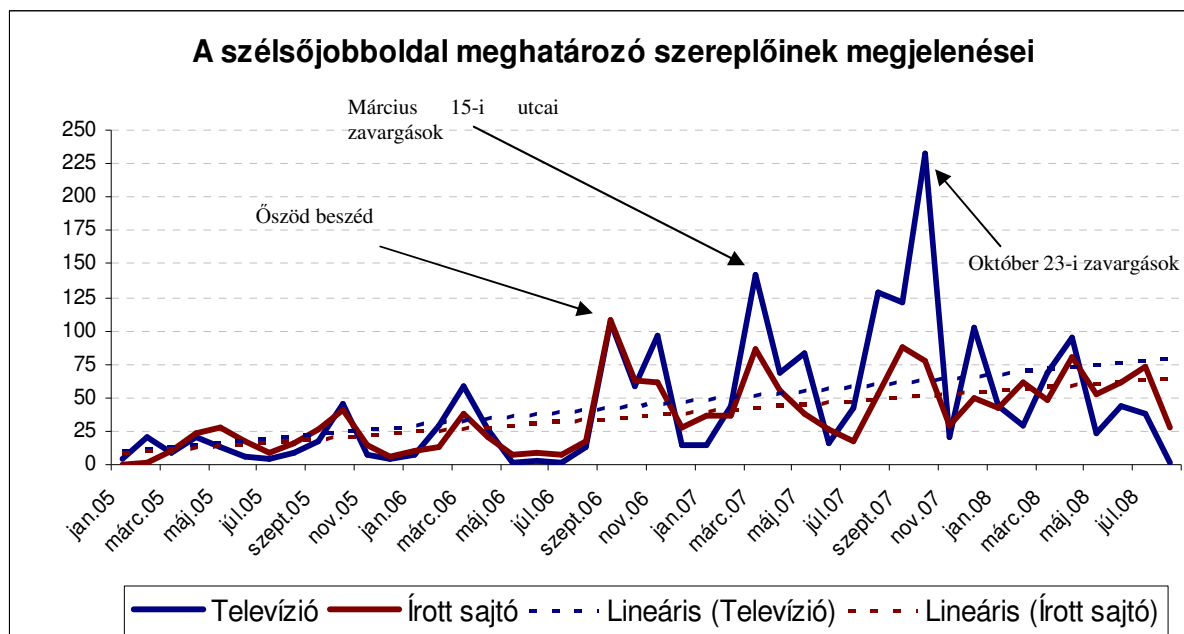
Toroczkai és Budaházy: főszereplők lettek (Fotó: Járdány Bence, forrás: Hírszerző)

- Fontos azonban, hogy ezek a szereplők csak részben „alulról”, a szélsőjobb oldali szervezetekben betöltött szerepük miatt törnek fel. A 2006-os események során nem mindig ezen közösség tagjai számára valódi hatalommal rendelkező vezetők váltak a médiában is ismertté, a folyamat ugyanis visszafelé is működött: az akkor az érdeklődés középpontjába kerülő személyek egy része később könnyebben fogadtatta el magát a radikális közösségen belül is. A média tehát a szélsőjobb oldal vezetéséért zajló versengés terepe is, így a szélsőjobb oldal meghatározó szereplői számára a média érdeklődésének felkeltése pozíciójuk erősítésének eszköze.
- A média 2006 óta nem foglalkozik részletesen a radikális jobb oldal belső viszonyaival, nem követi nyomon annak gyakran változó belső viszonyait. Így az akkor ismertté vált szereplők ma is sokkal könnyebben keltik fel a sajtó érdeklődését, egyfajta „letapadás” figyelhető meg. Jó példa erre a már említett Gonda László, aki ma már semmilyen valódi jelentőséggel nem bír a szélsőjobb oldalon sem, az általa szervezett tüntetések rendre teljes érdektelenségbe fulladnak. Részvétele egy-egy – nem általa szervezett – nagyobb radikális tüntetésen a sajtó számára mégis fontos információ, hiszen a fentiekhez hasonlóan azt jelenti, hogy a 2006 során „Kossuth térieként” emlegetett (egyébként maroknyi) csoport is csatlakozott.

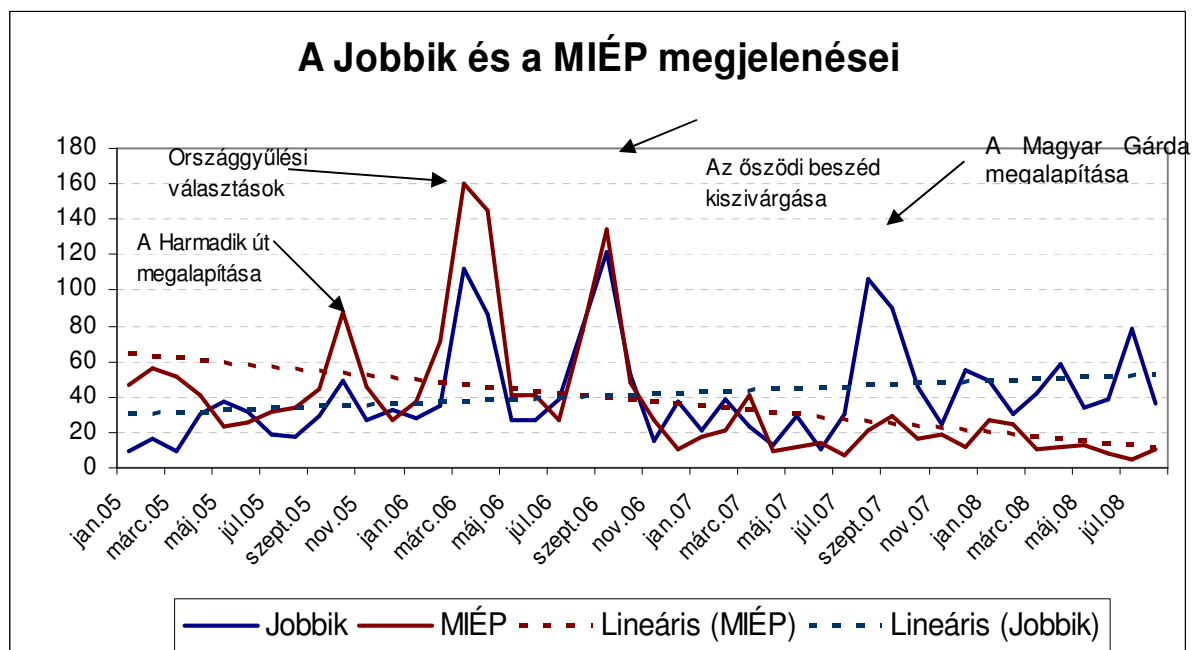
Gonda László: már csak résztvevő (Fotó: Járdány Benc, forrás: Hírszerző)

- A radikális jobboldali véleményformálók szerepeltetése bizonyos aspektusból nem jelent mást a média számára, mint egy-egy botrányhős celebritás meghívását, melyektől bármikor várható, hogy provokatív (és így könnyen magas nézettséget / olvasottságot eredményező) kijelentést tesz. A fentebb leírt okokból a szélsőjobboldal meghatározó szereplői részben a saját táboruk előtti hitelesség növelését, részben új csoportok megszólítását remélik a médiaszereplésektől. Így tehát céljuk a polgárpukkasztás, sokszor a riporter folyamatos támadása és provokációja révén. Jól megfigyelhető volt ez a TV2 Mokka című műsorában, ahol a radikális jobboldal minden ismert figurája többször is megfordult, Tomcat például azután is többször meghívást kapott, hogy egy performance jegyében gépfegyverrel „túszul ejtette” a stábot.
- Szintén fontos eleme a radikális szereplők térnyerésének, hogy megszólalásaikban nagyjából pontosan meg tudják határozni, hogy mi az, amit egy országos televízióban még megengedhetnek maguknak: a legtöbbjük eltalálja azt a határvonalat, amikor a saját táboruk már elégedett határozott kijelentéseikkel, de még nem tiltják ki magukat örökre az adott televízió adásából. Az arányérzék elvesztésének példája Tomcat egyik szereplése, melynek során a Cion Bölcséinek Jegyzőkönyveiből vett, vulgárisan antiszemita idézetekkel győzködte a nézőket.

A fenti okokkal magyarázható tehát, hogy a 2006 őszi zavargások során meghatározó szerepet játszó vezetők akkor szerzett ismertségüket hosszabb távon is kamatoztatni tudták. Van azonban a jelenségnek egy másik aspektusa is, melyet más okok magyaráznak, jelentősége azonban lassan meghaladja a 2006-os zavargókét: a Jobbik egyre növekvő ismertsége. A párt az említett ősszel még nem játszott meghatározó szerepet, bár az már akkor sejthető volt, hogy lassan átveszi a MIÉP szerepét a radikális jobboldalon. Emlékeztet, hogy Csurka Istvánt gyakorlatilag elzavarták a Kossuth térről, mikor megpróbált a tüntetők élére állni. A Jobbik később került az érdeklődés középpontjába: a párt a Magyar Gárda megalapítását követően vált országosan is fontos szervezetté, a radikális jobboldal legfontosabb képviselőjévé. A 2007. augusztus végi első avatóünnepség, illetve az azt megelőző és követő viták szinte a 2006 őszi szinthez hasonló megjelenésszámokat eredményeztek, ráadásul hatásuk sokkal hosszabb távon maradt és marad fenn. Meg kell azonban jegyezni, hogy a párt militáns tagozatának, a Magyar Gárdának megalapítását már több mint fél évvel korábban bejelentette, a párt elnöke már hónapokkal korábban nyilatkozott a témáról, így ez részben azért lett ilyen fontos eseménnyé, mert a szervezethez való viszony a parlamenti pártok vitájának részévé vált. A Jobbik ekkor még csak passzív szereplő volt, vezetői ritkán nyilatkoztak meg, később mégis képesek voltak a megszerzett ismertséget hosszútávon kamatoztatni, mégpedig a cigányellenesség témájának középpontba állításával.

⁵⁹ A vizsgálat során a legfontosabb radikális szereplők – Tomcat, Budaházy György, Toroczka László, Gonda László, Fáber Károly, Vona Gábor, Bíber József Tibor, Csurka István – megjelenéseit vizsgáltuk hat újságban (Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Népszava, Napi Gazdaság, Világgazdaság) és hat televízióban (Hír Tv, Echo Tv, M1, TV2, RTL Klub, Duna Tv).

Látni kell, hogy a Jobbik a többi radikális szervezetnél jóval tudatosabb, minden akcióját egy egyértelmű cél motiválja: az 5 százalékos küszöb átlépése az országgyűlési választásokon. A romákkal kapcsolatos társadalmi problémákról évek óta hallgató parlamenti pártok szinte tálcán kínálták számukra a lehetőséget, hiszen a magyar társadalom jelentős része negatív attitűdöket táplál a romákkal szemben. Az olaszliszakai tragédia ezt a témát hosszú időre középpontba állította – az azt követő esetek hangsúlyossága is részben ezzel magyarázható –, a Jobbik pedig sikeresen elérte, hogy az erről zajló igen korlátozott vitában ő képviselhesse az egyik markáns – és a társadalom jelentős része által támogatott – álláspontot. A Magyar Gárda ma a cigányellenesség szimbóluma Magyarországon, és elsősorban ezért volt szüksége a szervezetre a Jobbiknak.

Aktív előítéletesség: kisebbségek a médiában

Az eddigiekben azt vizsgáltuk, hogy a szélsőséges és kirekesztő nézeteket képviselő közszereplők hogyan jelennek meg a médiában. A következőkben arról lesz szó, hogy a különböző médiumok, az országos sajtóban megjelenő hírek, riportok, tudósítások és kommentárok miként viszonyulnak a különböző kisebbségekhez. A kérdés vizsgálata során kiemelten foglalkozunk a romákról a média által megrajzolt képpel, hiszen a kendőzetlen előítéletességnek ez a csoport a leggyakoribb elszenvédője, foglalkozunk ugyanakkor a más kisebbségeket ért, gyakran sokkal inkább kódolt-rejtett előítéletekkel is.

A médián keresztül ritkán lehet direkt és kiszámítható javulást elérni az előítéletek terén. Hiába szerepelne például a Barátok Közt sorozatban egy, a hagyományos sztereotípiáktól teljesen eltérő roma család, az emberek ez alapján nem a teljes roma társadalomra általánosítanak, hanem a „kivétel erősíti a szabályt” elv érvényesülne. Rövid távon azonban amennyiben a társadalomban meglévő sztereotípiák szerint mutatja be az egyes kisebbségeket, az egyfajta visszacsatolás az emberek szemében, ami ezáltal erősíti a meglévő

⁶⁰ A vizsgálatba bevont orgánumok köre megegyezett az előző ábránál felsoroltakkal.

előítéleteket. Összességében tehát az előítéletesség szempontjából a média káros hatása rövidtávon és viszonylag látványosan megjelenhet, az előítéletesség csökkentésére viszont csak hosszútávon képes.

A magyar média jelentősebb része alapvetően piaci alapon működik, és ennek, illetve a sajtószabadság elvének figyelembevételével elképzelhetetlen lenne egy a kisebbségekkel szembeni általános ábrázolás médiára kényszerítése. További probléma, hogy az egyébként jelentős létszámú cigányság nem jelenik meg valódi, kiszolgálandó keresletként a médiapiacra. Ennek eredményeként a romák számára nagyjából megmaradnak a közszolgálati csatornákon futó kisebbségi műsorok, ezek azonban nem képesek a rájuk háruló rengeteg feladatot adott keretek között ellátni. Ma alapvetően ezen műsorok feladata lenne a kisebbség tájékoztatása, azok önidentitásának erősítése, valamint az adott kisebbség bemutatása a többségi társadalomnak, ez ugyanakkor heti fél órában hétköznapiak számára lehetetlen feladat.

A romák médiabéli szerepéről 1998-ban készült egy átfogó és alapos tanulmány⁶¹. Kiindulásként ennek a dolgozatnak a legfontosabb következtetéseit ismertetjük, két okból: egyrészt a megállapítások jelentős része ma is aktuális, másrészt az elmúlt időszak változásai is éppen a néhány évvel ezelőtti állapothoz viszonyítva érthetőek meg a legjobban.

A romákkal már 1998-ban is sokat foglalkozott a sajtó, sőt összehasonlítva egy 1994-es tanulmánnyal, dinamikus növekedés is megfigyelhető. Mindez bizonyos szempontból érthető, hiszen a Kádár-rendszerben az asszimilacionista állampolitika jegyében kisebbségi kérdés nem létezett: a 80-as években készült felmérés szerint az akkori híradókban egyáltalán nem jelentek meg a kisebbségek, és nem voltak a kisebbségi identitást erősítő műsorok sem.

Ehhez képest 1998-ban egy év alatt már több mint ezer cikk foglalkozott a kisebbségekkel, és ezeknek nagyjából fele konkrétan a romákkal, a lapok átlagosan két-három naponta közöltek írásokat a cigányságról. A legfőbb probléma azonban az volt, hogy a médiában megjelenő roma-kép szinte teljesen egybeesett a többségi társadalomban élő cigány sztereotípiákkal. A romák a tanulmány szerint alapvetően három szerepben jelentek meg a különböző tudósításokban és hírekben:

1. A megjelent hírek 70 százalékában a romák **konfliktusokkal övezett csoportként** voltak láthatóak. Ezeket a megjelenéseket további három részre lehet osztani: (1) 20 százalékban a többségi társadalom és a romák közötti konfliktusairól írtak, (2) a megjelenések egynegyede valamilyen szociális kérdésekről számolt be (ezek egy része valójában szintén a kisebbségi és többségi társadalom közötti ellentétként értelmezhető⁶²), (3) további egynegyedük pedig bűnügyek kapcsán említette a romákat. A cigánybűnözés fogalma már ekkor is ismert volt, és szinte kizárólag a

⁶¹ Bernáth Gábor – Messing Vere: „Vágóképként, csak némában” – Romák a magyarországi médiában. Budapest, 1998.

⁶² Elég ha az elmúlt időszakban a „monoki modell” kapcsán kialakult vitára gondolunk: a felszínen az is a szociális juttatások rendszerének átalakításáról szólt, a polgármester fő üzenete ugyanakkor a romákkal szembeni fellépés volt.

romáknál említették meg etnikai hovatartozásukat egy-egy elkövetett bűncselekmény után⁶³.

2. A második jelentősebb csoportja a szerzők által vizsgált cikkeknek, melyekben a **cigány kultúra** került előtérbe, ez azonban leginkább a megfigyelési körbe bevont vidéki lapoknál volt jellemző.
3. A többi cikk középpontjában a **cigánypolitika** állt. Ezen megjelenések nagy része ugyanakkor inkább a kormány kisebbségpolitikájának bemutatásával foglalkozott, a roma kisebbség önszerveződéséről jóval kevesebb írás értekezett.

A tanulmány összességében azt állapítja meg, hogy a cigányok a médiában a legtöbb esetben a társadalomban élő sztereotípiákat alátámasztó módon jelennek meg, az egyes ügyekben érintett roma szereplők a lehető legritkább esetben kapnak lehetőséget saját álláspontjuk kifejtésére. A legtöbb esetben nem a társadalom részeként, hanem „kilógó” kisebbségként láthatóak, amit jól mutat például, hogy a legnézettebb szórakoztató műsorokban szinte soha nem szerepeltek⁶⁴. Az írás felrója, hogy nagyon kevés a médiában a társadalom integráns részeként, és nem kisebbségi szerepben megjelenő roma. A szerzők azonban már a bevezetőben leszögezik, hogy összességében – szemben más kelet-európai államokkal – a magyar médiában egy szűk rétegnek szóló orgánumokon kívül nem terjedt el a cigányokkal szembeni gyűlöletbeszéd, a nyílt rasszizmus.

Egy 2002-ben készített hasonló elemzés⁶⁵ azt mutatta, hogy az írott sajtó átlagosan minden negyedik lapszámban foglalkozik romákat érintő témákkal⁶⁶. Ez az arány nem tér el jelentősen az 1998-ban mérttől. Az elvégzett tartalomelemzés szintén hasonló eredményre jutott: az írások kiemelkedően sokat foglalkoztak a kisebbségi és a többségi társadalom konfliktusaival, az egyes pártok és a kormány romapolitikájával, míg a roma kultúra és a különböző önszerveződések jóval kevesebbszer, bár akkor többnyire főtémaként fordultak elő. Jól jellemzi a helyzetet, hogy a vizsgálat alapját képező 2002-es választási kampányban a megjelent cikkek jelentős része egy téma kapcsán foglalkozott a romákkal: jobb- és baloldalon visszatérő vád volt, hogy az ellenfél vidéki településeken pénzért vásárolja meg a cigányok szavazatait. Mindez a romákat olyan kisebbségként láttatta, amelynek tagjai semmilyen állampolgári tudatossággal nem rendelkeznek, a többségi társadalom számára fontos döntések nem érdeklik őket, és támogatásuk pár ezer forintért bármikor megvásárolható.

Összességében azonban ez a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a tudósítások nagy része a roma és a többségi társadalom konfliktusait bemutatva törekedett az objektivitásra

⁶³ Ebben az évben jelent meg a kisebbségi ombudsman állásfoglalása, mely szerint a bűnügyi hírekben nem lehet megemlíteni az elkövető etnikai hovatartozását.

⁶⁴ Ez minden kisebbségre igaz, nem csak a romákra, elég csak megfigyelni az „utca emberét” kérdező műsorokat.

⁶⁵ Terestyéni Tamás: A sajtó roma vonatkozású tartalmai a 2002-es parlamenti választások kontextusában. Médiakutató, 2007/ III.

⁶⁶ A kutatás a 2002-es országgyűlési választások előtti helyzettel foglalkozott, így az adatok vélhetően valamelyest torzítanak, hiszen a kampány alapvetően növelte a kisebbségi politikával foglalkozó cikkek gyakoriságát.

és a semleges hangvételre, a megvizsgált több száz írás között csupán négy szélsőségesen ellenséges cikket találtak.

Változások

A fenti visszatekintésből tehát az derül ki, hogy bár a média nem tesz különösebb lépéseket az előítéletesség felszámolására, leginkább csak azzal vádolható, hogy nem képes felülemelkedni a társadalmi sztereotípiákon, a konkrét ellenségesség nem tapasztalható. Álláspontunk szerint az elmúlt időszakban ebben a kérdésben is romlott a helyzet, a negatív tendencia gyökereit azonban korábban kell keresni. A romakérdés ugyanis kényes téma Magyarországon, így mindenki inkább kerülni próbálja: jól jellemzi a helyzetet, hogy a már említett 1998-as tanulmányban interjút készítettek marketingszakemberekkel, azt kérdezték, hogy a reklámokban miért nem szerepelnek romák: a válasz szerint, ha ez megtörténne, akkor az a reklám már nem a termékről szólna, a következmények kiszámíthatatlanok lennének, melynek felelősségét senki nem akarja felvállalni. Ez a mentalitás érződik a nyilvánosság minden egyes szegmensében. Ez szerepet játszott abban, hogy bár az indulatok az utóbbi években csak halmozódtak, és senki nem merte elindítani a valódi vitát.

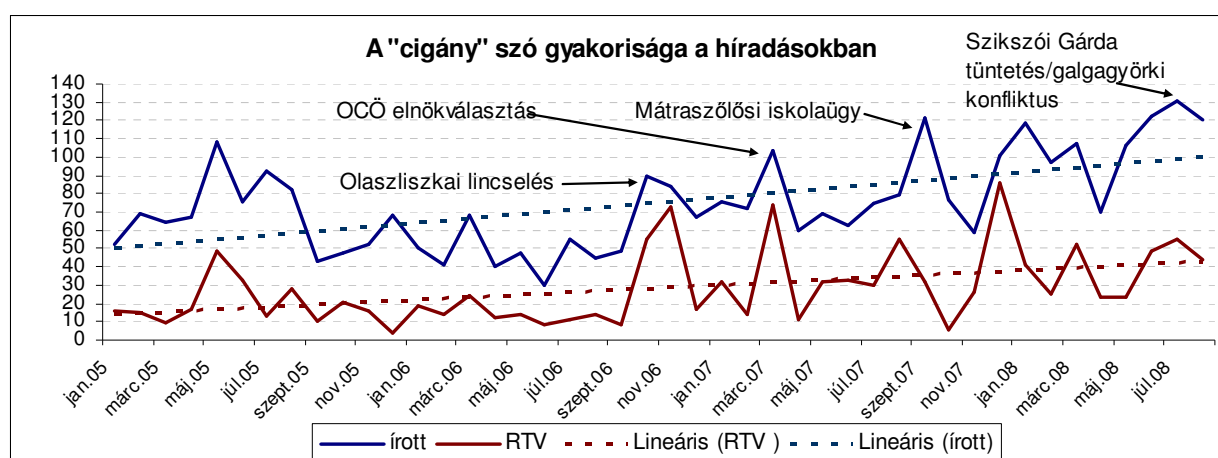
A romákkal kapcsolatban korábban alapvetően két vélemény uralta a kialakult diskurzust: az első szerint a romák kizárólag önhibájukon kívül kerülnek nehéz helyzetbe, melyet a pozitív diszkrimináció legszélesebb alkalmazásával kell megoldani. A második felfogás szerint kultúrájuk és mentalitásuk alkalmatlanná teszi őket a többségi társadalomba való integrálásra. A pártok többsége az első interpretáció szerint nyilatkozik, a politikai diskurzusban a romakérdés gyakorlatilag csak a különböző jobb- és baloldali felzárkóztató programok közötti versengésként jelenik meg. Ezzel szemben a társadalom többsége az utóbbi álláspontot képviseli, és az összes kutatás egybehangzó állítása szerint mély előítéleteket táplál a romákkal szemben.

Nyilván egy ilyen ellentét hosszú távon fenntarthatatlan, az ország egyik legfontosabb, és az emberek jelentős részét konkrétan érintő társadalmi problémájáról nem lehet egyszerűen nem tudomást venni. A hallgatás időszaka alatt a társadalomban jelentős indulatok halmozódtak fel, hiszen nem volt hol levezetni azokat, nem volt olyan tere a nyilvánosságnak, mely megjelenítette volna a problémát. Mindezek után nem volt meglepő, hogy egy idő után elég volt egy szikra, egy szimbolikus jelentőségű ügy ahhoz, hogy a közbeszéd beinduljon. Álláspontunk szerint a fordulópont az olaszliszakai lincselés volt: a valóban rettenetes gyilkosság önmagán túlmutató jelentőséget kapott, annak brutalitása egyben lehetőséget is adott az évek alatt felhalmozódott indulatok és előítéletek nyílt kifejezésére. A politikai diskurzust ez az eset sem változtatta meg⁶⁷, a pártok igyekeztek kerülni a látványos állásfoglalást. A nyilvánosságban azonban jelentős változásokat indított el az eset, a médiumok egy részében erősen cigányellenes, olykor rasszista írások sora jelent meg.

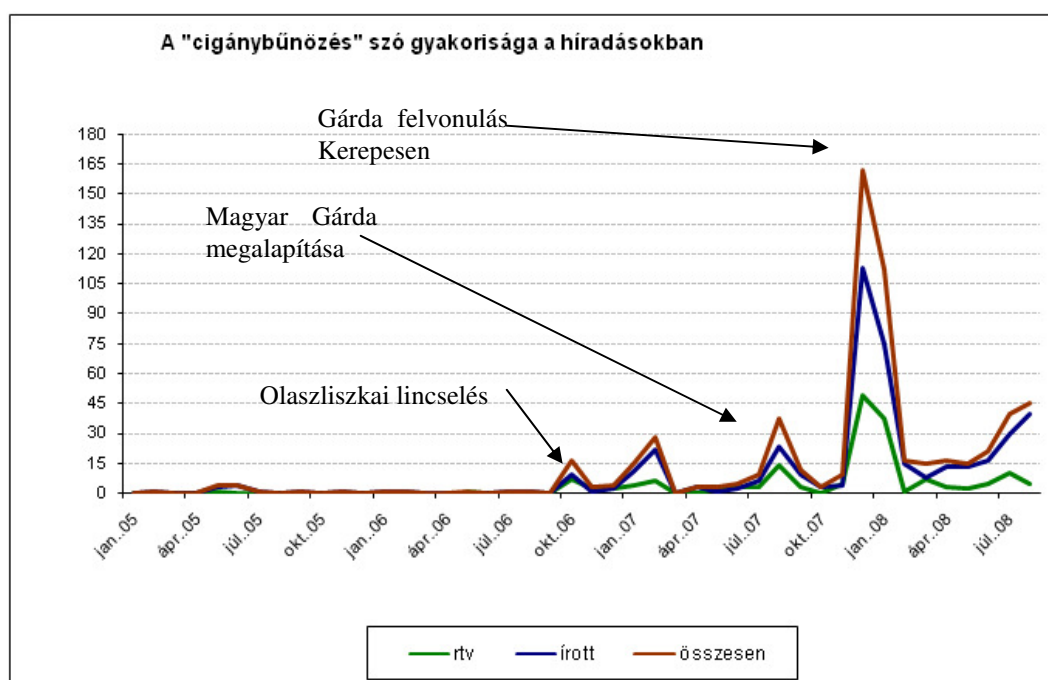
Ezek közül a legnagyobb vitát kiváltó Bayer Zsolt rögtön másnap megjelent Cigányliszka című írása.

⁶⁷ Az öt parlamenti párt közül kettő adott ki közleményt az ügy kapcsán – Farkas Flórián a Lungo Drom elnöke a Fidesz nevében és az Új Generáció, az SZDSZ ifjúsági tagozata –, a többi párt megszólaltatott képviselője egy mondatban elítélte az önbíráskodás minden formáját.

- Bárki, aki ebben az országban elgázol egy cigány gyereket, akkor cselekszik helyesen, ha eszébe sem jut megállni. Cigány gyerek elgázolása esetén tapossunk bele a gázba. Ha időközben körbeállják autónkat a cigányok, még inkább tapossunk bele a gázba. Akit még elütünk, annak pechje van. A lehető legnagyobb sebességgel továbbhajtva, autónkból hívjunk mentőt, és a legközelebbi rendőrőrsön álljunk csak meg, ahol adjuk fel magunkat. (Sajnos, tudom én, ez a helyzet nem fordulhat elő. Ha az ember elüt valakit, különösen, ha az illető gyerek, muszáj megállnia. Tehát meg fogunk állni ezután is. Valamit mégis tenni kell. Jó, ha indulás előtt beszerzünk egy lőfegyvert. Ha elütünk egy gyereket, álljunk meg. S ha gyülekezni kezdenek körülöttünk az állatok, használjuk bátran fegyverünket.) (Bayer Zsolt: Cigányliszka, Magyar Nemzet, 2006. október 17.)

Forrás: Observer, saját számítások

Forrás: Observer, saját számítások

Ezen a ponton érdemes felidézni a Kurt Lewin Alapítvány 2006. novembere és decembere között készített kutatásának eredményeit, mely a kisebbségek médiaábrázolását vizsgálta a régió négy országban⁶⁸. Az alap-megállapítások hasonlatosak a korábban idézett tanulmányokban leírtakhoz, ráadásul az egyes országokban sem figyelhető meg jelentős különbség, attól eltekintve, hogy Szlovákiában, Csehországban és Magyarországon a romák szerepelnek a legtöbbször, míg Ausztriában a bevándorlók állnak az érdeklődés középpontjában. A kutatás alapján mégis megállapítható egy csak hazánkra jellemző specialitás: míg a többi vizsgált országban az írott sajtó tekintetében a bulvár és a minőségi sajtó között húzódik a határvonal a kisebbségek ábrázolásában, addig Magyarországon ez a vonal az önmagát bal- és jobboldalinak definiáló sajtó között található. Az adatfelvétel időpontja ugyan (2006. november 3. és december 1. között, az olaszliszkai tragédia után alig több mint egy hónappal) némileg torzíthatja a hazai sajtóról kirajzolódó képet, azt mindenféleképpen bizonyítja, hogy az általunk határvonalként megjelölt esetet követően a jobboldali sajtóban elszaporodtak az előítéletes, olykor szélsőségesen cigányellenes írások.

Érdemes még megemlíteni a szórakoztató műsorokban bekövetkezett változásokat. A korábban említett kutatások azt mutatták ki, hogy a romák gyakorlatilag egyáltalán nem jelennek meg ezekben a műsorokban. Ma már ez nem feltétlenül igaz, a változás pozitív vagy negatív voltát azonban nehéz ma még megítélni.

- Az elmúlt években több szórakoztató műsorban is megjelentek a romák, ezekben azonban szintén a hagyományos sztereotípiákra alapozva mutatták be őket. A legemlékezetesebb eset az Irigy Hónaljmirigy Bazi nagy roma lagzi című adása, valamint a Fábry-Show roma különszáma: később az ORTT mindkettő miatt megrovásban részesítette a sugárzó csatornát.
- Az ország talán legismertebb „celebje” hosszabb ideje a romaságát büszkén vállaló Gáspár Győző. Ő a hagyományos „zenészcigány” kép megfelelője, azaz bizonyos szempontból a társadalmi sztereotípiákat testesíti meg és erősíti.
- A dolgozat elején utaltunk rá, hogy a népszerű sorozatokban nem jelennek meg a romák, ami szintén a többségi társadalomtól való különállás képét erősíti. Ebben a kérdésben egy mindenféleképpen pozitív esetet feljegyezhetünk: az ország legnézettebb sorozatában, a Barátok Köztben 2000-ben ugyanis az egyik szereplőről kiderült, hogy roma származású. Később ebből következően a romák életében tipikusnak tekinthető problémákkal kellett szembesülni⁶⁹. A részek

⁶⁸ A kutatás során négy országban –Ausztria, Szlovákia, Csehország, Szlovákia- vizsgált egy hónapon keresztül egy jobboldali, egy baloldali és bulvár és egy vidéki napilapot, „entellektüel” és egy tömeg hetilapot, valamint a kereskedelmi televíziók egy magazinműsorát és híradóját. Az elemzés körében minden olyan hír beletartozott, melyben valamilyen kontextusban kisebbségek kerültek szóba.

⁶⁹ A próbálkozás valódi súlyának megértése miatt fontosnak tartjuk az erről szóló kutatásból kimásolni a romaszál történetének rövid összefoglalóját: A történet egy állami nevelőintézetben felnőtt baráti társaság és az általuk indított vállalkozás körül zajlik. A csapat egyik tagja Nóra, jogász, aki munkájával komoly megbecsülést vívott ki magának. Nóra a többiekhez hasonlóan nevelőintézetben nőtt fel, nem ismeri szüleit. Nem tud belenyugodni a család hiányába, ezért később apja kutatásába kezd, akit bonyodalmas módon meg is talál. Ekkor derül ki, hogy édesapja roma, tehát Nóra maga is félig roma. Nórának innen kezdve több részen át kell szembesülnie környezetével előítéleteivel, romákkal szembeni indulataival. Egyik ügyfelének anyja (Magdika)

levetítését követően telefonos kutatást⁷⁰ végeztek a sorozat nézői között, és az eredmények rácsafoltak arra a tézisre, hogy elpártolnának a műsortól, ha ott a többségi diszkrimináció témáját tárgyalnák: a kérdezettek kevesebb mint ötöde jelezte, hogy nem támogatja a roma tematika megjelenését a sorozatban.

A cigányok mellett érdemes megvizsgálni a többi hazai kisebbség helyzetét a média szempontjából. A fent említett kutatások azt mutatják, hogy más csoportok alig jelennek meg a médiában, a hazánkban bejegyzett többi 12 kisebbség legfeljebb történelmi szerepben, esetleg kulturális események vagy a kisebbségi önkormányzat akciói kapcsán szerepel. Mindez érthető, hiszen egyrészt Magyarországon kiemelkedően a roma a legnagyobb kisebbség, másrészt a többi etnikai csoport mára nagyrészt teljesen integrálódott a társadalomba.

Régóta fontos, ám nagyon nehezen kutatható probléma az antiszemitizmus jelenléte a hazai társadalomban. Míg a romaellenesség egyre inkább elfogadottá válik társadalmilag, addig az antiszemitizmus kapcsán nem tapasztalható ilyen változás, ennek nyílt felvállalása továbbra is tabu. Ennek eredményeként a sajtóban továbbra is jelennek meg erősen antiszemita hangvétellű írások és riportok, ezek azonban olyan kódnyelvet használnak, melyeknek csak másodlagos jelentéstartalma előítéletes, egyfajta összekacsintást feltételez a szerző és az olvasó között. Jó példa erre a 2007-ben a rendőrség által beszerzett új vízágyuk, melyekről a jobboldali sajtó egyszer sem mulasztotta megjegyezni, hogy azokat Izraelből importálták: ezzel azt a közismert összeesküvés-elméletet erősítve, hogy a magyar kormány valójában izraeli befolyás alatt áll, a vízágyú pedig segítség az igazáért küzdő magyar nép megtörésében.

Mindenféleképpen meg kell még említeni egy a téma szempontjából fontos, a médiapiacra végbement változást. A Magyar Hírlap és az Echo Tv az utóbbi időszakban erőteljesen jobbra tolódott, gyakorlatilag a radikális jobboldal szócsövénévé vált. A két orgánum maga is gyakran ad közre előítéletes írásokat és riportokat, lehetőséget adnak ismert radikális véleményformálóknak álláspontjuk kifejtésére. Sőt, az említett médiumok tulajdonosa, Széles Gábor maga is kifejtette, hogy egyik legfontosabb feladatának a romákkal kapcsolatos társadalmi-politikai kérdésekkel való nyílt szembenézést tekinti.

például – aki csodálattal nézett korábban a tehetséges jogászlányra –, mikor megtudja, hogy fia egyik éjjel Nóránál aludt, lekurvázza, hiszen „már csak ilyen a fajtája” – érvel. Hosszas unszolásra ugyan bocsánatot kér, de hozzáteszi: „az én fiam nem is hozzád való”. Ugyanakkor kiderül az is, hogy Nóra édesapja, Béla, nyomdász, ennek ellenére igen szegény, nyomorúságos körülmények között lakik egy sufnyiban. Nóra meglátogatja apját a munkahelyén, ahol nyilvánvalóvá válik, hogy apját származása miatt nem képzettségének megfelelően alkalmazzák, fizetése kirívóan alacsony. A főnök – Nórával való, rasszista felhangokat sem nélkülöző összeszólalkozása után – elbocsátja Bélát. Nóra rábeszéli apját, hogy indítsanak munkaügyi pert.

⁷⁰ Bernáth, G.; Vera, M.(2001). Roma szereplő a „Barátok közt”-ben: Az első fecske. *Médiakutató*, 2001. tavasz

VAN-E KIÚT?

A fejezet első részében tárgyalt jelenség – mely szerint a radikális nézetek képviselői egyre több szereplési lehetőséget kapnak a médiában – nem önmagában káros. A legnagyobb probléma, hogy az egyes orgánumok nem helyezik a megfelelő kontextusba a radikális véleményformálók szereplését. Számos olyan példát láthattunk az elmúlt időszakban, amikor a szélsőjobboldalról ismert meghívott vendég szinte sajtótájékoztató keretében fejthette ki gondolatait. A probléma tehát alapvetően az újságírók gyakran tapasztalható felkészületlenségében és téves szerepfelfogásában áll, mely nem segít a nézőnek a kontextus megismerésében, az információk feldolgozásában.

Mint azt a korábbiakban írtuk, az előítéletességet tendenciózus ábrázolással a média már rövid távon is növelni tudja, míg az esetleges pozitív hatások csak jóval hosszabb távon jelentkeznek. Ráadásul a romák a különböző orgánumok számára nem jelennek meg fajsúlyos fogyasztói csoportként. Az üzleti racionalitás tehát nem fogja rákényszeríteni a sajtót az előítéletesség elleni harc megkezdésére. A törvényi szabályozás Magyarországon megfelel az európai normáknak, ennél nagyobb mértékben kontraproduktív lenne jogi eszközökkel beavatkozni a kérdésbe, hiszen az erőltetett pozitív diszkrimináció vélhetően csak erősítené az indulatokat a másik oldalon. A megoldás kulcsa tehát két irányból érkezhethet. Egyrészt a többségi társadalom felől érkező nyomás a médiára, ám erre – ismerve a lakosság nagy részének ellenérzését a romákkal szemben – nem lehet számítani. Az egyetlen lehetőség ennek alapján a műsorszerkesztők tudatos szemléletformáló elkötelezettsége, tudatossága lehet. Megoldás lehetne egy az újságírószakma által kidolgozott kisebbségi-etikai kódex megalkotása, melyet nem az állam oktrojálna „felülről” a médiára, hanem a médiapiac szereplőinek egyfajta közös megegyezésén alapulna.

Magyarországon régóta vita tárgya, hogy a különböző közszolgálati médiumoknak mi is a valós feladatuk, és azt ellátják-e rendesen. A kérdés valóban nehezen megválaszolható, azonban az nem kétséges, hogy a társadalmi előítéletek elleni harc, a különböző kisebbségek integrálása megkerülhetetlen kötelesség. Ráadásul ezek az orgánumok nem is szigorúan a piac szabályai alapján kell, hogy működjenek, ami a korábban említett hosszú távú hatás problémáját is feloldja. A jelenleg futó kisebbségi műsorok alapvető feladata a megszólított kisebbség tájékoztatása, azonban a többségi és kisebbség társadalom egymásnak való bemutatása, a kisebbségi élethelyzet és a kisebbségi identitás nehézségeinek megjelenítése ma is hiányzik ezen médiumokból. Az állami csatornáktól elvárható a roma szerkesztők és riporterek alkalmazása, a romák társadalmi sztereotípiáktól eltérő szerepben való megjelenítése.

Fontos cél a romákról kialakult kép árnyalására a sztereotípiáktól eltérő életutak és szerepek bemutatása. A médiának nemcsak a valóban nagyobb érdeklődésre számot tartó botrányokat kellene bemutatnia (romák közti konfliktusok, politikai viaskodások, bűnesetek), hanem mellé raknia a létező pozitív és valós példákat, a romák társadalomba való beilleszkedésére irányuló próbálkozásokat is. Másrészt, a jelenleginél jóval több romát lehet származásától teljesen függetlenül megjeleníteni: az utóbbi időben a társadalmi célú hirdetésekben is jellemzően ritkán jelentek meg roma szereplők⁷¹. Hasonló példát még

⁷¹ 2002-ben egy akciósorozat keretében óriásplakát sorozattal bíztatták a lakosságot a választásokon való részvétellel: a hirdetéseken különböző társadalmi státuszú, különböző élethelyzetben lévő emberek jelezték, hogy ők elmennek szavazni. Az egyik ilyen plakáton egy roma család volt látható, ami azonban felháborodást váltott

rengeteget lehetne hozni – elég csak a már említett, „utca emberét” megkérdező rovatokra gondolni.

Hasznos lenne továbbá, ha a szerkesztőségekben, az újságírók között is megjelenének a romák. Ez a média szerkesztőségeiben (főképp a kereskedelmi televíziókban) nehezen kivitelezhető. A megoldás ebből fakadóan az lehetne, ha a roma újságírók képzésében nyújtana a politika és a civil társadalom segítséget – akik később a valódi médiapiaci verseny során is megállják a helyüket.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a média bár nagyon fontos szerepet játszhat az előítéletek kialakításában, tartósításában és esetleg azok lebontásában, azonban ilyen komoly társadalmi problémák megoldását nem lehet kizárólag ebből az irányból remélni. Nem lehet elvárni a médiától a romák helyzetének őszinte és hiteles bemutatását, a romakérdés tartalmas megvitatását, miközben a politikai diskurzusnak szinte egyáltalán nem része a téma. Bár a sajtó ereje és befolyása alkalmas lehetne akár a jelenlegi helyzet megváltoztatására is, reális elvárás inkább a tőle független társadalmi változások viszonylag korai felismerése és a nyilvános diskurzus megfelelő mederbe terelése.

ki a jobboldali sajtóban, mert álláspontjuk szerint ezzel az akcióval arra bíztatták a romákat, hogy menjenek el a kormány ellen szavazni.